MARIJAN GRGIĆ

DVA NEPOZNATA SVETOMARIJSKA RUKOPISA U BUDIMPEŠTI

Nije rijetka pojava da vrijedni srednjovjekovni rukopisi kao veoma pokretni kulturno-povijesni spomenici mijenjaju mjesto svoga boravka. To se često dešavalo još u srednjem vijeku, a dešava se i u naše vrijeme unatoč zaštitnim mjerama kojima u većini suvremenih država vlasti nastoje spriječiti otuđivanje takvih dragocjenosti i sačuvati ih kao spomenike narodne kulture.[1]

Međutim, ono što se dogodilo s nekad bogatom zbirkom srednjovjekovnih rukopisnih knjiga Benediktinskog samostana sv. Marije u Zadru upravo zapanjuje. Samostan koji je uspio sačuvati izvanredno vrijednu zbirku predmeta umjetnog obrta nije, na žalost, zadržao u svome vlasništvu više od dvije knjige pisane beneventanskim pismom i samo tri rukopisne knjige iz kasnijega gotičkog razdoblja. Od dva beneventanska rukopisa samo je Kartular pisan za potrebe samostana, dok je spis sv. Grgura »Liber moralium« pisan vrstom pisma koje ne dopušta siguran odgovor na pitanje da li je rukopis nastao u samom Zadru ili negdje u južnoj Italiji.[2] Od triju gotičkih knjiga jedna je moralno-poučna, »Dialogi S. Gregorii pape«, i postoji mogućnost da je pisana za Samostan sv. Marije; dvije druge su liturgijske knjige i nijedna nije pisana

[1] Jedna takva neobična selidba dogodila se 20-tih godina ovog stoljeća, kad je glasoviti Evanđelistar sv. Petra salzburške Stiftsbibliothek (Cod. a. X – 6) promijenio vlasnika. Danas se taj izvanredno iluminiran rukopis nalazi u zbirci Pierpont Morgan Library u New Yorku (MS 781). Upravo se za Salzburg može reći da od golemog broja sačuvanih rukopisa iz ranog srednjeg vijeka koji su izrađeni u tamošnjem skriptoriju sam grad čuva najmanji dio, a velika se većina nalazi razasuta po drugim mjestima, najviše u Beču, zatim Münchenu, Kölnu, Parizu, Londonu, Machensteru i New Yorku.

[2] Nije posve jasno da li je pismo dalmatinska ili montekasinska beneventana, jer je rukopis napisan u 13. st., kad se ta razlika manje opaža. *Liber moralium* bio je ukrašen brojnim inicijalima u boji i zlatu, ali je barbarska ruka te inicijale izrezala i time oštetila također i tekst knjige. Sačuvalo se samo nekoliko takvih ukrasa, očito onih koji su bili najmanjih dimenzija i po sudu bezobzirnog kolektora najmanje vrijedni.

za taj samostan. Prva od njih, »Missale Romanum«, sadrži obrede dominikanskog tipa (secundum usum Praedicatorum), a nastala je oko g. 1320, vjerojatno za potrebe Samostana sv. Dominika u Zadru[3]; druga je obrednik (Ordo monasticus), izrađen isto tako u 14. st. za Samostan sv. Krševana u Zadru. Tako od velikog broja liturgijskih rukopisa, za koje iz povijesnih vrela znademo da ih je Samostan sv. Marije nekoć posjedovao, danas se u samostanu ne nalazi ni jedna jedina knjiga. Posve je sigurno da svi ti spomenici nisu uništeni nego da su samo promijenili vlasnika, većina, vjerojatno, krajem 18. i početkom 19. st., kad je samostan proživljavao najtežu krizu u svojoj dugoj povijesti.

Dvije se beneventanske liturgijske knjige iz Sv. Marije nalaze od g. 1817. u Bodlejanskoj knjižnici u Oxfordu. Od tih je mlađa već dobro poznati *Većenegin Evandelistar* iz g. 1095/96. (MS Canonici Biblical Latin, 61), a starija, tzv. *Officia et Preces* (MS Canonici Liturgical, 277). Za nju još nije potanje utvrđen datum postanka. Premda su oba rukopisa bila objavljena u svim štampanim katalozima Bodlejanske biblioteke i u nekim djelima britanskih povjesničara, za njih se kod nas saznalo tek nedavno, i samo je Evandelistar do sada dosta iscrpno obrađen.

Mnogo je teže doznati za izgubljene rukopise kada se oni nalaze u knjižnicama koje nisu dovoljno obavijestile javnost o svome rukopisnom fondu. Tada je »otkriće« uglavnom rezultat slučaja ili prijateljskih veza. Nerijetko su, osim toga, bez pravog razloga takvi spomenici obavijeni nekim velom tajanstvenosti i nepristupačni onome tko slučajno ne pokuca na »prava vrata«. Neće biti, stoga, na odmet ako odmah na početku ispričam kako sam se upoznao s dva kod nas posve nepoznata liturgijska rukopisa iz Samostana sv. Marije u Zadru koji se sada nalaze u Budimpešti.

Prvi moj susret sa starijim i vrednijim od dva rukopisa o kojima je ovdje riječ zbio se prije osam godina, dok sam još kao student pohađao tečaj latinske paleografije na Historijskom institutu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Pri jednom posjetu dru Dragutinu Kniewaldu, uvaženom liturgičaru i povjesničaru, poveo se razgovor o tečaju paleografije. U toku razgovora pokazao mi je dr Kniewald mikrofilm jednoga liturgijskog kodeksa, pisana oblom beneventanom. Želeći po svoj prilici ocijeniti koliko sam naučio na tečaju, zapitao me što mislim odakle potječe taj rukopis. Nakon kratkog razgledanja nisam više imao nikakvih sumnji. Moj je odgovor bio: »Zadar, 11. stoljeće«. Dr Kniewald je bio zadovoljan tim odgovorom i ispričao mi da je taj rukopis pronašao u jednoj knjižnici u Budimpešti, fotografirao ga i spremio o njemu naučni prikaz koji čeka na objavljivanje.

U toku svoga studija glazbene paleografije, osobito proučavajući dva svetomarijska rukopisa u Bodlejanskoj knjižnici, poraslo je moje zani-

[3] U kalendaru na početku toga misala nema nijednog blagdana zadarskih zaštitnika. Ima nekoliko svetaca koji spadaju u ugarsko-panonski krug blagdana, pa bi se moglo zaključiti da je rukopis napisan u kojem sjevernohrvatskom ili ugarskom skriptoriju. Međutim, pismo je dosta blisko zadarskim primjercima iz početka 14. stoljeća, pa nije isključeno da je Misal prepisan iz jednog ugarsko-panonskog predloška za Samostan dominikanaca u Zadru.

manje za budimpeštanski beneventanski rukopis. Kako nisam znao u kojoj se knjižnici nalazi ni koja mu je signatura, pokušao sam dobiti potrebne podatke od osoba za koje sam mislio da poznaju tu knjigu. Sva su moja nastojanja ostala bez uspjeha. Nije bio bolje sreće ni zadarski nadbiskup, mons. Mate Garković, kad je u Rimu g. 1962. osobno zamolio madžarskog liturgičara dra Polikarpa Rádoa, OSB, da mu pribavi tekst himna u čast sv. Stošije koji je zapisan u tome rukopisu.

Obratio sam se na kraju madžarskom povjesničaru i suradniku Madžarske akademije nauka, dru G. Györffyju. Odgovor koji sam od njega dobio izazvao je kod mene pomiješan osjećaj razočaranja i iznenađenja. Dr Györffy je pregledao kataloge svih većih knjižnica u Budimpešti, ali nije pronašao nikakav beneventanski rukopis. Jedino je u knjižnici Narodnog muzeja našao goticom pisani Kalendar s Obituarom izrađen u 13. st. za Samostan sv. Marije u Zadru. Ukoliko me ta stvar zanima, on je voljan poslati mi mikrofilmski snimak čitava toga rukopisa. Prihvatio sam tu ponudu i u svome pismu spomenuo još neke okolnosti koje bi mogle pomoći da se uđe u trag beneventanskom rukopisu. Drugi odgovor koji je stigao iz Budimpešte zadnjih dana prosinca 1965. bio je zamotak s mikrofilmovima i gotičkog kalendara-godovnjaka i beneventanskog »Brevijara«, pa je tako moje nastojanje da pronađem posljednji, sticajem sretnih okolnosti, urodilo neočekivanim uspjehom upravo u času kad sam već bio izgubio svaku nadu da ću nešto pobliže saznati o tajanstvenom zadarskom rukopisu u Budimpešti. Nakon mikrofilmova ubrzo je stiglo i pismo u kojem me dr Györffy obavještava da se beneventanski »Breviarium« nalazi u knjižnici Mađarske akademije, koja još nema potpun i iscrpan katalog, te da je za nj doznao preko prijatelja u Akademiji.

Prema tome, moram još jednom istaknuti da zaslugu za otkriće dvaju svetomarijskih rukopisa ima u prvom redu dr D. Kniewald, koji je prvi pronašao i upozorio na postojanje beneventanskog rukopisa. Moram, zatim, izraziti svoju posebnu zahvalnost glavnom knjižničaru Madžarske akademije dru Gsápodyju, te direktoru muzejske knjižnice »Szécsény« dru Bersziku, koji su mi za vrijeme moga boravka u Budimpešti u kolovozu 1966. mnogo pomogli da saznam neke važne podatke o povijesti tih rukopisa. Svakako, posebnu zahvalnost dugujem dru G. Györffyju, bez čije pomoći ne bi bilo ovoga rada.

Glavna je svrha ovog prikaza dvaju svetomarijskih liturgijskih rukopisa da upozorim na njihovo postojanje, da obavijestim o stanju u kojem se nalaze, te da istaknem glavne mogućnosti njihova korištenja. Na temelju sadržaja jednog i drugog rukopisa pokušat ću utvrditi njihovo zadarsko porijeklo i približno vrijeme postanka. Nije mi cilj da iscrpno obradim sva pitanja koja nameće sadržaj tih kodeksa, i ne smatram sve svoje zaključke konačnima i potpunima. Vjerujem da će i kraj tih ograničenja ovaj rad malo doprinijeti da se s još jedne strane osvijetli prošlost zaslužnog Samostana sv. Marije u Zadru, pri njegovoj 900-godišnjici, a time ujedno i kulturna povijest Zadra kao značajnog činioca u povijesnom razvoju srednjovjekovne Hrvatske.

I. KALENDAR I GODOVNJAK SAMOSTANA SV. MARIJE

Opći izgled i pregled sadržaja

Mlađi od dvaju budimpeštanskih rukopisa iz Sv. Marije čuva se u knjižnici Széchényi (»Országos Széchényi Könyvtár«), smještenoj u zgradi Narodnog muzeja. Signatura mu je *CODEX LATINUS 48*, a sastoji se od 21 lista čvrste i prilično uščuvane pregamene veličine 218×141 mm. Uvezan je u korice od papira, a sve skupa čuva se u kartonskoj kutiji odgovarajuće veličine. Na prednjoj strani korica ispisan je naslov: *Kalendarium et Obituarium Monasterii St. Mariae Monialium, Jadrensis, S. XIII.* Na istoj je strani zabilježen i značajan podatak o povijesti rukopisa. Iz bilješke na madžarskom jeziku može se saznati da je rukopis pripadao zbirci poznatog kolekcionara iz Pešte, zapravo pomadžarenoga hrvatskog plemića grofa Nikole (Miklos) Jankovicsa, koji se bavio sakupljanjem starina nekako u isto vrijeme kad je to činio u našim krajevima povjesničar Ivan Kukuljević-Sakcinski. Za knjižnicu Széchényi rukopis je nabavljen 21. siječnja 1852. god. troškom od 2 forinta i 24 krajcara u srebru. Odonda se, koliko je poznato, stalno nalazi u toj zbirci, koja je kasnije postala državnom ustanovom.

Nisam mogao ustanoviti da li je do sada išta objavljeno o tome rukopisu osim bilješke u štampanom Katalogu spomenute knjižnice,[4] gdje se kaže da je on napisan za Samostan sv. Marije u »Zara-Vecchia«, što bi prema talijanskom izrazu značilo u Biogradu na moru, a to nikako ne stoji. Ne primjećuje se da su se pisci Illyricum Sacrum koristili tim vrelom dok se ono još nalazilo u Zadru. C. F. Bianchi sigurno ga nije poznavao, jer je rukopis već bio izvan Zadra kad je on pisao svoja djela »Zara Cristiana« i »Fasti di Zara religioso-politico-civili (1184-1880)«. Čini se da nijedan od hrvatskih povjesničara nije koristio podatke iz rukopisa. Sam Katalog knjižnice objavljen je tek 1940. god.

Na žalost, rukopis nije u cijelosti sačuvan. Sudeći po sadržaju, na početku nedostaju barem 4 lista. Kalendar, naime, počinje s danom 3. ožujka (V. Nonas Martii), a u daljem tekstu na svaki pojedini mjesec otpadaju otprilike 2 lista. Međutim, može se s pravom pretpostavljati da je Kalendar imao na početku još i tablicu pomičnih svetkovina, izrađenu za veći broj godina, kako je to bilo u običaju u vrijeme kad je Kalendar izrađen, a također i druge astronomske podatke. Posve je vjerojatno da je s takvim podacima izvorni broj listova bio 32. Neizvjesno je da li

[4] Us. *E. Bartoniek*, Catalogus Bibliothecae Musei Nationalis Hungarici, XII, Codices latini Medii Aevi, (Budapest) 1940, str. 43. – Osim zamjene Zadra s Biogradom (uporno se naziva »Zara Vecchia«) u toj se bilješci nalaze i druge netačnosti. Tako se kaže da Kalendar počinje s danom »7. Martii«, a u stvari počinje s danom 3. ožujka (»V. Nonas Martii«). Datiranje Kodeksa posve je površno »cc. 1263 – 1473«, premda je jasno da je i g. 1263. i 1290. zapisana istom rukom. Isto tako primjedba »Calendarium ab una eademque manu etaratum, adnotationes a manibus variis exaratea sunt« kao da posve isključuje mogućnost da su neki godovi upisani istom rukom kojom je ispisan i Kalendar.

je Kalendar-godovnjak bio sastavni dio Regule sv. Benedikta, kako se to opaža kod nekih drugih rukopisnih kalendara u našim primorskim krajevima.[5]

Godovnjaci s kalendarom opće su poznata stvar u Dalmaciji. Mogu se u neku ruku smatrati pretečama matica umrlih, premda im je svrha posve različita. Dok se matice uvode krajem 14. i početkom 15. stoljeća za čisto administrativne potrebe,[6] dotle su godovnjaci mnogo stariji i služe za liturgijsku upotrebu. Iz njih se svake nedjelje čitaju imena pokojnika kojih godišnjica smrti pada u iduću sedmicu, a zatim moli molitva za pokoj njihove duše. To je ostatak prastare redovničke prakse čitanja »Martirologija« u prostorijama Kapitula za vrijeme prvog Dnevnog časa (Primae) pri zajedničkoj molitvenoj službi. Služeći toj svrsi godovnjaci su u Dalmaciji zadržani kao posebne knjige i nakon obaveznog uvođenja matica umrlih poslije Tridentinskog koncila. U selima oko Zadra sačuvan je znatan broj primjeraka pisanih glagoljicom ili latinicom.[7] U većini dalmatinskih župa još se i danas čitaju godovi nakon čitanja evanđelja u misi i tek u najnovije vrijeme opaža se težnja da se to čitanje isključi iz samog misnog obreda.

Po oznakama listova vidi se da je uvez rukopisa bio nekoliko puta mijenjan. Tako na fol. 1. nalazimo najprije broj 21 (vjerojatno numeracija prvog neuspjelog uvezivanja) pisan tintom, zatim broj 6 otisnut posebnim žigom pa zatim precrtan, i konačno tintom ispisan broj 1. Folij 2. ima žigom otisnute brojeve 21 i 1 (posljednji je precrtan), a tintom ispisan broj 2, itd. Na fol. 19 v. nalazi se broj 40 kao oznaka stranice, a to se nastavlja na fol. 20 r. (41), 20 v (42) i 21 r (43). Listovi su barem u jednom navratu bili obrezivani, tako da je oštećen tekst koji je bio ispisan na krajnjim rubovima pergamene. Sadašnji poredak listova potpuno je ispravan.

I svetkovine Kalendara i svi godovi ispisani su gotičkim pismom, koje na prvi pogled otkriva znatan broj ruku. To nije čudo ako se uzme u obzir da su mnogi godovi bilježeni susljedno u dugom vremenskom razdoblju. Međutim najstariji sloj Kalendara-godovnjaka, tj. izvorno zapisani blagdani i gotovo polovica svih godova, pisani su pismom koje ukazuje na jednoga skriptora. To je pismo knjiška (uglata) gotica koja se znatno razlikuje od pisma u gotičkom dijelu Kartulara Sv. Marije,[8]

[5] Poznata »Pašmanska Regula sv. Benedikta« ima na početku kalendar s godovima. Kako je taj najstariji hrvatski prijevod Regule nastao negdje u 2. polovini 14. stoljeća, to analogija ne dokazuje s obzirom na Kalendar-godovnjak Sv. Marije, koji je u svakom slučaju znatno stariji. – Usp. *I. Ostojić*, Benediktinci u Hrvatskoj. III. Split 1965, str. 365, te Sl. 600.

[6] Jedan takav primjerak čuva se u Arhivu Historijskog instituta Jugoslavenske akademije u Zagrebu, signatura II c 26, privezan s drugim spisima, a sadrži popis pokojnika koji su pokopani na grobištu Samostana sv. Dominika u Zadru.

[7] O glagoljskim maticama i godovnjacima pisao je *V. Cvitanović* u Radovima Instituta JAZiU u Zadru, i to *Matice u Dalmaciji u XVI stoljeću*, II (Zagreb, 1955), str. 79–86, zatim u brojevima VI–VII (Zadar, 1960, str. 201–235) i X (Zadar, 1963, str. 309–345) *Prilog poznavanju kulturne povijesti na zadarskim otocima (glagoljica)*.

[8] Usp. *V. Novak*, Zadarski kartular Samostana sv. Marije, Zagreb 1959, fol. 3 r, 4 v, 11 r, 34 v, 35 r. To su većinom dokumenti iz 2. polovine 12. st. pa su znatno udaljeni od Kalendara-godovnjaka ne samo po naravi spisa nego i po vremenu postanka.

gdje, uostalom, preteže kurzivni (notarski) oblik gotičkog pisma. Sličnost je najbliža s pismom upotrijebljenim u Kalendaru Sv. Krševana, izrađenu oko g. 1292, koji se danas čuva u Bodlejanskoj knjižnici u Oxfordu kao *MS ASHMOLEAN 360*.[9] I oblik slova i sistem skraćenica pokazuju međusobnu sličnost na temelju koje se može zaključiti da su oba rukopisa nastala otprilike u isto vrijeme i, najvjerojatnije, u istom skriptoriju.

Teško bismo mogli rukopis precizno datirati prema samim paleografskim osobinama pisma, i to zbog pomanjkanja vrela za uspoređivanje. Jedino opravdano datiranje na tom temelju bilo bi neodređeno »druga polovica 13. stoljeća«. Da bi se pobliže odredio datum postanka, potrebno je osloniti se na sadržaj rukopisa, ali i tu je potreban oprez. Premda su, naime, ubilježene mnoge godine smrti pojedinih osoba, nije po sebi isključeno da su takvi datumi ili upisani mnogo kasnije nego je umrla dotična osoba ili prepisani iz ranijeg slična godovnjaka. Takva mogućnost postaje posve vjerojatna kad uočimo da su između izvornom rukom ubilježenih datuma i onaj najraniji (8. VII 1263) kao i onaj iz g. 1920. upisani jednom te istom rukom. Zbog toga kao jedan on najpouzdanijih kriterija za datiranje ostaje popis blagdana u Kalendaru, budući da analizom toga popisa možemo utvrditi datum prije kojega i poslije kojega Kalendar nije mogao nastati.

[9] *A. Van Dijk*, Handlist of the Latin Liturgical Manuscripts in the Bodleian Library, Calendars, 3. Computistic, Oxford (bez. god. – ciklostilom), str. 173, utvrđuje porijeklo toga kalendara kao »Benedictine, St. Clrysogonus', Zara, Dalmatia – 1292–1293.«

Neobično je zanimljiva povijest toga kalendara. Pisan je bez sumnje za opatiju sv. Krševana, zatim je početkom 14. st. dospio, po svoj prilici, najprije u Avignon, što se vidi iz bilješke na fol. 151 r (Usp. Sl. 3-a) »Ego ueni de Auinione prima uice Anno dni 1327⁰ i(te)m secunda A.D. 1339⁰«. Poslije toga nalazi se duže vrijeme u nepoznatom anglo-normanskom benediktinskom samostanu, gdje su u nj uneseni brojni blagdani britanskih svetaca. Da je taj samostan bio u nekoj vezi s opatijom Mont-Saint-Michel u Normandiji vidi se iz dodatka uz dan 16. studenoga (Sl. 4 a) koji glasi: »(Dedicatio Sci Michaelis in monte Tumba, festum III lectionum)«. – Jedan od monaha koji su se služili tim kalendarom bio je Mihovil, biljar-ljekarnik, jer na fol. 151 r. čitamo »Memoria de Michaele plantario«.

Upravo iznenađuje raznovrsnost astronomskih podataka u Kalendaru. Osim potpune »Tabulae Gerlandi« za određivanje pomičnih svetkovina (158 v – 159 r) na početku Kalendara svaki mjesečni obrazac sadrži još 10 različitih podataka: 1. četiri ciklusa mladog mjeseca, 2. zlatni broj, 3. ferijalna slova, 4. datum pisan na rimski način ali arapskim brojkama (npr. 3. No/nas/), 5. Svetačka imena, 6. liturgijska kvalifikacija blagana, 7. visina podnevnog sunca u stupnjevima i minutama, 8. broj sati i minuta dotičnog dana, 9. deklinacija sunca na horizontu u stupnjevima i minutama i 10. položaj sunca u Zoodijaku u stupnjevima i minutama. Na početku i na kraju svake mjesečne tablice zapisana je po jedna uzrečica astrološkog sadržaja, a osim toga postoji i čitava rasprava o značenju i utjecaju Zoodijaka.

Nisam mogao posve sigurno ustanoviti kako je došlo do toga da je Kalendar (svega 21 list pergamene) danas uvezan skupa s dokumentima koji potječu iz anglikanskog Kaptola u Dorchesteru (Oxfordshire). Vjerojatno je taj grad u kojem je prije Reformacije postojala benediktinska opatija bio posljednje boravište Kalendara nakon što je početkom 14. st. odselio iz Zadra i Avignona, a prije nego je dospio u Bodlejansku knjižnicu.

Premda je Kalendar Sv. Krševana posve drugog tipa (tj. astronomsko-komputski) nego onaj sadržan u budimpeštanskom rukopisu (liturgijski), ipak usporedba može biti korisna, osobito s obzirom na zadarski sloj blagdana i na paleografske značajke, te porijeklo koje sugeriraju.

Osim za datiranje, sadržaj Kalendara zanimljiv je i zato što je to najstariji dosad poznati kalendar posve zadarskog tipa, budući da jedini stariji za koji je utvrđeno da je bio napisan u Zadru u 11. stoljeću (Bodleian Library Oxford, MS Can. Liturg. 277) nema nijednog tipično zadarskog blagdana. Bit će stoga korisno da tekst Kalendara donesemo u cijelosti. Prema pripadnosti liturgijskom krugu blagdani su podijeljeni na ove slojeve: R – rimski, F – franačko-normanski, G – njemački, O – orijentalni, I – italski, B – benediktinsko-monaški, D – dalmatinsko-primorski, P – panonsko-ugarski, Z – zadarski i N – neodređeni. Za one blagdane koji su posebno vezani uz određeno mjesto bit će u zagradama naznačeno to mjesto. Zvjezdicom će biti označeni oni blagdani rimskog sloja za koje je u Kalendaru predviđen drugačiji način svetkovanja nego u rimskom kalendaru, npr. crvena boja, gdje bi trebalo da bude crna. Gdje je to potrebno, usporedit ćemo blagdane s Kalendarom Sv. Krševana (KSK). Svi izvornom rukom zapisani dijelovi štampani su kapitalnim slovima, a dodaci minuskulnim. Crveno upisani blagdani označeni su kosim tiskom. Kako je već spomenuto, izgubljeni su mjeseci siječanj i veljača te prva dva dana ožujka.

(O ž u j a k):

3. V. NO(NAS).[10]	
9. *QUADRAGINTA MARTRUM*	R*
12. *SANCTI GREGORIJ. PAPA.*	R*
15. SANCTI LONGI E CAPADOTIJ	O (S. Longini e *Capadotia)*
17. SANCTI ALEXANDRI.	G (ep. Hierosolimitani)
18. *SANCTI QUINTI E ROGATI.*	N
20. VIGLIA. SANCTI BENEDICTI.	B
21. *DEPOSITIO SANCTI PATRIS NOSTRI BENEDICTI*[11]	B
22. PAULI CONFESSORIS.	F (Narbonne)
23. THEODORI PRESBYTERI.[12]	N
24. NATALI SANCTI LEUTIJ CONFESSORIS.[13]	I (Brindisi–Ostuni)
25. *ANNUNCIATIO SANCTE MARIE.*	R
28. *OCTAUA SANCTI BENEDICTI.*[14]	B
29. SANCTI PASTORIS ET UITORIS	N
31. SANCTARUM (AGNETIS) ANESI, ET FELICIS.	I (Milano)

[10] S tim danom (3. III) počinje Kalendar nakon izgubljenog dijela, a ne kako stoji u štampanom Katalogu s danom 7. III. – Usp. E. Bartoniek, n.d., str. 43.

[11] Kalendar Sv. Krševana (odsada: KSK) ima također označen poseban način svetkovanja: *Sci Benedicti Abbatis, duplex 12 lectionum.* (21. III), te zbog toga spada u benediktinski sloj.

[12] Moguće se tu radi o sv. Teodoru, zvanom »Sykeotes« (umro 613.), pa bi to bio blagdan istočnog sloja. Međutim, njegov se blagdan slavi na Istoku 22. IV, pa je datum 23. III. nejasan. Zbog toga taj blagdan kao i sve slične slučajeve stavljamo u neodređeni sloj blagdana (N).

[13] Sv. Leucije mjesni je zaštitnik i prvi biskup biskupije Brindisi-Ostuni. Njegovo štovanje jedva da je ikada prešlo granice barijske crkvene pokrajine, pa je taj blagdan izvanredno zanimljiv, te pokreće pitanje veza između Zadra i Brindisija.

[14] KSK ima također: (28. III) »Octaua sci. Benedicti abbis – 12 lect.«.

(Travanj):

FIT DENUS UILIS NECNON UNDENUS APRILIS.
APRILIS ABET DIES XXX. LUNAS XXIX.
NOX HABET HORAS X. DIES UERO XIIII.
DENA LOCUM PRIME DAT LUNA UNDENA.[15]

1. *SANCTARUM AGAPE CHIONIE. ET YRENE. UIRGINUM.*[16]	Z	
3. THEODOSIE UIRGINIS	O	
4. *SANCTI AMBROSIJ EPISCOPI.*[17]	B	(Translatio 7. XII)
6. SANCTI FIRMI E QUIRIACI.	N	
9. *SANCTE MARIE EGIPTIACE*[18]	B	
14. SANCTORUM TYBURTIJ ET UALERIANI.	R	
17. *SANCTI PETRI DYACONIS*[19]	B	
19. *DEPOSITIO SANCTI LEONIS PAPE.*	B	(»Qui et Bruno dicitur«)
20. UICTORIS EPISCOPI.	G	(Regensburg, Strassburg)
23. SANCTI GEORGIJ. MARTIRIS.[20]	R	
25. *SANCTI MARCI EUANGELISTE.*	R	
26. DEPOSITIO SANCTI MARCELLINI. PAPA.	G	(Mainz)
27. *SANCTI CASTORI.*	N	
29. SANCTI PETRI MARTIRIS. DE ORDINE PREDICATORIUM[21]	R	
30. SANCTE PETRONILLE. UIRGINIS.	N	(redovito 31. V)

[15] Kalendar Sv. Marije (odsada KSM) ima astrološke stihove kod pojedinih mjeseci različite od onih u KSK. Međutim, kod većine tih uzrečica nalazimo isti smisao izražen različitim riječima. U KSM dvije se rečenice nalaze pri vrhu mjesečne tablice, jedna prije a druga poslije naziva mjeseca. U KSK jedna je uzrečica smještena uz naziv mjeseca a druga pri dnu mjesečne tablice. U KSM od rujna uključivo ima samo po jedna uzrečica za svaki mjesec. Za mjesec travanj uzrečice koje upozoravaju na nesretne dane u KSK glase:

»Cum decimus cedit undecimus aprilis obedit.«
»Prima petit tellis. quod nona requirit aprilis.«

[16] Štovanje triju sestara, mučenica »Ljube, Drage i Mire«, kako ih nazivlju neka hrvatska vrela, ograničeno je u Zadru tokom srednjeg vijeka na one crkve koje su posjedovale njihove relikvije, tj. na katedralu i crkvu sv. Marije. Zbog toga nije čudo da ih nema u KSK, koji taj dan bilježi »Sce. Marie Egiptiace nec virg. nec mart. commemoratio«. Ta se svetica koja spada u benediktinsko-monaški sloj spominje u KSM niže, 9. IV.

[17] Translatio (7. XII) se redovito slavi kao blagdan, a gornji datum samo u redovničkim kalendarima. KSK ima dodatak uvršten u Britaniji: (Sci. Ambrosij epi. et confess.).

[18] Blagdan je zapisan na brisanom mjestu. Redoviti je datum 1. IV, a tu je prenesen, bez sumnje, zbog sukoba s mjesnim blagdanom triju sestara.

[19] Nema sumnje da se radi o Petru djakonu, tajniku Grgura I Velikog, samo je teško reći zašto je odabran taj datum. Blagdan se redovito slavi 12. IV ili (Salassola) 30. IV.

[20] Neobično je da nije ispisan crvenom tintom kao u KSK, gdje stoji: »*Sci. Georgij mr. 12 lect.*«

[21] Taj je dominikanski svetac kanoniziran 1253. god. te je pojava blagana značajna za datiranje KSM. I KSK ima izvorno: (29. IV) »Sci. Petri mr.«

(S v i b a n j):

TERTIUS IN MAI LUPUS EST ET SEPTIMUS ANGUIS.
MADIUS HABET DIES. XXXI. LUNAS. XXX.
NOX HABET HORAS VIII. DIES UERO XVI.
TERTIA DIES SEXTE FERT CRIMINA SEPTIMA DENE[22]

1.	*SANCTORUM APOSTOLORUM PHYLIPPI. ET IACOBI.*	R
3.	*INUENTIO SANCTE CRUCIS.*	R
4.	SANCTI FLORIANI MARTIRIS.[23]	G
5.	SANCTI IUUENARIS.[24]	B (– Iuvenalis)
7.	*SANCTI DOMNI EPISCOPI.*[25]	D (Split)
8.	INUENTIO SANCTI MICHAELIS.	R
9.	*SANCTI XPISTOFORI. MARTIRIS.*	D (Rab)
	SANCTI YSAIE PROPHETE.	O
10.	SANCTI GORDIANI. ET EPYMACHI.	R
12.	*SANCTORUM NEREI. ET ANCHILEI. ATQUE PANCRATIJ.*	R*
14.	SANCTI FELICI. ET FORTUNATI.	I (Milano)
15.	*SANCTE UICTORIE UIRGINIS.*	N
	SANCTI SIMPLICI.	N
16.	SANCTI PEREGRINI. MARTIRIS.	F
19.	TRANSALATIO(!) SANCTI GRISOGONI. MARTIRIS[26]	Z
	Sancti Benardini confessoris ordinis minorum[27]	(R)
20.	SANCTI CALIXTI. PAPE.	N
	EUSTACHIJ CUM SOCIJS SUIS.[28]	O (–Eustasius)
21.	*SANCTI ELEUTHERIJ. MARTIRIS.*[29]	N

[22] KSK: »Tertius (hec) appetat quod madij septimus aptat.«
»Sexta mai sordet. cum uulnera dena remordet.«

[23] KSK (4. V): »Sci. Floriani«.

[24] U KSK zabilježena je rimska svetkovina (5. V) »Sci. Iohannis ante porta Latina 12. lec.«

[25] KSK ima, doduše, crnom bojom ali ipak višeg liturgijskog reda: (7. V): »Sci. Dompni archiepiscopi et mr. 12. lec.« – Blagdan sv. Dujma bio je u Zadru obavezan sve do g. 1154. kada je Zadar postao sjedištem metropolije, ali se zadržao i kasnije u nekim kalendarima, te ponovno bio uveden 1828. god. Ispušten je tek u Propriju iz g. 1916.

[26] Tradicionalni datum prenosa svečeva tijela iz Akvileje u Zadar. KSK, što je razumljivo, ima također crvenom bojom: (19. V) »*Translatio sci. Grisogoni mr. 12 lec.*«

[27] Blagdan je dodan vjerojatno iza g. 1430., tj. poslije kanonizacije sv. Bernardina.

[28] Ime je iskrivljeno i treba da glasi »Eustasius«. Prema legendi mučen je u Africi za vrijeme Diokleci jana zajedno sa ženom Theopistom i sinovima Agapiusom i Theopistom.

[29] Zanimljivo je da KSK ima na tom mjestu rubriku: »Prima Festi Corporis Xpisti«, tj. najraniji datum za pomičnu svetkovinu Tjelova. U KSM nema traga toj svetkovini, koja je uvedena 1264. god., ali isto tako nema oznake ni za tradicionalne pomične svetkovine (Uskrs, Duhovi) za koje KSK navodi granične datume.

23. SANCTE ELENE REGINE	F
24. *SANCTI DIONISIJ. EPISCOPI.*	I (Milano)
25. SANCTI URBANI. PAPE. ET MARTIRIS.	R
28. *SANCTI GERMANI. EPISCOPI.*	F (St. Germain, Paris)

(L i p a n j):

IUNIUS UNDECIMO QUINDENUM A FINE SALUTAT.

IUNIUS HABET DIES XXX. LUNAS XXIX.

NOX HABET HORAS VI. DIES XVIII.

DENUS ET XV TENET QUINTUM QUINDENAQUE QUARTAM.[30]

1. SANCTI NICOMACHIS. MARTIRIS[31]	O (– Nicomedis)
4. SANCTI QUIRINI EPISCOPI. ET MARTIRIS.	P (Zagreb)
5. *SANCTE FELICULE ET FELICITATES.*	G (13. VI – Köln, Trier, Worms)
9. SANCTORUM PRIMI ET FELICIANI.	R
11. *SANCTI BARNABE APOSTOLI.*	R
13. SANCTI ANTONIJ. CONFESSORIS. DE ORDINE MINORUM[32]	R*
14. *SANCTI MARCI EPISCOPI. ET CONFESSORIS.*	N
15. *SANCTORUM UITI ET MODESTI. ATQUE CRESCENTIE.*	R*
16. *SANCTORUM MEANDRI. ET MARTIANI.*	F (– Martialis)
18. SANCTORUM MARCELI ET MARCELIANI.	R
19. *SANCTORUM GERUASI ET PROTASIJ.*	R*
23. *VIGILIA. SANCTI IOHANNIS BAPTISTE.*	R
24. *NATIUITAS SANCTI IOHANNIS BAPTISTE.*	R
25. SANCTE FEBRONIE. VIRGINIS. ET MARTIRIS.	O
26. *SANCTI IOHANNIS ET PAULI*	R*
ET SANCTI UIGILIJ.	I (Trento)
28. SANCTI LEONIS. PAPE.[33]	B
UIGILIA *APOSTOLORUM P/*ETRI/. *ET P/*AULI/.	R
29. *SANCTORUM APOSTOLORUM PETRI ET PAULI.*	R
30. SANCTI PAULI APOSTOLI.	R

[30] KSK: »Cum nil dena dabit. iunij quindena negabit.«
»Dedit quinta *(ispravak:* sexta) cutem. nullam dedit quarta salutem.«

[31] Treba da bude »Nicomedis«. I KSK ima »Sci. Nicomedis. mr. commemoratio.«

[32] I to je jedan od blagdana uvedenih tokom 13. st. Svetac je kanoniziran 1232. Ima ga i KSK: »Sci. Antonij. confess. commemoratio.«

[33] Rijedak datum, tipičan za benediktinski kalendar. KSK nije ga imao izvorno, ali je dodan u Britaniji »(Sci. Leonis ppe. sine festiuitate)«. Obično je blagdan (Depositio) 19. IV.

(S r p a n j):

TER DECIMUS MUTAT IULIUS DECIMUMQUE SALUTAT.
IULIUS HABET DIES XXXI. LUNAS XXX.
NOX HABET HORAS VIII. DIES XVI.
DA/T/ TIBI DENA DIES DECIMUMQUE DAT SECUNDA[34]

1.	*OCTAUA SANCTI IOHANNIS.*	R
2.	Festum Uisitationis beate Marie	(R)
6.	OCTAUA APOSTOLORUM /PETRI ET PAULI/.	R
8.	SANCTI PRECOPI. MARTIRIS.	G (P– Procopii; Osnabrück)
9.	*SANCTI EFREM*	F (Sjeverna Francuska)
10.	SANCTE FELICITATE CUM. VIJ. FILIIS SUIS.[35]	R
12.	*SANCTORUM HERMACHORA ET FORTUNATO.*	R*
13.	*SANCTE MARGARETE, UIRGINIS, MARTIRIS*[36]	O
14.	SANCTI THEODERI. MARTIRIS.	N
15.	*SANCTI QUIRITI. ET UILICTE. ET MATER* EIUS.[37]	G (Augsburg)
16.	SANCTI UITALIANI. EPISCOPI.	N
17.	SANCTE MARINE. VIRGINIS[38].	I (Venezia – Translatio)
	ET ALEXIJ. CONFESSORIS.	R
19.	SANCTI ARSENI MONACHI.	B (A– Arsenii abbatis)
21.	*SANCTE PRAXEDIS. UIRGINIS.*	R*
	ASSUMPTIO SANCTE(!) HELIE. PROPHETE.	O
22.	*SANCTE MARIE MAGDALENE.*	R
23.	SANCTI APOLINARIS. MARTIRIS.	R
24.	XPISTINE. UIRGINIS.	R
	VIGILIA SANCTI IACOBI FRATES DOMINI	R
25.	*SANCTI IACOBI APOSTOLI.*	R
26.	SANCTE ANNE.[39]	R
27.	SANCTI SYMEONIS. MONACHI.[40]	O

[34] KSK: »Ter-decimus fortis Julij. et decimus uia mortis.«
»Est lupus..... (dalje nečitljivo!)«

[35] Čudno je da KSM nema popularni benediktinski blagdan Prijenosa sv. Benedikta na dan 11. VII. Nije ga imao izvorno ni KSK, ali je kasnije dodan: (»Translatio sci. Benedicti abbis. festum III lectionum«).

[36] Zapadnjački je blagdan sv. Margarete 20. VII. I KSK imao je izvorno samo istočnjački datum (13. VII): »Sce. Margite virg. et mr. *12 lect.*«, ali je naknadno unesen i zapadnjački datum.

[37] KSK ima crno: (15. VII) »Scorum. Quirici et Vilicte mr. commemoratio.«

[38] Pravi je datum prijenosa u Veneciju 16. VII, kao što ima i KSK: »Sce Marine virg. commemoratio.«

[39] KSK ima čudan dodatak: (»Sce. Anne virginis/!/ et martiris/!/, festum IX lect.«).

[40] Po sebi bi bilo moguće da se ovdje radi o sv. Šimunu pravedniku (»bogoprimcu«) kojega je štovanje uvedeno u Zadar tokom 13. stoljeća. Međutim, ta mogućnost ne dolazi ozbiljno u obzir zbog kvalifikacije »monachus« koja je značajna za Šimuna monaha iz Emesse (6. st.). Blagdan se redovito slavi 21. VII, ali kako je taj dan zauzet proslavom sv. Ilije, kojega je crkva u blizini katedrale nekoć pripadala samostanu grčkih monaha (danas pravoslavna crkva), to se blagdan preselio na prvi slobodni dan – 27. VII.

	ET SANCTI PANTALEONIS. MARTIRIS.	R
28.	SANCTI NAÇARIJ. ET CELSI.	R
29.	*SANCTI SIMPLICIJ ET FELICI ET FAUSTINI ET BEATRICIS.*[41]	R*
30.	*SANCTORUM ABDON. ET SENES.*	R*

(K o l o v o z):

PRIMA DAT AUGUSTUM. DE FINE SECUNDA PUSTUM.
AUGUSTUS HABET DIES. XXXI. LUNAS. XXX.
/NOX/ HABET HORAS X. DIES. XIIIJ.
PRIMAM PRIMA CREAT. LUX SEPTENAMQUE SALUS[42]

1.	*UINCULA SANCTI PETRI* APOSTOLI.	R
	ET VIJ. FRATRES	R
2.	SANCTI STEPHANI. PAPE.	R
3.	TRANSLATIO SANCTI STEPHANI. PROTO-MARTORIS (!).	R
5.	SANCTI DOMINICI CONFESSORIS.[43]	R
6.	*TRANSFIGURATIO DOMINI.*[44]	F
	ET SANCTI XISTI. EPISCOPI.	R (Sixti papae)
7.	*SANCTI DONATI EPISCOPI.*[45]	R*
8.	SANCTI QUIRICI. EPISCOPI ET MARTIRIS.[46]	R* (– Cyriaci)
9.	VIGLIA SANCTI LAURENTIJ.	R
10.	*SANCTI LAURENTIJ. LEUITE. MARTIRIS.*	R
11.	SANCTI TIBURTIJ. MARTIRIS.	R (Tiburtii et Susannae)
12.	*SANCTA CLARA.*[47]	R*

[41] KSK ima samo »Sce. Beatrix virg. et mr.«

[42] KSK: »Sexta prima fuit. a fine secunda paruit.«
»Cuspide prima ferit. quam septima undene querit«.

[43] Sv. Dominik, osnivač reda propovjednika, kanoniziran je g. 1234. I KSK ima: »Sci. Dominici confess. commemoratio«.

[44] Blagdan Preobraženja slavio se na Istoku još od 5. stoljeća. U zapadnoj Evropi najprije je uveden u Španjolskoj i Francuskoj, a tek poslije 11. st. u drugim evropskim zemljama. – Zanimljivo je da taj blagdan imaju i dva sačuvana zadarska evandelistara 11. stoljeća, Većenegin (fol. 162v – 163v) i Sv. Šimuna (96. perikopa: *In transfiguratione domini).* Ima ga i KSK: »*Transfiguratio domini. 12. lectionum*« »et Sixti ppe. et mr.« – U rimski je kalendar uvršten tek g. 1447. na uspomenu pobjede nad Turcima u bitki kod Lepanta.

[45] Datum svetkovine upućuje na Donata, biskupa iz Besançona i mučenika, kojega je dan smrti rano uvršten u rimski kalendar. Međutim, upada u oči ne samo crvena boja, koja bi se mogla tumačiti nekom vezom s benediktinskim kalendarom, nego još više to što je ispušten naziv »Martyr« koji taj svetac redovito ima. Nije posve bez osnove smatrati da se tu radi o zamjeni sa zadarskim biskupom Donatom koji se slavi kao »Confessor« na dan 25. II. Ne može se ipak samo na osnovu toga neobičnog oblika uvrstiti u zadarski sloj, pogotovu kad KSK ima taj dan crnom bojom: Sci. Donati. epi. et mr. commemoratio.«

[46] U stvari je to rimski blagdan koji u KSK nalazimo u punom obliku: (8. VIII) »Sci. Ciriaci. Largi. et Smaragdi mr. commemoratio.«

[47] Blagdan sv. Klare najmlađi je u KSM, jer je svetica kanonizirana tek g. 1255. Ta je godina čvrsti termin »ante quem non« za sastavljanje izvornog dijela Kalendara. Ima ga i KSK: »Sce. Clare uirg. commemoratio«.

13. *SANCTI YPOLITI. MARTIRIS.*	R* (Hyppoliti et Cassiani)
14. VIGILIA SANCTE MARIE.	R
15. ASSUMPTIO SANCTE MARIE MATER XPISTI.[48]	R
17. *OCTAUA SANCTI LAURENTIJ.*	R
18. SANCTI AGAPITI. MARTIRIS.	R
19. SANCTI MAGNI. EPISCOPI.	I
20. SANCTI SAMOELIS PROPHETE	O
Sancti Bernardi abbatis, et Confessoris[49]	(R*)
22. *SANCTI TIMOTHEI. MARTIRIS.*[50]	R*
23. *VIGILIA SANCTI BARTHOLOMEI*	R
24. (Ispušten je blagdan sv. Bartola, apostola)[51]	
25. SANCTI GENESIJ. MARTIRIS.	F (Arles)
26. SANCTI *ANASTASIJ.*	G (Aachen, Paderborn)
28. *AUGUSTINI EPISCOPI.*	R
ET SANCTI DANIELIS PROPHETE	O
29. *DECOLATIO SANCTI IOHANNIS BAPTISTE.*	R
30. SANCTE SAUINE.	R* (redovito 29. VIII)

(R u j a n):

TERTIA SEPTEMBRIS. ET DENA FERT MALA MEMBRIS.[52]

SEPTEMBER HABET DIES. XXX. LUNAS. XXX.

NOX HABET HORAS XIJ. DIES XXJ (!).

1. SANCTORUM. XIJ. FRATRES.	B
2. *SANCTORUM CONSTANTINI ET FELICIS.*	N
4. SANCTI BONIFATIJ. PAPE.	B (Camaldoli)
8. NATIUITAS. SANCTE MARIE MATER XPISTI.[53]	R
9. SANCTI GORGONIJ. MARTIRIS.	R

[48] Pomalo nestorijanska formula (Kristo-rodica) u nazivu blagdana ublažena je čisto zapadnjačkim izrazom »sancta Maria«. KSK ima običnu zapadnjačku formulaciju: »*Assumtio beate semper Virginis Marie. 12. lect.*« Izraz »mater Xristi« ponovljen je i kod Rođenja BDM (8. IX).

[49] Čudno je da blagdan izrazito benediktinskog sveca, sv. Bernarda opata, nije izvorno bio uvršten, premda je on kanoniziran već g. 1174. – KSK ima ga izvorno kao blagdan višeg liturgijskog reda »*Sci. Bernardi abbis. conf. 12 lectionum.*«

[50] Puni naziv blagdana trebalo bi da bude »Scorum. Timothei, Hippoliti ep. et Symphoriani mrm.« – Ujedno je to osmina Uznesenja Marijina. KSK ima: »Octaua beate Marie uirginis, 12 lec. et Symphoriani mr. commemoratio.«

[51] Vigilija je ispisana crvenom bojom a sam je blagdan ispušten. KSK ima crno »Vigilia« a crveno »*Sci. Bartholomei apli. 12 lect.*«

[52] Počevši od rujna KSM ima samo po jednu astrološku uzrečicu za svaki mjesec, a KSK ima i dalje po dvije:

»Tertia turbetur Semptembris. dena minatur.«

»Tertia Septembris et quinta dabunt mala membris.«

[53] Dok KSM ima kao i kod blagdana Uznesenja miješanu formulaciju, KSK ima izrazito istočnjačko-ortodoksni izraz: »*Natiuitas Beate Dei-genitricis Marie. 12 lect.*« (Rođenje blažene Bogorodice Marije).

10. *SANCTI YLARIJ EPISCOPI.*[54]	N
11. SANCTORUM PROTI ET IACINCTI	R
14. *EXALTATIO SANCTE CRUCIS.*	R
ET SANCTI CORNELI ET C/IPRIANI/.	R
15. SANCTI NICOMEDIS. MARTRIS[55]	O
16. SANCTE EUPHEMIE. UIRGINIS.	O (Carigrad)
17. Festum sacrorum stigmatum. S/ancti/. Fr/ancisci/.[56]	(R)
19. *SANCTI IANUARIJ EPISCOPI ET SOCIORUM EIUS.*	G (Bremen, Magdeburg)
20. VIGLIA SANCTI MATHEI APOSTOLI.	R
21. *SANCTI MATHEI APOSTOLI ET EUANGELISTE.*	R
22. SANCTI MAURITIJ CUM SOCIIS SUIS.	R
23. *SANCTE TECLE. UIRGINIS.*[57]	R*
24. CONCEPTIO SANCTI IOHANNIS BAPTISTE	F
25. *SANCTI EUSEBIJ. EPISCOPI.*	I (Bologna)
26. SANCTI CIPRIANI. MARTIRIS. ET IUSTINE. UIRGINIS. ET XPISTINE. UIRGINIS.	R
27. *SANCTORUM. COSME. ET DAMIANI.*	R*
29. DEDICATIO SANCTI MICHAELIS ARCHANGELIS.	R
30. *SANCTI IERONIMI PRESBITERI.*	R

(L i s t o p a d):

TERTIUS. OCTUBER GLADIUS DECEM IN ORDINEM NECTIT.[59]
OCTUBER HABET DIES XXXI. LUNAS. XXX. NOX HABET HORAS XIIIJ. DIES. X.

1. SANCTE SOFIE CUM FILIJS SUIS.[60]	I (Benevento, Brescia)
ET REMIGIJ. EPISCOPI. ET CONFESSORIS.	R

[54] Po nazivu »episcopus« čini se da se radi o Hilariju, biskupu Poitiersa (Pictaviensis) kojega se blagdan slavi 13. I, a dan prijenosa 26. VI. Neobičan datum i crvena boja ne dopuštaju da se odredi porijeklo blagdana, uvedenog, po svoj prilici, povodom posvete koje crkve u čast toga sveca.

[55] Neobično je da KSM nema naznačene osmine Rođenja BDM, premda je to glavni titular samostanske crkve. KSK ima »Octaua beate Marie«.

[56] Dodatak otkriva utjecaj franjevačkog kalendara. KSK nema toga dodatka.

[57] U osnovi blagdan rimskog sloja, ali crvena boja upućuje na običaje ženske grane benediktinskog reda. Blagdan je ponovljen 17. XI u skladu s milanskim ambrozijanskim kalendarom.

[58] Franačko-normanski običaj. KSK ima dodano (»Conceptio sci. Iohannis«).

[59] KSK: »Tertius octubris nulli decimusque salubris«.
Quinta dat octubris. nonaque ueneno colubris.«

[60] Sv. Sofija i njezine tri kćeri Pistis, Elpis, Agape (Fides, Spes, Charitas) posebno se štuju u gradovima Brescia i Benevento. U posljednjem postoji benediktinski samostan i glasovita kružna crkva (izvorno zvjezdastog tlorisa) sv. Sofije. I to mora da je posebna svetkovina ženske grane benediktinskog reda, jer u KSK ima samo: »Sci. Remigij. epi et conf. commemoratio.«

2.	*SANCTI DESIDERIJ. EPISCOPI.*	N
	ET PRIMI ET QUIRILI.	N
4.	SANCTI FRANCISCI. CONFESSORIS DE ORDINE MINORUM[61]	R
5.	*SANCTI PLACIDI. ET ALIORUM.*	B
7.	SANCTORUM SERGI ET BACHI	R
	DEDICATIO ALTARIS. SANCTI. GREGORII. ET SANCTI GEORGIJ. MARTIRIS.[62]	Z (Sv. Marija)
8.	*SANCTE REPARATE. UIRGINIS.*	O
9.	SANCTI DIONISIJ ET ELEUTERIJ	R
10.	*SANCTI UICTORIS. MARTIRIS.*	G (Bremen, Köln, Mainz)
13.	SANCTI FAUSTINI. ET MARTIALIS	F (– Fausti, Martialis et Ianuarii, mr.)
14.	*SANCTI CALIXTI. PAPE.*[63]	R*
	ET FORTUNATE. UIRGINIS.	N
15.	*SANCTI MODESTI.*	N
16.	SANCTI GALLI CONFESSORIS.	B
17.	*SANCTI LONGINI. MARTIRIS.*[64]	O (Glavosjek)
18.	SANCTI LUCE EUANGELISTE.	R
21.	*SANCTI YLARIONIS*[65]	B (Normandija)
	ET SANCTARUM UNDECIM MILIA. VIRGINUM.	G (Köln)
24.	SANCTE ROGATE	N
25.	SANCTI CRISANTI. ET DARIE.[66]	G (Salzburg)
26.	*SANCTI DIMITRI. MARTIRIS.*[67]	Z (Sv. Dimitrije)
27.	VIGILIA SANCTI SYMONIS ET IUDE.	R
28.	*SANCTORUM APOSTOLORUM SYMONIS ET IUDE.*	R

[61] Kanoniziran g. 1228. Ima ga također KSK: Francisci. conf. commemoratio.«

[62] Posveta dvaju oltara (Sv. Grgura i sv. Jurja) u crkvi sv. Marije dobar je primjer kako redovito nastaju neobični datumi pojedinih blagdana. Kod prepisivanja, naime, obično se ispusti riječ »dedicatio« ili »consecratio«, a ostane samo ime sveca. – Bilo bi zanimljivo ispitati da li neobični datumi pojedinih svetaca u Kalendaru predstavljaju niz takvih posveta ne samo u zadarskim crkvama nego također u prošteništima bilo montekasinske, klunijačke ili kamaldoljanske benediktinske kongregacije.

[63] Neobična je crvena boja za taj rimski blagdan. KSK ima crno: »Sci. Calixti ppe. et mr. commemoratio«.

[64] Redovit datum toga blagdana, kao što je u tekstu označeno, dolazi 15. III. Na Istoku slavi se još i »glavosjek« sv. Longina 17. X.

[65] KSK ima izvorno: »Sci. Ylarionis monachi conf. commemoratio«.

[66] To je redovit datum koji se nalazi i u KSK: »Scorum. Crisanti et Darie mr. commemoratio«. Blagdan je ponovljen (28. XI) prema ambrozijanskom kalendaru, i to crvenom bojom.

[67] Sv. Dimitrije, biskup Sirmija, posebno se štuje u Solunu, a tokom srednjeg vijeka također po krajevima nekadašnje srijemske metropolije, najviše u Panoniji. Crvena je boja razlog da blagdan stavljamo u zadarski sloj.

DEDICATIO ECCLESIE SANCTE MARIE MONIALIUM DE IADERA[68]	Z (Sv. Marija)
30. SANCTI GERMANI. EPISCOPI.[69]	F (Arras, Senlis, Sens)
31. VIGILIA OMNIUM SANCTORUM	R
(S t u d e n i):	
QUINTA DAT NOUEMBRIS. ACCUSTUS TER MANSIT IN URNA[70]	
NOUEMBER HABET. DIES. XXX. LUNAS. XXX.	
NOX HABET HORAS XXVI(!) DIES UERO VIIJ.	
1. *COMMEMORATIO OMNIUM SANCTORUM.*	R
ET SANCTI CESARIJ. MARTIRIS.	R
2. SANCTI IUSTI. MARTIRIS.	I (Aquileia, Padova)
3. SANCTI PEREGRINI. MARTIRIS ET MARINI (?). ET SCEUERINI.	N
6. *SANCTI LEONARDI. CONFESSORIS.*[71]	B
8. SANCTORUM QUATUOR CORONATORUM	R
9. *SANCTI THEODORI. MARTIRIS.*	R*
Dedicacio basilice Saluatoris	(R)
11. NATALEM SANCTI MARTINI EPISCOPI.	R
12. SANCTI GERMANI. ET THEOFILE.[72]	B (Blagdan 11. XI)
13. SANCTI BRICIO.	F
ET SANCTI IOHANIS OSAUREI (–J. Chrysostomus)	N (Blagdan 27. I i 14. IX)
14. *SANCTI IOHANNIS EPISCOPI T*/RA/*GURIENSIS*	D (Trogir)
16. SANCTI AUGUSTINI ET FELICITATES.	F (Sens)
17. *SANCTE TECLE. UIRGINIS.*	I (Milano, inače 23. IX)
18. SANCTI PLATONI.	Z (Sv. Platon)
OCTAUA SANCTI MARTINI[73].	F
Dedicatio ecclesie apostolorum Petri et Pauli	(R)

[68] Taj blagdan spada među najstarija svjedočanstva za datum posvete crkve sv. Marije (posvećena g. 1091). Taj se podatak tačno slaže s vjekovnom samostanskom tradicijom, a važan je za datiranje nekih isprava u Kartularu Sv. Marije. – Usp. V. Novak, Kartular, str. 51.

[69] Porijeklo je štovanja sv. Germana u južnoj Italiji (biskup u Capui), ali je ono naročito prošireno u krajevima sjeverne Francuske i u Britaniji. Zbog toga stavljamo oznaku za franački sloj. – KSK ima: »Sci. Germani Capuani episcopi. commemoratio«.

[70] KSK: »Quinta Nouembris obest. nulli lux tertia prodest.«
»Est octaua canis. forte sexta uidetur inanis.«

[71] Crvena boja donekle odgovara kvalifikaciji koju blagdanu daje KSK: »Sci. Leonardi abb. conf. 12 lectionum.«

[72] Sv. German, biskup Besançona na početku 5. st., kojega su se relikvije čuvale u opatijskoj crkvi Baume-les-Dames (benediktinke), ima blagdan 11. XI. Kako je taj dan već zauzet blagdanom sv. Martina, koji se svetkuje s osminom, to je blagdan premješten na slijedeći slobodni dan. To vrijedi i za blagdan sv. Teofile (zapravo »Theophanu«), bizantske carice, koje godišnjica smrti pada na 10. XI (umrla 897. g.).

[73] KSK ima obratan redoslijed: »Octaua Sci. Martini 12 lectionum. et sci. Platonis mart.« Blagdan sv. Platona u ovom kontekstu nesumnjivo spada u zadarski sloj.

19. *SANCTI ANTONIJ. MONACHI*[74]	O
ET SANCTE HELYSABETH FILIA REGIS. UNGARIE.	P
21. SANCTI MAURI. MARTIRIS.	D (Poreč)
Presentacio uirginis Marie duplex maius	(R*)
22. SANCTE CECILIE. UIRGINIS.	R
23. *SANCTI CLEMENTIS. PAPE.*	R
24. SANCTI GRISOGONI. MARTIRIS.[75]	Z
25. *SANCTE KATARINE. VIRGINIS. ET MARTIRIS.*	R
26. SANCTI MERCURIJ. MARTIRIS.	G (Mainz)
SANCTI PETRI ALEXANDRINI. MARTIRIS.	B (Blagdan 25. XI)
27. *SANCTI IACOBI DENODATI.*[76]	Z (Sv. Marija, Katedrala)
28. SANCTORUM CHRISTIANTI. ET V/IRGINIS/ DARIA'.	I (Milano, također 25. X)
29. VIGILIA SANCTI ANDREE.	R
30. *NATALEM SANCTI ANDREE APOSTOLI.*	R

(P r o s i n a c):

TER DUODENAS COHORS IDEMQUE(?) DECEMBRIS.[77]

DECEMBER. HABET. DIES. XXXI. LUNAS. XXX. NOX HABET. HORAS. XVIIJ.

1. SANCTE CANDIDE. UIRGINIS.	G (Trier, Magdeburg)
2. NATALE SANCTE BARBARE. VIRGINIS.	R
5. SANCTI FORTUNATI. EPISCOPI.	F (Poitiers, inače 14. XII)
6. *SANCTI NICOLAI ARCHIEPISCOPI.*	R*
7. SANCTI AMBROSIJ. EPISCOPI.	F (Aquileia, Trier, – prenos)
8. SANCTI URBANI. EPISCOPI.	F (Langres, St. Benigne – Dijon)
Conceptio sancte Marie virginis	(F)

[74] Radi se o sv. Antunu monahu, zvanom »Mlađi« (785. g. – 11. XI – 865) iz Phostatona u Palestini. I njegov blagdan pada na 11. XI, pa je odselio na prvi dan iza osmine sv. Martina.

Sv. Elizabeta Ugarska kanonizirana je g. 1235, ali je njezino štovanje bilo spočetka ograničeno na panonske krajeve i franjevački red.

[75] Blagdan nije zapisan crveno, ali ipak spada u zadarski sloj. Svečana proslava vezana je na crkvu sv. Krševana, kao što se vidi u KSK: »*Sci Grisogoni mr. 12. lectionum.*« Šibenski misal crkve sv. Frane iz 15. st., koji se nalazi u Bodlejanskoj knjižnici (MS Canon. liturg. 284) ima taj dan: »Sci. Grisogoni. martiris de Jadra«.

[76] Već u 11. st. Samostan sv. Marije posjeduje glavu sv. Jakova prosječenog, koja se čuva u izvanredno vrijednom relikvijaru-kapsi, rad 11. stoljeća, dar neke Božne (Bosna) koji je dala izraditi za pokoj duše svoga muža Kaža (Casei). – Usp. C. Cecchelli, Catalogo delle cose d'arte e di antichità d'Italia, – Zara, Roma 1932. str. 48. Taj blagdan ima i kalendar zadarske katedrale iz 15. stoljeća na isti dan »Jacobi Intercisi, mart. (duplex)«. – Usp. Rukopis Historijskog instituta JAZiU, Zagreb, IV b. 94.

[77] KSK: »Hoc dat septima decimi. quod supplet et dena.«
»Quinta parit luctum, nulli dat sexta fructum.«

11. SANCTI DAMASCI. PAPE.	R
13. *SANCTE LUCIE. VIRGINIS.*	R
14. SANCTI ANGELI. CONFESSORIS. (–Agnelli, abbatis)	I (S. Gaudioso, Napulj)
Translatio Sancti Çoilli presbvteri et confessoris[78].	Z (Sv. Marija Veća)
15. SANCTI MAXIMI. CONFESSORIS.	F (Paris, Tours)
20. VIGILIA SANCTI THOME APOSTOLI.	R
21. *SANCTI THOME APOSTOLI.*	R
22. SANCTI FELICI EPISCOPI.	N
23. SANCTI ÇOILLI. CONFESSORIS.[79]	Z (Sv. Marija Veća, Katedrala)
24. VIGILIA DOMINI IHESU XPISTI.	R
25. *NATIUITAS DOMINI NOSTRI IHESU XPISTI.*	R
ET SANCTE. ANASTASIE	Z (Katedrala)
26. *NATALE. SANCTI STEPHANI PROTO MARTYRIS.*	R
27. *NATALE. SANCTI IOHANNIS APOSTOLI EUANGELISTE.*	R
28. *NATALE SANCTORUM INOCENTUM.*	R
29. COMMEMORATIO SANCTE ANASTASIE.[80]	Z (Katedrala)
31. *ROME SANCTI SILUESTRI. PAPE.*	R
ET SANCTE(!) COLUMBE (– Sancti Columbani)	F (Strasburg, Basel)

[78] Nije posve jasno kada je dodan blagdan Prijenosa sv. Zoila. Sudeći po pismu to je bilo najkasnije krajem 14. st. U svakom slučaju to je učenjeno mnogo prije prijenosa koji je obavio nadbiskup Luka Stella (1622. g.) – Usp. *D. Farlati*, Illyrici Sacri tom. V. Venetiis 1775, str. 37. – U navedenom kalendaru zadarske katedrale (Arhiv Hist. Instituta JAZiU, IV b. 94) ima na dan *15. XII* izvornim rukopisom: »Translatio Sci. Zoili confessoris, duplex minus«. – Zog toga izgleda da se i tu radi o tradicionalnom datumu prijenosa iz Akvileje u Zadar.

[79] Štovanje sv. Zoila posebno je vezano na crkvu sv. Marije Veće, gdje su se do g. 1622. čuvale njegove relikvije. Međutim, i crkva sv. Krševana, sv. Dimitrija i katedrala slavile su svečev blagdan. Sve te crkve već u 14. st. posjeduju slike toga sveca, kako izvještava *C.F. Bianchi*, Zara cristiana, I, Zara (Zadar) 1877, str. 391. Takvu je sliku veoma rano imala i crkva sv. Marije. – KSK ima također 23. XII: »Sci. Placidi abb. conf. commemoratio« »et Sci. Çoilli confessoris. 12 lectinum«.

[80] Dan mučeničke smrti sv. Stošije prema Martirologium Hieronimianum i najstarijim kalendarima pada na sam Božić (25. XII). Kako prema liturgijskim propisima taj dan ne može biti svečane proslave sv. Stošije, nego samo spomen na drugoj božićnoj misi, to se proslava prenosi na prvi slobodni dan. Ta je proslava obavezna i za katedralu, gdje se svetičine relikvije čuvaju od 9. stoljeća i za sve druge crkve u nadbiskupiji, jer je ona zaštitnica čitave nadbiskupije. Zbog toga je proslava spomenuta u KSM, a ima je također i KSK: »*Commemoratio S. Anastasie virg. et mart. 12. lectionum*«. – Isti je datum proslave bio ubilježen i u izgubljenom Misalu opata Veniera iz g. 1480. (Usp. C.F. Bianchi, Zara cristiana I, ... str. 292.) – Danas se ta proslava prenosi na dan 15. siječnja. – Usp. *V. Pulišić*, Officia Propria Archidioecesis Jadertinae, Jaderae (Zadar) 1916. str. 3.

Taj datum također osvjetluje jednu neobičnu koincidenciju da se na zidnim slikarijama u sjevernoj pokrajnjoj apsidi katedrale (početak 13. st.) nalaze zajedno u istom registru likovi sv. Stošije i sv. Tome, nadbiskupa Canterburyja. Premda nije ubilježen niti u KSM niti u KSK, znade se iz drugih vrela da je njegovo štovanje uvedeno u Zadar kratko poslije kanonizacije od pape Aleksandra III g. 1173. Blagdan sv. Tome pada također 29. XII, pa je tako zajednička proslava sv. Stošije i sv. Tome uvjetovala, čini se, i njihov zajednički likovni prikaz u sjevernoj apsidi.

Kalendar je zaključen na fol. 20 r, a na idućoj se stranici istog folija nalazi uputa »Ad terminos inueniendos«, tj. tablica za izračunavanje pomičnih svetkovina. Na fol. 21 r. zapisani su »regulares solares« za izračunavanje datuma pojedinih dana u sedmici, te niz Epakta od Nulle do XVIII. Iza toga slijedi dosta nejasan tekst pisan latinicom na hrvatskom jeziku koji glasi:

> » + Stanisa naçigni ouih sarca ouih + / Radmil Marin Ziuan uas i uas ostanac / Miliha Sorsih i gnegoua brata Tomasa / i gnih ostanac i gnih sinouiçe i Tomasouu / Catarinu ctesch (?) ma di bila Luca Agatu / ostanac (?)«

Pri dnu fol. 21 r, nalazi se primjedba nekog madžarskog historičara iz prošlog stoljeća zapisana latinskim jezikom.[81] Iduća stranica posve je prazna.

Ne ulazeći u svu složenu problematiku rukopisa COD. LAT. 48 knjižnice Szécsény ograničit ćemo se samo na ova pitanja: gdje je i kada je napisan Kalendar, za koju je ustanovu bio naručen, da li su s Kalendarom prepisani i neki godovi, gdje je sve upotrebljavan Godovnjak i za koje su se vrijeme u nj bilježili datumi smrti. Podijelit ćemo ta pitanja u dvije skupine: *prvo*, pitanja koja se odnose na mjesto postanka i upotrebe, *drugo*, pitanja s obzirom na vremensko određivanje.

Porijeklo rukopisa CODEX LATINUS 48

Na pitanje za koju je ustanovu izvorno napisan i gdje je upotrebljavan Kalendar-godovnjak sadržan u COD. LAT. 48 odgovor bez sumnje glasi: Samostan sv. Marije u Zadru. To je posve očito iz *sastava Kalendara* i iz ubilježenih *godova*.

a) Sastav Kalendara

Zapisani blagdani sadrže u osnovi reformirani rimski kalendar, tj. »Calendarium secundum usum curie Romanae«. Od ukupno 215 blagdana 112 su rimskoga porijekla, odnosno od 207 izvornom rukom zabilježenih 105 su rimski blagdani. Medutim, primjećuje se da je propisan naročit način svetkovanja za 22 od tih blagdana (crvena mjesto crna boja). Prema tome broj izvorno upisanih blagdana koji su potpuno u

[81] Ta primjedba koja sadrži nekoliko neosnovanih tvrdnji glasi:

»Hoc Calendarium Vetustum est simul Necrologium Jadrense, ab Anno 1210. – 1340. successive fuit inscriptum.

Copiose inserti sunt dies obitus Monialium Sanctae Mariae, – memoratus dies festi S. Elisabeth filiae Regis Hungariae – Stigmatum S. Francisci.

Fuerat claustri Monialium, cum copiosae inscriptiones obitus (Maria, dicta, Soror nostra.)«

– Prvo, označene godine nemaju nikakva osnova u tekstu, drugo, ne može se naprosto tvrditi da je sav »Necrologium« *susljedno* (»successive«) ispisan.

skladu s rimskim običajima iznosi svega 83. Iza te najveće skupine po broju slijedi benediktinsko-monaški i franački sloj, svaki s po 18 blagdana (ne računajući jedan naknadno dodani u F-sloju). Zatim dolazi orijentalni s 16, njemački s 14, italski s 13, panonsko ugarski s 2 i na kraju znatan broj neodređenih ili teško odredivih blagdana. Za pitanje porijekla Kalendara od presudne je važnosti obilan dalmatinsko-zadarski sloj. Ovamo spadaju blagdani:

1. *SANCTARUM AGAPE, CHIONIE, ET YRENE, UIRGINUM*	(1. IV)	Z (Katedrala, Sv. Marija)
2. *SANCTI DOMNI EPISCOPI*	(7. V)	D (Split)
3. *SANCTI XPISTOFORI. MARTIRIS.*	(9. V)	D (Rab)
4. *TRANSALATIO(!) SANCTI GRISOGONI. MARTIRIS*	(19. V)	Z (Sv. Krševan)
5. DEDICATIO ALTARIS, SANCTI GREGORII · ET SANCTI GEORGIJ · MARTIRIS	(7. X)	Z (Sv. Marija)
6. *SANCTI DIMITRI. MARTIRIS.*	(26. X)	Z (Sv. Dimitrije)
7. *DEDICATIO ECCLESIE SANCTE MARIE MONIALIUM DE IADERA.*	(28. X)	Z (Sv. Marija)
8. *SANCTI IOHANNIS EPISCOPI TRAGURIENSIS*	(14. XI)	D (Trogir)
9. SANCTI PLATONI	(18. XI)	Z (Sv. Platon, Sv. Dominik)
10. SANCTI MAURI. MARTIRIS	(21. XI)	D (Poreč)
11. SANCTI GRISOGONI. MARTIRIS.	(24. XI)	Z (Sv. Krševan)
12. *SANCTI IACOBI DENODATI*	(27. XI)	Z (Sv. Marija)
13. Translatio sancti Çoilli presbyteri et confessoris	(14. XII)	Z (Sv. Marija Veća)
14. SANCTI ÇOILLI. CONFESSORIS	(14. XII)	Z (Sv. Marija Veća)
15. ...../*ET SANCTE ANASTASIE.*	(25. XII)	Z (Katedrala)
16. COMMEMORATIO SANCTE ANASTASIE	(29. XII)	Z (Katedrala)

Sv. Dimitrije i sv. Platon stavljeni su u zadarski sloj zbog toga što su u Zadru prije postojale crkve tih dvaju svetitelja, koji su ujedno bili zaštitnici dvaju ženskih samostana s Regulom sv. Benedikta. Jedan od tih dvaju samostana, Sv. Dimitrije, primio je izbjegle redovnice iz Biograda nakon rušenja grada 1125. god. Samostan je bio napušten poslije križarskog pustošenja Zadra g. 1202. Najposlije je samostan i crkvu dobila pašmanska opatija sv. Kuzme i Damjana[82]. Prema jednom zadarskom dokumentu iz g. 1167. znade se da je kod stare crkve sv. Platona bio ženski samostan. U tom je samostanu g. 1219. živjela Streja, kontesa i udovica kneza Damjana. Samostan je g. 1248. zbog malog broja koludrica bio zatvoren i predan dominikancima, koji su nekoliko godina prije toga bili došli u Zadar i tražili pogodno mjesto za gradnju svoga samostana[83]. Posve je naravno da su koludrice Sv. Marije svetkovale

[82] Usp. I. Ostojić, n.d. II (Split 1964), str. 93.
[83] Isto, str. 94.

praznike drugih ženskih samostana u gradu. Navođenje tih dvaju svetaca u Kalendaru daje , stoga, uz ostale još jedan dokaz da su oba samostana nekoć bila uređena prema Reguli sv. Benedikta.

Prema tome, zadarsko-dalmatinski sloj sastoji se od ukupno 16 blagddana, od kojih su samo 4 opće dalmatinska, a ostali isključivo zadarski. To je samo po sebi dostatan dokaz za zadarsko porijeklo Kalendara. Uvjeren sam da bi potanje ispitivanje otkrilo da mnoge između »neodređenih« i znatan broj rimskih blagdana s posebnim načinom svetkovanja treba također uvrstiti u taj sloj. Međutim, ako imamo u vidu da 18 svetkovina benediktinsko-monaškog porijekla zajedno s 16 zadarsko-dalmatinskih (od kojih su tri isključivo praznici samostanske crkve) čine relativno najbrojniju skupinu iza rimskih, to samo po sebi jasno govori da je kalendar sastavljen za potrebe Samostana sv. Marije. Ta bi skupina, vrlo vjerojatno, bila veća za još jedan blagdan – Sv. Donat, zadarski biskup (25. II) – da nije izgubljen početak Kalendara[84]. Kad još uočimo podudaranje toga kalendara s Kalendarom Sv. Krševana (Ashmol. 360) u pogledu zadarskih svetkovina, posebno s obzirom na stilizaciju blagdana kao »Prenos sv. Krševana« i »Spomen sv. Stošije«, onda imamo dokaz ne samo da je taj kalendar pisan za Samostan sv. Marije u Zadru nego i indikaciju da on stoji u izravnoj vezi sa samostanskim skriptorijom Sv. Krševana. – Nismo ovdje uzeli u obzir problematičan blagdan sv. Šimuna monaha, ali će o štovanju sv. Šimuna u Zadru biti govora kad bude riječ o vremenu postanka Kalendara.

b) G o d o v i

Zabilježene godišnjice smrti potvrđuju izneseni zaključak. Nadalje, ti godovi pokazuju da je Kalendar za čitavo vrijeme svoje liturgijske upotrebe bio u posjedu Samostana sv. Marije. Zbog preglednosti dijelim te zapise u četiri skupine: 1) godovi u kojima se izričito spominje Samostan sv. Marije u Zadru, 2) koji sadrže nazive »opatica«, »koludrica«, »sestra« ili nazive službenika samostana kao »gaštald«, »odvjetnik kurije«, »meštar« i sl.; 3) koji navode imena zadarskih nadbiskupa, opata Sv. Krševana i svećenika zadarskih crkava; 4) koji spominju građane i plemiće iz Zadra. – Kao i prije, pri navođenju tih godova držat ćemo se pravila da izvornim rukopisom zabilježene godove donesemo velikim, a sve naknadne dodane malim slovima. U oba slučaja crveno zabilježeni godovi bit će štampani kosim tiskom.

1) *Naziv samostana* izričito se spominje u ovim zapisima Godovnjaka:

23. IV – Obitus Raden gastaldus uille sancte Marie monialium,
30. IV – 1324. – ... Obitus domina Clara de Cuzna abbatissa monasterii sancte Marie.
7. V – 1290. – OBITUS AGAPI ET *MARUSA MONACHA SANCTE MARIE.*
11. V – Obitus sororum Marie et Nise monialium sancte Marie,

[84] To je samo vjerojatna pretpostavka, jer ni KSK nema toga blagdana, nego 25. II ima samo rubriku »*Locus bissex*« (prestupni dan). O datumu blagdana sv. Donata, zadarskog biskupa, usp. C.F. Bianchi, Zara crist. I, str. 292.

13. V (1310?) – *Obitus domine Goye abote sancte Marie,*
19. V – 1374. – Obitus Uenerabilis domine Lippche de Sloradis condam Abbate monasterii sancte Marie,
25. V – Obitus domine sororis Marie condam domini Desse honorabilis monialis sancte Marie,
27. V 1302. – *Obitus domine Nicolote abbatisse sancte Marie,*
10. VI (1330?) – Obitus domine Agnetis abattisse Sancte Marie,
12. VIII 1473. – Obitus domine Uladislaue abbatisse Sancte Marie Jadren (sis),
8. IX 1272. – *OBITUS DABRACA ABBATESSA SANCTE MARIE,*
20. IX – Obit Katarina nobilis filia Petri Carsceuanichi Monialis sancte Marie de Zadar,
22. IX – OBITUS MAURA ABBATESSA SANCTE MARIE,
1. XI – 1355. – Abbatisse sancte Marie de Jadra, Anno domini millesimo trecentesimo quinquagesimo quinto, die primo nouembris,
6. XI – OBITUS *BUNNA. ABATESA SANCTE MARIE,*
21. XI – Obitus domine Prodane monialis sancte Marie,
29. XI – Obitus domine Charauine Mas.. (?) monache sancte Marie,
9. XII – Obitus domine Marcrite monache sancte Marie.

Ukupno je, dakle, samostan poimence spomenut 18 puta ne računajući spomen u Kalendaru kod godišnjice posvete crkve. Imena nekih uglednih osoba zabilježena su crvenom tintom ne samo u izvorno zapisanim godovima nego i u onima unesenim naknadno. Čini se da oko 1310. god. [85] prestaje ta praksa i kasnije se sva imena bilježe crnom tintom. – Nije posve jasno da li je dan 1. XI zajednički god svih opatica Sv. Marije, ili samo jedne koja je zapisana anonimno. Riječ »abbatisse« može biti genitiv singulara i nominativ plurala, ali u slučaju zajedničkog goda nije jasno zašto je zabilježena i godina. Poznato je, naime, da se u redovničkim zajednicama jedan određeni dan u godini posebno moli za sve pokojnike koji su za života bili povezani sa samostanom, a kojih su imena tokom vremena zaboravljena. Svakako je blagdan Sviju svetih prikladan za takav zajednički spomen, pogotovu kad u Kalendaru nema oznake za »Mrtvih dan« (2. XI).

2) Imena »*opatica*«, »*koludrica*«, »*sestara*« i *službenika samostana* posredno ukazuju da je Godovnjak bio upotrebljavan u Samostanu sv. Marije. Osim već navedenih devet imena opatica spomenutih zajedno s nazivom samostana, bez toga naziva ubilježena su svega četiri imena:

24. VI – 1423. – Obitus domine Marie, Çadulini abatisse nostre,
9. VII – MARIA ABBATESSA,
10. VII – DABRA ABBATESA,
29. VIII – *AGAPI ABBATESSA*[86].

[85] Najmlađi god crvenom tintom je *Ob. Dne Goye* ... 13 .V. Na žalost, nije moguće pročitati godinu jer su znamenke pri kraju oštećene. Svakako je godina poslije 1310. a nikako 1330.

[86] Zanimljivo je imena opatica sadržana u Godovnjaku usporediti s popisom opatica sv. Marije koji navodi I. Ostojić (n.d. III, str. 33 – 334). Prema tome popisu slijedilo bi da god (29. VIII) *AGAPI ABBATESSA* spada u prvu polovinu 12. stoljeća, jer

Broj koludrica zabilježenih u Godovnjaku neuporedivo je veći, što je prirodno. Treba, međutim, uočiti razliku u nazivima koji su dodani imenima. Te razlike, s jedne strane, potječu od službe koju je dotična koludrica vršila u samostanu, kao »decana« ili »prebosita«, a s druge strane od redovničkog položaja, odnosno pravog statusa u kojem se dotična koludrica nalazila[87]. Tako najprije postoji razlika između redovnice koja se naziva »monacha« ili »monialis« i one koja se zove samo »soror«. U prvu vrstu spadaju redovnice s tzv. svečanim zavjetima i s obavezom prisustvovanja korskoj službi, a u dnevnom saobraćaju imaju pravo da se zovu »domina« – gospođa (u Dalmaciji »dumna«, prema romanskom nazivu), ili »mater« – majka (odn. prema talijanskom »madre«). U drugu vrstu spadaju redovnice s tzv. običnim zavjetima, a dijele se na »conversae«, obraćenice, i »oblatae«, obećane. Te se u saobraćaju nazivaju »sorores«, sestre, nisu dužne prisustvovati dnevnom oficiju, nemaju stroge obaveze na odvojenost od svijeta, te služe kao veza između vanjskog svijeta i korskih redovnica.

Neke redovnice žive odvojeno ne samo od vanjskog svijeta nego i od redovničke zajednice, koji put zatvorene (ili zazidane) u prostorijama izvan samostanskih zidina. Takve se redovnice nazivaju »heremite« (samotnice) ili »recluse« (zatvorene)[88]. Redovito tako odvojene ostaju

popis pozna samo »(*Agape* (Appapis, Agapi), 1103.)« i poslije toga više nijedne opatice toga imena. – Od ostalih zapisanih imena 12. stoljeću pripadala bi još, vjerojatno, »*Dobra*, 1186« (10. VII), a moguće i MARIA ABBATESA (9. VII) koje nema u popisu, ali bi mogla spadati u razdoblje između 1148. i 1167. za koje I. Ostojić ne navodi nikakva imena. – 13. stoljeću pripadaju samo 3 imena: MAURA (22. IX) – »Maura, 1219«, BUNNA ABBATESSA SANCTE MARIE (6. XI) – »Bona (Bunna, Bonna), 1227 – 1247«, i *DABRACA ABBATESSA SANCTE MARIE* – »Dobra (Dobrica, Dabra, Dabrača, Dabrana) Varikaša (de Varicassis), 1245 – 1258« (god. 8. IX – 1272).

Najveći je broj opatica zabilježen u 14. stoljeću. Tu spadaju: *Nicolota* (27. V – 1302) – »Nikolica (Nicoleta, Nycolotta, Coliza, Cotta) 1277 – 1300«; *Goya* (13. V – 1310?) i *Clara de Cuzna* (30. IV – 1324) kojih nema u Ostojićevu popisu; *Agnes* (10. VI – 1330?) koja bi mogla biti »(Agneza Thomassi de Cuçilla, 1326 – 1330)« ili moguće »Agneza, 1332.«, jer je godina u Godovnjaku oštećena i čitanje nesigurno; zatim *anonimna opatica* (ili opatice) 1. XI 1355. (nije isključeno da su spomenute sporne opatice Dobra de Zloradis i Maria Buto Haimis koje su bile smijenjene odlukom papinske kurije); i konačno *Lippcha de Sloradis* (19. V – 1374) očito istovetna s »Lipa (Lippa), 1368 – 1370«.

Samo dva imena pripadaju 15. stoljeću: *Maria Çadulini* (24. VI – 1423) – »Marica (Marija) de Zadulinis, 1403, 1405« i *Vladislava* (12. VIII – 1473) koja ili nije ista s onom navedenom u popisu »Vladislava, 1476«, ili je I. Ostojić našao pogrešan datum.

Iz usporedbe proizlazi da je veoma malen broj opatica zabilježen u Godovnjaku od onih koje navodi Ostojić, ali postoje tri imena koje on nije naveo. Budući da je veoma malo vjerojatno da su sve opatice koje u Godovnjaku nedostaju bile zapisane upravo na izgubljenim listovima za sječanje i veljaču, slijedilo bi da nisu sve opatice bile unesene u Godovnjak nego samo neke. Prema tome čini se da ni popis koludrica nije potpun, nego da je u samostanu živjelo znatno više koludrica nego što se razabire iz sačuvanih godova. Tu okolnost treba imati na umu pri svakom pokušaju da se iz godova izvuku bilo kakvi statistički podaci o broju redovnica Sv. Marije u toku srednjeg vijeka.

[87] Usp. I. Ostojić, n. d. I, str. 132–133.

[88] Isto, str. 137–138.

do smrti. Konačno, postoji još jedan naziv za osobe koje nisu redovnice u pravom smislu riječi, ali su nekim pobožnim vježbama vezane uz samostan. One žive izvan samostana, koji put u bračnoj zajednici, a pomažu samostanu bilo novčano bilo uslugama. Takve pridružene članice nazivaju se u Godovnjaku »consorores« – susestre, ili »consorores nostre congregationis« – susestre naše zajednice. U srednjem vijeku nije rijedak slučaj da koja redovnica napusti samostan. Jedna jedina zapisana je u Godovnjaku kao »dispersa soror« – odbjegla sestra (28. VIII).

Vodeći računa o gornjoj podjeli može se utvrditi broj redovnica upisanih u Godovniku. Od pravih korskih koludrica i predstojnica (monacha, monialis, decana, prebosita) spomenuto je 97 imena bez oznake i 8 imena s oznakom Samostana sv. Marije, tj. ukupno 105 imena. Od onih koje se nazivaju »sestre« spomenuto je poimence 27, odn. ako tu ubrojimo još jednu koja se spominje povodom smrti svoje majke, a koje god nije nigdje ubilježen, ukupno 28. Od strogo odvojenih redovnica spominju se po jedna »reclusa« i »heremita«, tj. svega 2. Isto tako navedene su samo 3 »consorores« – pridružene članice. Kada sve to zbrojimo, dobivamo ukupno 137 redovnica. Tome broju valja još dodati 14 imena zabilježenih opatica, tako da konačan broj redovnica koje Godovnjak spominje iznosi 151.

Ako iz toga ukupnog broja izlučimo sva ona imena koja su očito pisana izvornim pismom, vidimo da na takva imena otpada 87 (6 opatica i 81 redovnica), što iznosi više od polovice. Za sve te možemo sa sigurnošću držati da su umrle prije nego je Kalendar-Godovnjak bio napisan. Nije teško između kasnije dopisanih godova izlučiti oko desetak imena unesenih tokom 15. st. i ne više od 2 iz 16. stoljeća. Uz pretpostavku da je Kalendar napisan krajem 13. stoljeća moguće je izračunati prosječan broj redovnica Sv. Marije tokom 14. stoljeća. To je moguće postići ako broju 67 oduzmemo 12 na račun imena iz vremena poslije kraja 14. stoljeća, ali dodamo oko 15 na račun izgubljenih zimskih mjeseci, kada je broj umrlih redovito veći od prosjeka. Uz pretpostavku da prosječna samostanska generacija traje oko 40 godina, dobiveni broj 70 treba podijeliti s 2,5, tj. s brojem vjerojatnih generacija u toku jednog stoljeća. To daje 24 kao vjerojatan prosječan broj redovnica u Samostanu sv. Marije tokom 14. stoljeća, dakako, uz uvjet da su sve redovnice bile povodom smrti upisane u Godovnjak, a u protivnom taj broj može biti samo veći.

Kako nije poznat niti jedan prosječan broj redovnica tokom 13. i 12. stoljeća[89], a niti dakle unatrag seže sadržaj Godovnjaka, to je veoma teško stvoriti bilo kakvu statističku predodžbu za razdoblje prije od postanka Kalendara-godovnjaka. Ipak, ako uzmemo broj 25 kao prosječan broj redovnica i isto trajanje samostanske generacije (40 godina), tada dodajući broju 87 izvorno zapisanih imena najprije još 17 na račun izgubljenih listova, a zatim dijeleći tako dobivamo broj 104 s prosječnim

[89] I. Ostojić, n. d. II, str. 78, donosi statističke podatke za slijedeće godine: 1388. i 1394. preko dvadeset, 1397. trideset i pet, 1402. četrdeset, 1527. četrdesetak.

brojem redovnica (25), dobivamo vremenski rok od 4,16 samostanskih generacija, što iznosi okruglo 166 godina. Prema takvoj kalkulaciji izvorni bi sloj godova pokrivao vremensko razdoblje između, otprilike, 1124. i 1290. godine. Sa svakim povećanjem prosječnog broja redovnica, ili smanjenjem trajanja jedne generacije, taj bi se razmak nešto smanjio. Koliko je pouzdano takvo zaključivanje, vidjet će se kasnije kada bude riječ o starosti predloška iz kojega je Godovnjak bio prepisan.

Naročito je zanimljivo da među imenima redovnica znatno pretežu narodna hrvatska imena kao Neža, Dobrača, Dobrica, Stana, Dobroslava, Radoslava, Vladislava, Slava, Mandica, Prija, Prodana, Mira, Vera, Lepa, Lipka, Rada, Desa, Desača, i sl. Ostalo su općekršćanska imena u latinskoj grafiji, a svega jedno u grčkom govornom obliku -»Agapi«, gdje je »i« zapravo grčko dugo »e« (η). Prema tome, ako iz tih imena želimo izvući bilo kakve zaključke o nacionalnoj pripadnosti redovnica Sv. Marije tokom srednjeg vijeka, onda bez ikakve bojazni da ćemo pogriješiti možemo tvrditi da je barem 90 % njih bilo hrvatskog porijekla. Posve vjerojatno za većinu redovnica zapisanih u Godovnjaku vrijedi ono što je kasnije, kad je već Zadar bio pod mletačkom upravom, u toku 16. stoljeća utvrdio Apostolski vizitator Valier: da koludrice Sv. Marije ne znaju talijanski (non callent linguam Italam) te da čitaju u hrvatskom jeziku (illyrico sermone) pravila svoga reda i živote svetaca.[90]

Postoji mogućnost da slijedeći popis godova koludrica Sv. Marije bude nepotpun zbog toga što su neki dijelovi rukopisa znatno oštećeni, pa je mjestimice nemoguće bilo što pročitati. Ta se opasnost gotovo isključivo odnosi na pripise iz 15. stoljeća i ne zadire u razdoblje koje nas ovdje najviše zanima. Imena donosimo u izvornoj grafiji onim redom kako se nalaze u Godovnjaku. U transkripciji se držimo već iznesenih načela koja omogućuju razlikovanje izvornog sloja od naknadno ubilježenih godova. Treba još primijetiti da crvenom tintom pisana imena daju naslutiti o važnosti i zaslužnosti za samostan tako upisanih redovnica. Nema sumnje da su gotovo sve te redovnice bile porijeklom iz gradskih patricijskih porodica[91].

Za siječanj i veljaču nema godova.

Ožujak:

3. NERA Mon. 10. Yasca monaca. 11. DOBRI MON. 13. OB. AGAPI MONACA, ... Belliçe monace, 15. MATHIA SOROR NOSTRA, Ob. domine Marie mater sororis Pelegrine, de Spaleto, 16. HONORATA MON. E DABRIÇA MON. 18. AGAPI MON. 21. DABRA MON. 22. NESA MON. Ob. sororis Eufemie filie condam Nicolay de Cigal anno domini ... (?), 25. Ob. sororis Marie de Pindento, 26. Ob. sororis Richa de Calana anno domini M. CCC XX. ij, 27. DUMENTIA MON. ... Dminice pinçoche sororis nostre, Ob. Dabraça monacha, 28. MILA MON. 30. NESA MON. 31. OB. TICHA RECLUSA.

[90] Isto, str. 77–78.

[91] Samostan sv. Marije primao je samo kćeri patricijskih porodica iz Zadra, jer se uzdržavao novčanim doprinosima tih porodica. Jedino kad bi ponestalo kandidatkinja iz tih krugova primale bi se i kćeri ostalih zadarskih građana. – Usp. I. Ostojić, n. d. I, str. 126.

Travanj:

5. *MILONEGA MON.* 11. *OB. MARGARITA MON. FILIA CERNE DE MERGA.* 12. NEGA SOROR NOSTRA. 15. MIRA MON 16. BUNNA SOROR NOSTRA, 18. OB. STANA HEREMITA. 19. Ob. sorori Marie de Cicaua. 24. STANA MON. 28. MARIA MON. 29. FRANCA MON. FILIA PETRE.

Svibanj:

5. OB. MARIA MON. ET BONNA MON. 6. STANA MON. 9. Ob. Wlade uxoris Nicolay consororis nostre congregationis, 10. Ob. sororis Marie de Cigalis, 22. ANNA MON. 24. OB. SEMOSA MON. 26. OB. STANA MON. 28. OB. DABRIÇA MON. 29. OB. IOHANNA MON. 31. Ob. Radoslaua soror nostra.

Lipanj:

1. OB. MARINA MON. 2. Obijt Sororis Raulice (?) de Fafogne Anno domini Millesimo CCC XXXX, 4. OB. MARINA SOROR NOSTRA, 6. OB. PRODE MON. 8. *OB. DERAÇA MONIALIS,* 10. Ob. Mandice sororis nostre, 15. *OB. ELENA MON. FILIA GEORGIJ,* Ob. sororis Çiuice condam Petri de Nassis, M. CCCC. VIJ, 16. Ob. sororis Çiuice domini Georgij de Çadulinis, M. CCCC. VIJ, 18. Ob. domine Nicolote de Pechiaro monache, 19. *OB. DOBROSLAUA MON. FILIA DOMALDI,* Ob. sorori Tomasine Georgij de Zadulinis, 22. PRODANA MON. 23. OB BUNNA MON. ... Maria monacha filia .. (?) 28. BUNNA MON. 30. *OB. STANA MON. FILIA COTOPANI.*

Srpanj:

8. *OB. CURTELDA MON. FILIA JACOBI. M. CC. LX. IIj,* Ob. nobilis sororis Zanita Chozichi Cigalis de. . .(?), 9. DABRA MONACHA FILIA UITALI, 11. OB. DABRAÇA MON. ET DABRA MON. Ob. Marie consororis monialium, 12. Slaua monacha, 16. Ob. Tomasine de Cuppo monacha, 17. AGAPI MON. 21. *OB. BUNNA MON. FILIA MARINI GUGO,* 24. MIRA MON. Ob. Magdalene mon. filia de misser Bruno Detrico, 25. UERA MON. 26. Ob. sorori Donate condam Filipi de Mata (faro), 27. OB. MARIA MON. FILIA LAMPREDIJ, 29. Ob. Margarita mon.

Kolovoz:

2. Ob. Marine monache, 4. Ob. Dabraça mon. 12. *OB.MARIA MONACHA FILIA NICOLA PIPE,* 14. OB. STANA MON. 16. OB. STREA MON. FILIA IACOBI, 20. Ob. Gape monacha, 25. OB. SEMOSA MON. 29. Ob. Marie disperse sororis.

Rujan:

10. *OB. LEPA MONIALIS,* 13. DESSA MON. 16. STREIA SOROR NOSTRA, 17. Ob. sororis Tomasine monacha, 18. Ob. Mire monacha, Ob. sororis Catarine de Sope, 19. MARIA MON. 24. MIRA MON. 26. STANA MON. 30. RADA MON. Dragoslaua soror nostre congregationis.

Listopad:

6. OB. STANA MON. 7. OB. MARIA MON. 10. OB. BUNNA MON. 11. UERA MON. 12. Ob. sororis Marie condam filie Michael de Nassis M. CCC. L, XXX, 19. ob. sororis Marie de Pinçochis, 21. MARIA PREBOSITA, 22. OB. CRINE MONACHA, 26. OB. AGAPI MON. 29. Obitus sorori Chaterine condam Matey de Coppa.

Studeni:

1. DUMNANA DECANA, 2. Ob. sorori Chote de Ossesto, 13. MARIA MON. 14. OB. AGAPI MON. 16. OB. REGINA MON. Anno domini M. CC. L. XXXX. ij. Ob. Saura filia Artici de Pola, monaca nostra, 17. OB. STANA MON. 29. Ob. sororis Prodice.

Prosinac:

1. Ob. Bona filia Slaue de Duxia, monaca, 4. DABRAÇA MON. Ob. sororis Euphemie filia Marci, 5. DABRICA MON. 10. OB. SLAUA MON. Ob. Strue de Plumbardo monialis, 12. OB. SERGIA MON. 13. OB. STANA MON. ET MILA MON. 15. STANA MON. 26. *OB. DOMNE PROE MON.* 28. OB. DABRAÇA MON.

Da se ovdje zaista radi o koludricama Sv. Marije a ne kojeg drugog zadarskog samostana, zajamčeno je brojnim odnosom između navedenih imena i onih kojima uz ime stoji označeno da su pripadale jednome od obližnjih samostana. Svega se 6 takvih imena nalazi u Godovnjaku, tri se odnose na opatice a samo tri na koludrice jednog zadarskog i po jednog samostana u Rabu i Ninu. Evo tih imena:

3. III	– Ob. domine Elisabeth abbatisse monasterii sancte Marie Nona,
23. V	– TICHA ABATESSA SANCTI NICOLAI,
3. VI	– Ob. sororis (Baniçe?) honorabilis monialis sancti Nicolai
	– OB. MANDICA MONIALIS SANCTI NICOLAI
19. VIII	– Ob. Desa monacha sancti Nicolai
23. XI	– *OBIT. CHATE/RIN/A ABATESA SANCTI IOHANNIS ARBERSIS* (!).

Samostan sv. Nikole koji se tu spominje bez sumnje je onaj u Zadru, također benediktinski ženski, koji je po odredbi nadbiskupa Lovre Periandrisa, a uz odobrenje pape Aleksandra IV, g. 1260. izuzet ispod biskupove jurisdikcije i pridružen ženskoj grani reda sv. Frane zvanoj »Ordo sancti Damiani pauperum dominarum«, što je stariji naziv za klarise. Prema D. Farlatiju papa je naredio da se i nakon prihvaćanja franjevačkog pravila ima u tome samostanu držati Regula sv. Benedikta.[92] Nije stoga čudo da su jedna opatica i tri koludrice toga samostana ubilježene u Godovnjak Sv. Marije.

Zanimljiv je, također, spomen Samostana sv. Marije u Ninu. Taj su samostan osnovale izbjegle redovnice iz Vesprima u Madžarskoj, koje su se smatrale članicama dominikanskog reda. Dugo se vodila prepirka da li je taj samostan benediktinski ili dominikanski. Taj se spor osobito zaoštrio polovicom 14. stoljeća[93]. Sudeći prema nazivu »opatica« u Godovnjak upisana Elizabeta sigurno se smatrala benediktinkom, budući da se poglavarica dominikanki zove priorica. Uzimajući u obzir tu okolnost, a na to upućuje i oblik pisma, taj god treba staviti negdje u prvo ili drugo desetljeće 14 stoljeća.

Premda je naziv samostana u posljednjem od navedenih godova malo iskrivljen, očito je da se tu radi o Samostanu sv. Ivana evandjeliste na Rabu (trebalo bi da bude »Arbensis«). Taj samostan, osnovan po svoj prilici u 12. stoljeću pripadao je najprije benediktinkama, a zatim je po odredbi rapskog biskupa 1387. g. predan muškoj grani franjevaca, koji su u njemu ostali sve do g. 1783.[94]. Danas se i samostan i znatno starija samostanska crkva nalaze u ruševinama. Sačuvan je samo romanički zvonik iz 12. stoljeća. Važno je uočiti da je godišnjica opatice

[92] Usp. I. Ostojić, n. d. II, str. 85–90. – U popisu opatica Sv. Nikole koji se navodi u III sv. (str. 335–336) nema nijedne s imenom *Ticha*.

[93] Usp. I. Ostojić, n. d. II, str. 112–116. – Ni u popisu opatica Sv. Marije Ninske (sv. III, str. 336) nema imena opatice *Elizabete*.

[94] Usp. I. Ostojić, n. d. II, str. 138–140, – Opatica *Ćhater(in)a* također ne postoji u popisu opatica Sv. Ivana u Rabu. (sv. III, str. 337).

Katarine (ili »Chatere«) pisana crvenom bojom i oblikom slova izvornog rukopisa. Izvan svake je sumnje, prema tome, da taj god spada negdje u 13. stoljeće.

Sama činjenica da su veoma malobrojne redovnice označene kao pripadnice susjednih samostana bilo iz Zadra ili okolice upućuje na zaključak da su sve one redovnice koje se spominju bez samostanske pripadnosti, ili samo s oznakom »naša« u stvari redovnice Sv. Marije u Zadru. To vrijedi i za imena samostanskih službenika. Naravno, u Godovnjaku se spominju uglavnom oni koji su imali istaknutije službe, a ostali, ako su i ubilježeni, spominju se samo po imenu, iz kojega se ne može ništa zaključiti. Jedan od tih službenika već je naveden u nizu godova gdje se spominje naziv samostana, neki Raden, kaštelan na samostanskom imanju, vjerojatno izvan gradskih zidina (»gastaldus uille«) [95]. Ostali se navodu kao službenici »našeg dvora« (»de curia nostra«) ili naprosto »naš« (noster). Jednom se spominje i neka služavka (»famula«). Dva su od tih službenika zapisana crvenom bojom, i to jedan na dan kad je u kalendaru blagdan pisan crno, a drugi, kada nema nikakvog blagdana. To dokazuje njihov ugledan položaj u samostanskoj upravi. Jedan od njih ima naslov »magister«, što odgovara akademskom stupnju doktora, po svoj prilici prava, pa je moguće da je bio samostanski notar. Naziv »brat« (frater) koji slijedi iza imena navodi na misao da je dotični bio član benediktinskog reda, ali ne svećenik.[96] Da je bilo takve braće u Samostanu sv. Marije, doznajemo iz same osnivačke povelje opatice Čike gdje se govori o osnivanju posebne kuće za redovničku braću i goste (»domum fratribus et hospitibus«)[97]. Takva su braća obavljala različite poslove, a za uzvrat samostan se brinuo za njihovo uzdržavanje. Treba ih ipak razlikovati od svećenika odgovornih za službu u samostanskoj crkvi, koji su mogli ali nisu morali uvijek biti redovnici sv. Benedikta[98]. Zbog toga imena samostanskih svećenika i kapelana navodim u popisu zadarskog klera. U Godovnjaku su spomenuti ovi službenici Samostana sv. Marije.

21. IV – *OB. MAGISTER PHILIPPUS FRATER DE CURIA NOSTRA,*
3. VI – MICHA FRATER NOSTER
11. VI – Ob. Dragne famule mon(ialium)
29. VI – DAMIANUS CASTALDUS DE CURIA NOSTRA.
6. VII – 1280. – *OB. DAMIANO FILIUS DOBRE DE BENNE ET ADUOCATUS DE CURIA NOSTRA. M. CC. L. XXX.*

[95] To je isto što i »dvornicus villae« koji nadzire pojedine samostanske posjede. Na sudovima ili kod upravnih vlasti zastupa koludrice »advocatus«, redovito koja ugledna osoba iz građanskog društva. – Usp. I. Ostojić, n. d. I, str. 134.

[96] Isto, str. 133.

[97] Usp. V. Novak, Kartular ..., str. 243.

[98] Takvi se svećenici u Godovnjaku nazivaju ili »capellanus monasterii« ili naprosto »presbyter noster«, a nijedan od tih naziva ne upućuje da su pripadali benediktinskom redu. – I. Ostojić (n. d. I, str. 133) s pravo drži da je takve svećenike birala opatica a imenovao mjesni biskup, samo to ne treba dovoditi u vezu s osiromašenjem samostanske kuće, nego više s propadanjem muške grane reda i uvođenjem komendatarnog sustava.

11. VIII – OB. STANA DE CURIA NOSTRA,
18. VIII – OB. SERGI FRATER NOSTER,
2. X – IUENNE FRATER NOSTER,
9. X – DRAGOUANE FRATER NOSTER,
1. XI – Ob. Obrade frater nostrum(!).

3) Imena *pripadnika klera* iz Zadra i drugih gradova (za mnoge od njih se može utvrditi da su svojim zaslugama ili naklonošću zadužili Samostan sv. Marije i tako zaslužili da budu upisani u Godovnjak) potvrđuju njihovo svetomarijsko porijeklo. Tu su u prvom redu tri zadarska nadbiskupa. Prvi od njih upisan je crvenom bojom kao »*MAGISTER LAURENTIUS*«. Nema sumnje da se taj god odnosi na nadbiskupa Lovru Periandrisa (umro 1287. g.) koji je g..1285. svečano posvetio obnovljenu zadarsku katedralu[99]. Slijede iza toga četiri imena opata Benediktinskog samostana sv. Krševana, od kojih su trojica izričito navedeni kao takvi, a četvrti samo neodređeno kao »abbas. Zabilježena su imena 6 biskupa, od kojih dva iz Nina[100], jedan iz Raba[101] i anonimno hvarski biskup,[102] a dvojica su navedeni neodređeno samo kao »episcopus«. Poznato je da su koji put upravo ninski i rapski biskupi upravljali zadarskom nadbiskupijom u ime odsutnih nadbiskupa, pa je moguće da je to bio slučaj i s navedenim biskupima. Dvojica koja se spominju bez titula vjerojatno su bili pomoćni biskupi zadarskih nadbiskupa.

[99] Bio je zadarskim nadbiskupom 1247–1287. – Usp. C.F. Bianchi, Zara cristiana, I. str. 43–44.

[100] To su IOHANNES NONENSIS EPISCOPIS (16. VI) i »... domini Demetri episcopi Nonensis ...« (21. VI – 1377)). – Ima samo dva imena »Iohannes« u popisu koji navodi D. Farlati, koji se odnose na razdoblje prije 1290. g. Jedan je Ivan, ninski biskup, »circa 1250«, a drugi Ivan, porijeklom Zadranin, spominje se oko g. 1206. Taj je umro »mense quintili vel sextili« (u svibnju ili lipnju) 1217. god. pa prema tome dobro pristaje uz datum spomenut u Godovnjaku. – Usp. *D. Farlati*, Illyrici Sacri tom. IV, Venetiis 1769, str. 206: popis ninskih biskupa; str. 217. Iohannes I.

D. Farlati drži da su postojala tri ninska biskupa s imenom Demetrije, sva tri iz zadarske porodice Matafari. Prvi bi bio Demetrije koji je prije toga bio arhidakon u Zadru, biskup vjerojatno od 1336. do 1373, zatim još jedan između 1373. i 1377, te konačno treći od 1377. do 1393. – U tom sklopu god bi se odnosio na *Demetrija II.* jer se godina smrti dobro poklapa s krajem njegove uprave. – Usp. D. Farlati, n. d. IV, str. 206. i 220–221.

[101] To je *VITALIS EPISCOPUS ARBENSIS* (22. VI). – D. Farlati, n. d., tom V, Venetiis 1775, str. 232, poznaje samo jednog rapskog biskupa s tim imenom: »Vitalis cc. 1086«. Teško je vjerovati da se radi o tako ranom datumu, a osim toga nije poznata godina smrti toga biskupa. Međutim, spomen Vitalisa govori donekle u prilog ranog datuma za izgubljeni predložak, te kad se uzme zajedno s imenom opatice Agapi, jedva da ostavlja mjesta sumnji da je taj predložak nastao barem u prvoj polovini 12. stoljeća.

[102] Od svih hvarskih biskupa najbolje pristaje uz god FARENSIS EPISCOPUS (17. VI) *Miha IV* (1196–1230) koji je pokušao svoju biskupiju izdvojiti iz splitske crkvene pokrajine i podložiti zadarskoj metropoliji. – U obzir još dolaze Simon (c. 1281), Dobronja (1261 – 1278) i Nikola II (1230 – 1256). – Usp. D. Farlati, n. d., t. IV, str. 240.

U popisu se nalaze i imena 7 benediktinskih monaha, od kojih su dvojica navedeni kao monasi Sv. Krševana, a vjerojatno isto vrijedi i za ostalu petoricu. Zanimljivo je da je spomenut i jedan dominikanac, ali samo uzgred, povodom smrti svoga brata Brane.

Ostale navedene osobe su svećenici ili klerici. Ni za jednoga se ne može utvrditi da je službovao izvan Zadra, odnosno u crkvi koja ne bi bila nesumnjivo zadarska crkva. Kod većine je, naime, spomenuta pripadnost određenoj crkvi. Samo je nekoliko onih kod kojih je teško protumačiti pripadnost prema izrazu »dicte ecclesie«, budući da nije posve jasno na koju crkvu misli. Gotovo nema sumnje da izraz »capellanus« treba isključivo tumačiti kao pripadnost samostanskoj crkvi sv. Marije. U popisu se izričito spominju ove crkve: Sv. Spas (S. Salvatoris – 1 ime), Sv. Mihovil (S. Michaelis – 1 ime), Sv. Marija Veća (S. Marie Maioris – 1 ime), Sv. Petar (Novi?) (S. Petri – 4 imena), Sv. Ivan (S. Iohannis – 1 ime) i Sv. Stošije (S. Anastasie – 2 imena)[103]. Sv. Stošiji treba pribrojiti i dva imena obilježena kao »archidiaconus« jer je ta služba vezana uz stolnu crkvu. Sve navedene crkve bez sumnje postoje u srednjovjekovnom Zadru, a neke od njih postoje još i danas.

Dva su imena označena kao »presbiter noster« (naš svećenik). To nesumnjivo znači da su dotični službovali u samostanskoj crkvi, ali nije jasno da li su oni bili benediktinci ili svjetovni svećenici. Jedan naveden kao »capelanus dicti monasterij« mogao bi biti i kapelan Samostana sv. Nikole jer se taj samostan spominje na prethodni datum povodom smrti koludrice Dese. – Popis klera donosim također redom prema datumima.

Ožujak: 11. (1332.) – Obit. domini Johannis de Butouano archiepiscopi Jadrensis, Anno domini M. CCC. XXX. ij.[104]; – 26. (1390.?) – Obit Tome abbatis monasterii sancti Grisogoni, anno domini M. CCC. L. xx (xx?);[105]

Travanj: 1 – Ob. presbiteri Simoni Sosich(?); 4. – NICOLE PRESBITERIS FILIUS MARIE DE LUCIA; 5. – Obitus domini Grisogoni plebani sancti Saluatoris; 14. – OB. DOBROSLAUS MON.; 18. – PRESBITER LUCA; 22. – OB. GEMINIANUS PLEBANUS SANCTI MICHAELIS;

[103] *I. Petricioli*, Lik Zadra u srednjem vijeku, Radovi Instituta JAZiU u Zadru, 11–12, Zadar 1965, str. 143 – 186, opisuje mjesta gdje su se nalazile neke zadarske crkve koje više ne postoje. Tako se crkva sv. Spasa (ili sv. Antuna opata) nalazila južno od postojeće crkve sv. Petra Starog, a srušena je u prošlog ratu. Sv. Petar Novi nalazio se na današnjem Narodnom trgu, a porušen je još g. 1445. Sv. Marija Veća zauzimala je veliki dio današnje tržnice i još je sačuvan dio arkada te romaničke bazilike s tri apside. Crkva koja se u Godovnjaku navodi kao »Sci. Iohannis« mogla bi biti ili crkva sv. Ivana (sv. Nedjeljice) ili ona koja se u vrelima spominje kao »S. Iohannis ultra portum novum«.

[104] Ivan Butovan bio je nadbiskupom od 1320. do 1332. Njegovo je ime uklesano u natpisu ispod lunete glavnog portala katedrale s g. 1324, te kasnije na ciboriju glavnog oltara s g. 1332. Bianchiju nije poznat tačan datum njegove smrti. – Usp. C.F. Bianchi, Zara cristiana I, str. 40 – 42.

[105] Prema popisu opata Sv. Krševana (I. Ostojić, n. d., III, stra. 284) to je »Toma de Rosa (de Roxa, de Rossis), Zadranin, 1370 – 1390)«.

Svibanj: 2. – Ob. pre Luche Radossiç; 7. – MARCUS PLEBANUS SANCTE MARIE MAIORIS;

Lipanj: 10. OB PAULUS EPISCOPUS; 16. – IOHANNES NONENSIS EPISCOPUS; 17. – OB. FARENSIS EPISCOPUS; 21. (1377.) – Obitus domini Demetri episcopi Nonensis, M. CCC. L xx. Vij; 22. – OB. UITALIS EPISCOPUS ARBENSIS; 24. – Ob. presbiteri Luce archidiaconus;

Srpanj: 1. OB. PRESBITER DOMINICUS(?); 23. (–1287.–) – *OB. MAGISTRO LAURENTIO UENERABLIS JADRE ARCHIEP(ISCOPUS);* 24. (1300?) – Ob. presbiteri Grisogoni. M. CCC. (.... ?);

Kolovoz: 13. – OB. MICHAEL ABBAS[106]; 20. (1390.) – Obitus sub anno domini M. CCC. L xxxx presbiter Gregorius capelanus dicti monasterij; 27. – OB IOSEPHUS PLEBANUS SANCTI PETRI; 30. (1331.) – Iohannes abbas sancti Griso/goni/. Anno domini M. CCC.xxx.j. [107]; – Ob. condam domini presbiteri Antonij plebani sancti Ioanis;

Rujan: 4. – Obitum domini Johanis Çiçeuic capellano; 10. (1504.) – Obitus presbyteri Petri Jordanich, M. CCCCC. iiij; 18. Ob. frater Marcus monacus sancti Grisogoni, – Ob. Presbiter Radonus; 20. – Matheus monachus de sancto Grisogano; 21. – BRANA FRATER ÇACARIA DE ORDINE PREDICATORUM; 23. – OB. MARINUS CLERICUS SANCTI PETRI;

Listopad: 2. – Ob. Francisci Milioni plebanus sancti Petri; 3. – OB. GREGORIO MON.; 10. – Ob. presbiteri Simeonis ecclesie sancte Anastasie; 14. – Quiriny mon.; 31. – OB. BENNE CLERICUS SANCTE ANASTASIE CUM MATRE SUA LEPA;

Studeni: 5. – Ob. frater Uitus abbas mon(asterii) Sancti Grisogni de Iadera[108]; 10. – Ob. Cosina presbiter noster, – *Hic ob(iit) presbiter Damianus capelanus ecclesie predicte;* 15. – Ob. Doxi noster presbiter; 20. – OB. LAMPREDIUS MON.; 26. – OB. FLASCONUS EPISCOPUS; 28. – OB. DAMIANUS PLEBANUS SANCTI PETRI;

Prosinac: 5. – Elias monach.; – 8. (–1496.–) Obitum Rev(erendissi)mi domini Maphei archiepiscopi Jadrensis Uall(arasso)[109].

4) Više od 500 *imena građana i plemića* iz Zadra i još nekih dalmatinskih i primorskih gradova konačan su dokaz za zadarsko porijeklo Kalendara-godovnjaka i ujedno dokaz da je on stalno bio upotrebljavan u Samostanu sv. Marije u Zadru. Po tom popisu zadarskih stanovnika Godovnjak dobiva izvanredno veliko značenje kao pouzdano povijesno vrelo ne samo za proučavanje zadarske nego općenito naše srednjovjekovne prošlosti. – Budući da je svrha ovog rada samo da upozori javnost na značenje toga vrela a ne i svestrana obrada podataka koje ono pruža, to će kod popisa tih imena izostati svaki pokušaj usporedi-

[106] Kako je god pisan izvornim rukopisom, ne može se poistovetiti s Mihovilom, vikarom od g. 1323 – 1325, nego samo s onim kojega popis navodi kao »Mihovil, prije 1220.«

[107] Nekoliko je Ivana spomenuto u popisu, ali svakako treba isključiti »Ivana de Ontiaco« koji je bio opatom u nekoliko navrata između 1345. i 1378. g. U obzir bi mogli doći onaj naveden kao »Ivan, prije 1345.« ili moguće vikar »Ivan, 1311«. Teško da bi to mogao biti »Ivan Kurtiša (Ivanus de Curtiscia, de Curtisia) Zadranin, 1277 – 1302«.

[108] Čini se da je to »Vid (Vitus, Guidus), 1303 – 1308«. – Usp. I. Ostojić, n. d. III, str. 284.

[109] Zadarski nadbiskup od 1450. do 1495. – Usp. C.F. Bianchi, Zara cristiana, I, str. 55 – 56.

vanja s drugim sličnim vrelima kao što je npr. popis zadarskih građana iz g. 1283. pronađen u raki sv. Šimuna[110], ili s imenima sadržanim u pravnim ispravama toga vremena. Što više, popis neće biti niti potpun, nego će sadržavati samo one slučajeve gdje osim krsnog imena postoji i neka oznaka obiteljske pripadnosti, bilo prezime u pravom smislu, bilo ime oca, majke ili kojeg pokojnikova srodnika.

Zadarsko porijeklo Godovnjaka zajamčeno je činjenicom da on sadrži prezimena gotovo svih zadarskih patricijskih porodica kao: Butovan, Cedolini, Civaleli, Črne, Detriko, Dobre, Fanfonja, Grisogono, Kožičić -Benja, Kršavić, Martinušić, Matafar, Merga, Nassi (Našić), Nozdronja, Pećar, Roza, Sagatin, Šopević, Varikaša (Varikašić), Vitača, Zlurad i mnoge druge. Krsna se imena mogu svrstati u tri skupine: najbrojnije su zastupana opće kršćanska imena u latinskoj grafiji, zatim hrvatska narodna imena i, konačno, veoma rijetka talijanska imena. Najčešće se ponavljaju ova hrvatska imena: Bogdan, Božan, Brane, Crni (Črni), Dobra, Desa, Desača, Desina, Diša, Dobre. Dobroslava, Draga, Drago, Dragoslava, Družemir, Frane, Gojslav, Gojslava, Gruba, Hlapče, Jurislava, Kaća, Koštre, Krasnokrva, Kreše, Lepa, Lipa, Lukar, Makača, Maričina, Mikač, Mira, Miše, Neža (od Agneza), Obrad, Petrca, Preste (od Prestancije), Priba, Prija, Priste, Prva, Prodan, Prode, Rade, Radoslav, Selča, Slava, Slavko, Slavogost, Stana, Stanislav, Tiha, Urša, Ušica, Velimir, Veseljko, Vjera, Vlade, Vučan, Vučina, Vukašin. Treba napomenuti da upravo kod porodica s romanskim oblikom prezimena pretežu narodna hrvatska imena.

Upravo iznenađuje da nijedan od madžarskih povjesničara koji su se do sada zanimali za Godovnjak Sv. Marije nije primijetio jedan veoma značajan podatak. Na dan 23. travnja na prvom je mjestu izvornim rukopisom zapisan dan smrti ugarsko-hrvatskog kralja Bele III: OBITUS DOMINO REGI BELLA[111]. Taj je god u prvom redu važan za utvrđivanje vremenske granice postanka predloška iz kojega je Godovnjak prepisan. Osim toga, iz činjenice da nijedan mletački dužd ili bizantski car nije ubilježen u Godovnjaku može se zaključiti da unošenje toga goda ima još jedan poseban smisao. Spomen smrti ugarsko-hrvatskog kralja u tom kontekstu najvjerojatnije otkriva političke simpatije samostanske uprave, a posredno također nacionalne i političke težnje zadarskog stanovništva tokom 12. i 13. stoljeća.

Nalazimo u Godovnjaku još nekoliko značajnih imena, prije svega ime zadarskog kneza Ilije koji se spominje dva puta, prvo povodom smrti sina Grgura, drugo uz godišnjicu smrti žene Stane. Spominju se i neki plemići porijeklom iz drugih krajeva, kao Raba, Splita, Pule, pa čak i jedan iz Slavonije. Naročito je zanimljiv spomen »časne i mudre gospo-

[110] Usp. *C. F. Bianchi*, Fasti di Zara religioso-politico-civili (1184–1888), Zara (Zadar) 1888, str. 35.

[111] Jasno je iz samog datuma 23. IV da se tu radi o Beli III, a ne Beli IV. Prema nekoliko različitih vrela Bela III umro je 23. IV 1190, a Bela IV 3. V 1270. – Usp. *E. Szentpétery* (red.) Scriptores rerum Hungaricarum, I, Budapest 1397 (sv. II, 1398); također, Sl. 1 – a) »Ob. domino regi Bella«.

đe Elizabete, kneginje senjske, 1370.« To je vrijeme potpune autonomije Zadra u sklopu hrvatske države, kada su veze Zadra s ostalim hrvatskim krajevima neometane[112]. Teže je odgovoriti na pitanje kakve je posebne zasluge imala frankopanska kneginja za Samostan sv. Marije da je zabilježena u Godovnjak.

Premda ime istaknutog zadarskog nadbiskupa Nikole Matafara[113] ne nalazimo među godovima zadarskog klera, vjerojatno zbog toga što je umro u Italiji kao prognanik mletačkih osvajača, tu nalazimo ime njegova oca (3. III) kao »Dan smrti Venerija, oca gospodina Nikole de Matafarisa, zadarskog nadbiskupa«. Nije zapisana godina Venerijeve smrti, pa ne možemo ustanoviti da li je to bilo dok je još nadbiskup Nikola bio u Zadru ili za vrijeme njegova progonstva.

Nema sumnje da je velik broj upisanih osoba za života pripadao zanatlijskim udruženjima, kojih je u Zadru bilo mnogo u srednjem vijeku. Međutim, veoma malen broj osoba u Godovnjaku označen je kao zanatlija. Spominje se samo po jedan krojač i tesar, dva zubara i tri vojnika. Jedan od vojnika spomenut je uzgred povodom smrti žene: Obitus Ursa uxor Iacobi militis de Jadra (8. IX).

Popis koji slijedi sadrži imena građana i plemića onim redom kako su unesena u Godovnjak. Taj popis nije potpun: ispuštena su sva imena kod kojih nema nikakvih podataka o obiteljskoj pripadnosti, tj. otprilike polovica. Sva su imena navedena u izvornoj grafiji. Zbog oštećenosti pojedinih zapisa nekoja čitanja nisu sigurna (što je označeno upitnikom u zagradama), a neki dijelovi nisu uopće čitljivi, tako da nedostaje dio imena ili drugih podataka (što je označeno nizom tačkica u zagradama). Kao i obično, crveno pisana imena donesena su kosim tiskom, i to izvorni zapisi velikim, a dodani malim slovima.

Ožujak:

3. Ob. Gregorius filius Petri de Martinuso, 4. Ob. ser Marini de Sagatino, 5. Ob. Domuli de Cigal, 7. Ob. Marica filia Cose de Begna, 8. STANA FILIA GREGORII FICASOLI, ET MARINUS DE CALANA, 11. Ob. Gregorius filius comitis Elie, – Ob. Marie Carlatariç, 12. OB. DUIMO DE FORMINO, – Ob. Cosa de Saladino, Ob. Marice condam Nicolai de Begna. 13. (1330.) Ob. Niculote uxor Johannis Ygualis, M. CCC. XXX, 14. (1403.) Obitus domine Proe condam filia Iacobi de Bendito, M.CCCC.iij, 15. OB. UOLÇANNE MAGISTER, – Ob. Paulus filius Dobre De Dricha, 16. Ob. Goyslaua uxor condam Alberti de Spaleto, – *Anno domini M.CCC.XX.iij. Ob. domini Miche Rosa de Scolatora*, – Ob. sororis domine Elisabethe de Matafari, 17. Ob. Lipe condam Madij de Arbe, 18. Ob. Dobre de Tibaldo de Farino, 19. *OB. COSTRE FILIA DOMALDE*, – OB. FRANE FILIUS NICOLE, – *OB. STANA FILIA CIPRIANI*, 20. OB. MERGOLA MATHEUS ET MARINCO NEPUS EIUS, 21. (1370) Obitus ue-ne(r)abilis et sapientis domine Heliçabet comitisse de Segnie sub M.CCC.Lxx. 22. Obitus Uulçine filius Petri de Matafaro, 23. OB. MARIE UXOR PETRE DE NICOL/A/,

[112] Usp. *G. Novak*, Presjek kroz povijest grada Zadra, Radovi Instituta JAZiU u Zadru, 11–12, Zadar 1965, str. 36 – 37.

[113] Izabran je i posvećen za nadbiskupa zapravo već g. 1322, ali zbog nepravilnosti izbora nije vršio službu, nego je tek 10. IX 1333. ponovo izabran i poslije toga preuzeo službu. Umro je u Zadru 1367. i pokopan u krstionici katedrale, gdje se nekad čuvala umjetnički izrađena nadgrobna ploča (danas u Arheološkom muzeju). – Usp. Bianchi, Zara cristiana I, str. 47 – 48; Isti, Fasti di Zara . . . , str. 40 – 45.

– Ob. Comule filius Uitulus de Nase, – Ob. Uenerij patris domini Nicolay de Matafaris archiepiscopi Jadrensis, 24. OB. DRAGA ET ÇIBRIANUS FILIUS NASTASII, ET RADINE FILIUS TOMANE, ET MATHEUS FILIUS PRISTE, – Ob. Chate filie Cipriani, 25. OB. ANASTASIA UXOR DRUSEMIRI,–OB. MISE FILIUS USIÇE ET FRANCISCA UXOR RAINERI, – et Uite de Cerne, 26. Obitus domine Philipa relicta Bartoli, 27. Ob. Jeronimi condam Augusti de Cigal, 28. *OB. MARINA UXOR DESE FAFONA*, Ob. Desa uxor Gregorio de Matteo, 29. OB. AGAPI UXOR NICOLA CRIUOIRNIK, – OB. BONNA UXOR CERNE DE CANDE, 30. + Ob. Crisogoni filius Benedicti Matafari.

Travanj:

1. OB. GRUBA UXOR MICHA DE LOUARECHINO, 2. OB. STANA UXOR PAGANOTI, 4. OB. SLAUA FILIA IOHANES CIUALELI, 5. Ob. Nicolai filius Petri de Matafaro, 6. OB. MARTINUS RUSANI, – Ob. Marie mulier de Uito Çadulinij, 7. OB. DRAGOSLAUA FILIA DE UITE ÇADULINO, – Ob. Marini de Cannario. 9. NICOLA FILIUS PETRI, 10. OB. NESA CADULINI, 13. OB. UESELCO SILMANNE, – Ob. domine Margarite de Scarabellis, 15. DARIA UXOR CERNE, – Ob. domine Nicolote uxoris ser Marini de Sagatin, 16. OB. IOSEPH FILIUS MARINI GUGI, – Ob. Eufemie uxor Thomasi de Petriço, 17. OB. MACHAÇA UXOR MALDENATIJ, 18. ANDREAS DE COTOPANA, 20. Ob. Rannerus filius Uaricase, 21. Ob. Slaua uxor Marini de Cauçina, 22. OB. STANA FILIA MARIE DE SANCTO UITO, 23. OB. DOMINO R E G I B E L L A, ET NICOLA ROSO, OB. DOMINO ARTICO DE POLA, – (1330.) Ob. domini Cusine de Çigalis, anno domini M.CCC.XXX, 25. OB. BUNNA FILIA GEORGIJ, 28. Ob. Mira uxor Nicolay, – Ob. Tische mater Colice, 29. Ob. Chache de Fortis.

Svibanj:

1. *OB. GRUBA UXOR DESSA DE PICIGA.* – Ob. domine Dobra filia condam Çoilli de Ciuallellis, 3. OB. PRIBA UXOR ÇOILLI, OB. UEDRICA FILIA UULCISLAUI, – Ob. domini Çoilli de Grisogani, 5. Radoslaui condam Boxani, 6. Ob. domini Crasi(meri?) de Matafaris, – Obitum domini Nicolai de Crisauis, 8. OB. *STEPPE FILIUS CERNECHA SUDIA*, 10. OB. SLAUA FIL/IA/ CIGALIS, ET DABRE BIUITAÇE, ET CECILIE, IACOBI CUPO, – Obitus Petri de Çadulinis, Ob. Flore(?) de Rosa, 11. OB. *BUNNA UXOR LOURO*, – Ob. Stane uxor Marini de Pola, 14. Ob. Dobre de Sloradis, 15. (ponovo) Ob. domine Stane uxor Marini de Pola, 16. (još jednom) Ob. Stane uxor Mari(ni) de Pola. – (1318.) Ob domine sororis domini archiepiscopi Jadrensis anno M.CCC.X viii-o, 17. OB. DABRA FILIA PRESTI(?) MATAFAR, – Ob. Diua uxor de Uelenia, 18. OB. PAPO FILIO PETRONE, – Ob. Stana uxor Dile, 19. OB. DUMNANA ET STANA FILIA ANDREAS, 20. OB. DESAÇE UXOR BIUTAÇE, 21. Ob. Preste filius domini Delorme de Matafar, 22. Obitus Charuli filius Uituli de Nasi, 23. Ob. Ursa filia Matei, – Ob. Frane de Scolanis (?), 24. BUNNA FILIA DESSE PIÇIGA, – Ob. Manda uxor Grubo(?) de Scolatoris, 26. MADIUS FILIUS CIBRIANI, – Obit. Jacobi filius Uiti de Sloradis, 27. – OB. GRUBA UXOR PETRE, 29. Ob. Alberti filius P(etri), 30. Ob. Rade uxor Stephani Nisotis, – Obitus Martinusi de Butouane, – Ob. Maria de Çorçis.

Lipanj:

1. (1370.) Obitus (Nicolina?) uxor condam Grisogoni de Zadullinijs (obiit?) anno domini Millesimo CCC-mo L xx, die I-o mensis junii, Qui etiam fuit obitus (Orsinio de Nassis ?), 2. Obitum (Prestij ?) de Ciualellis, – Ob. olim iudice pro Romagn(is ?), 4. OB. GRISOGONUS FILIUS ANDREE DE BARÇE (?), – Ob. (Platonis ?) filius Grisogoni de (Minçiço ?), 7. Ob. Jacobi Benedittij de Matafar, 8. MATHEUS FILIUS MARINI CARB/ANOS/(?), 9. Ob. domine Marie uxoris Jacobi de (..... ?), 10. Ob. Desse fil(ius ?) Platonis, 11. Ob. Rada de Uaçche, – Ob. Slaue Thadey (Cadulini ?), 13. *OB. IURISLAUA FILIA OBRADE*, ET YÇABELLA UXOR JACOBI CUPI, ET (..... ?) FILIA JACOBI CUPI, 14. OB. (RADOSLAUA?) FILIA MICHE CIGALI, ET UERA, – Obitus Magdalene de Grisogonis, 15. Ob. Matei Contarinij, Ob.

domini Uolcigne de Matafaris, Ob. domini Frane de Grimanis. 16. Ob. Leonardus filius Michael, Ob. domine Magdalene uxoris domini Danielis de Uaricasis, 18. *CIBRIANUS FILIUS MICHA CIGALI*, – Obitus domina Niculota uxor Petri de Grisogonis, 19. Petrca uxor Rainerij, Obitus Marine uxor Andrea de Sope, Ob. Bune relicte Mathei Gregoris (?), 20. *OB. BITE IUDA*. – Ob. Uiti filius Iacobi de Slurado, Ob. Dabre uxor Prode, (1407.) Ob. Frane filius Madij de Uaricassis, M.CCCC. Vii, 21. Ob. olim ser Damiani dentario, 23. Ob. Petrus filius Federici de Grisogono, 24. Ob. Andreas filius olim Grisogoni de Mangaço, 25. DARIA UXOR CERNE, ... FILIJ DUIMI FORMINI, – Obit. domine Charamine de Georgijs, Ob. messer Simonis sartor Marcouich, 26. Iohannes Butadeo, Ob. Niculo Bratcouich, 29. *OB. MARINUS FILIUS DOBRO DE IAIA, PETRUS STRINÇI, ET DIMMINE FILIUS E*/IUS/, 30. *OB. CRESE* FILIUS JACOBI LEMESI.

Srpœnj:

3. OB. BUNNA FILIA DAMIANI SIGASOV, – et Georgius filius Petri Dedrici, – Ob. Stana uxor Paulo Lombardo, 4. TICHA UXOR DE UARICASA, 5. OB. STANA FILIA BENNE, 6. *OB.DAMIANO FILIUS DOBRE DE BENNE, ET ADUOCATUS DE CURIA NOSTRA*, 7. OB. *AGAPI FILIA DE UICTOR*. 8. ...*ET DESSA UXOR GEORGIJ FILIO SYM*/EONIS/, 10. DABRA UXOR ANDREA, MATHEI FILIJ DIMINCE COCORINI, 11. ALTASIE UXOR PETRI, 12. Stana de Ulasco, 13. OB. SLAUA (FILIA PETRI ?) DE ÇANNE, ET DAMIANUS UARICASSA, ... *ET SELCHA UXOR DOMINO ARTICO DE P*/OLA ?/, – Ob. Prodana de Nosdrogna, 14. Obitum domini Simeonis (Mircouich ?), 16. OB. MARINA UXOR GREGORIO DE FAFONA, – Obitus Chaterine uxoris ser Th(e)odory, 17. OB PETRUS MALARASONE, – Ob. Uinaldus filius Nasse, Ob. domina Lipa filia quondam Martinus, Ob. Stefanus filius Nosdrogna, 18. *OB DABRA UXOR MICHA CIGALI*, – Ob. Marie matris presbiteri Luce, Ob. Mathei de Cotopana, 19. Ob. Stefanus Nosdrogna, Obit. domino Jacobo de Uaricasis (militi Çadre ?), 25. BIUALDUS FILIUS STEPE, – Ob. Katarina Durigi filia, Ob. Grisogonus filius domini Uelemeris, 26. Ob. Marinus(?) filius quondam Marini de Osesis. Obit. domina Marie Zorzeuich, 29. OB PETRUS FILIUS DAMIANI, ... Uite filius quondam P(roda-?)ni, 30, Ob. domino Strico de Matafa(r)o, Ob. Caterine de Cigalis, 31. *OB. CERNA DE MERGA, ET NIC*/OLA?/, – Ob. Çana (?)uxor Gregorij.

Kolovoz:

1. OB. UALENTINUS FILIUS PAULI,... Blasius filius Slauco, 2. OB. PRODE FILIO CECONI, ET DANA FILIA BARTHOLOMEI, – et Jacobus de Sculatura, – Ob. Bunne uxori Grisogani De Minça, Obitus Mathie filij Miche Rose, Ob. domini Danielis de Uaricasis, 5. Costre filius Damianis (?) Uucrinis, 7. (1402.) Obitus ser Mauri condam Petri de Crisanis, M. CCCC. secundo, Ob. filie Frane Madij de Arbo, 8. OB. DABRAÇA UXOR PETRI STRINÇI, – Ob. Prodana filia Gregorij de Figasolo. Ob. Grisogoni de Butouanis patris archiepiscopi Jadrensis, Obijt Damianus de Mangaço, 9. OB. MICHA FILIUS UOCINNE, – Ob. Nicole filij Barti de Cossa, obitus ser Azarini de Crisauis, 10. OB. BUNNA UXOR LAMPLEDIJ, – Ob. Cosmas filius Cibriani, Ob. Nicola filius Benedicti Matafary, 11. ... Johannis filius Prodane Ursoline, Ob. Grisogonus filius Dobre de Dricha, 12. OB. SCEMOSA UXOR LEONARDI DE ORMIS, – Ob. Maier filius Rainerij Uaricasa, Ob. Martinus Chaye de Carbanoso .... (?), 13. ... STANISLAUI (?) FILIJ UUCASINI, *OB. STANA UXOR COMITIS ELIE*, 14. Prodano (?) filio Uictor, – Ob. domine Dobriçe de Pechiaro, 15. Obitus ser Michael olim ser Federici Ça(dulini?), 17. OB. PRODANA FILIA MARCI PICIGRUA, ... et Petriçus filius condam Goyslaue, 18. Ob. Stephanus filius Andree de Soppe, Ob. Miche Pelumbardi, 19. Ob. Streia filia Uulçine, Ob. Delorme uxoris Grisogani de Butouanis, 20. Ob. Eufemie uxor Petri, 21. OB. MARIA DE FERA, – (1308.) Anno domini M.CCC. octauo (Priste ? – monogram!) denatrio, 22. Ob. Cana uxor ser Petri de Sloradis (?), 23. Çiuca uxor Uiti, – Ob. Draga uxor Lisica, 24. OB. DABRA UXOR DAMIANI, – Ob. patris (?) Per Lombardy, Ob. domini

Slauogosti condam Slauogosti, 25. *OB. DESA FILIUS BIUITACE*, ET PRIA UXOR CARBANOS, 26. OB. PEREGRINA E TICHA, – (1293.) Ob. Lipa uxor Laurentij de Iaia, curente anno domini M. CC. nonagesimo tercio, mense Augusti die XX-o Ui, 27. AGAPI UXOR GUSE, 28. Ob. MADIUS ET MARIA UXOR THOMASI DE BIUITAÇE, – Ob. domini Chlapçe filij Tollie de Sclauonia, 29. Obitum domini Jacobi Gliubauaç, 31. Micha Çadulino.

Rujan:

Ob. Brane filie Petri, Ob. Desa de Fafona, 4. OB. FUMIA ET PRIBA FILIA GREDE, 6. OB. MICHA CIGALI, – OBITUM domini Petri de Rosa, 7. OB. NICOLA FILIUS ANDREA DE DRIÇE, 8. SERGIA UXOR GREGORIUS, – Ob. Dobroslaua mater A. presbiteri, Ob. Frane filius Benedicti Ma(tafar), Ob. Ursa uxor Jacobi militis de Jadra, Obitus domine Agnetis uxoris Galli de Land, 10. Ob. domini Marci de Scolatura, ob. Buna uxor Philipi de ... (?), Ob. Iohanes filius Petri de Matafaro, 11. *OB. DOBROSLAUA FILIA UOLCINNA BITE IUDA*, 12. Ob. domine Alisinte uxoris (Federici ?), 13. OB. DABRAÇA FILIA /NASSI ?/, 15. ... *ET ÇANINI FILIO IACOBI CUPI*, – Ob. Micha de Sloradis, 16. *OB. UOCINNA FILIO MATAFAR*, – Ob. Micha filius Paulo, Ob. Slaua uxor Matheo, Ob. Çoge uxor Marci, Ob. Grisog(onis) de Sloradis, 17. OB ALBERTO FILIO THEODOSI, ET STEPHANUS FILIUS DUIMI FORMINO, – Ob. Prie uxor Benedicti, Ob. Francisca filia Georgij, 18. OB. COMITI NICOLE DE SPALETO, 19. Ob. Radoslaue filius Uulçane, 20. OB. DESINA DE SUSELA, *Ob. domini Gregorij de Sloradis*, 21. Ob. Iohanis filius Nicole Bruculi, Ob. Pasine uxor Mauri militi, 22. Ob. Çane Cupe (?), et Grisoni de Cedulinis et sororis, 23. Ob. Drage filie Cypriani, – Ob. Marie filie olim Greg(orii), 26. Ob. Margarite de Strinci, 27. OB. AGAPI DE PETRICI ET MICHA ET DAMIANUS FILIUS SYMONI, 28. Ob. Stefanus filius Zorzi, 29. OB. PETRIÇO DE FORTO.

Listopad:

1. UALENTINO FILIO DOMALDO. ... IOHANNES FILIUS GORGIUS(!) CARBONI, – Ob. domine Nicolote de Çadulinis, Obitus domine Cholice de Ciuallely, 3. Ob. Bogdani calafati, 4. *OB. LOMPRE NEPUS IOHANNIS CIUALELI, ET THOMAS FILIUS DOBRE BIUITAÇE*, – Agnes filia Iohannes Contarino, Ob. Marthe filia Figasoli, Graina uxor Radoslauo, Ob. Nicolote uxoris Bene, 5. OB. BRANA DE GRIDE, – Ob. Iohannes filius Marino de Caucino, Lipa Frane de Sloradis, 6. LAURENTIUS FILIUS MALDENATIJ, – Ob. Chaçe filia Madij Arbensis, 8. Mathei Marchisani mariti Iuriçe, 9. (1292.) Anno domini M.CC.L.xxxx.ij Ob. Dabra uxor Stefani de Sudia (-malim slovima, jer je vjerojatno naknadno upisano!), 10. Ob. Catarine uxoris domini Pauli Miche de (Rosa ?), 11. *Ob. Jacobi filius domini Miche Rosa*, 12. Ob. domini Slauogosti milits, mariti domine Cecilie, 13. OB. MESSER AREPACCHA, ET JACOBUS DE SLURADIS, – Ob. Scemose uxor Iohannis Biui(taçe), 16. OB. FILIABUS DOBRE ET STANA ET DUMNANA, ... DISA FILIUS MICHACH, – Ob. Stane uxuor (!) olim Jacobi de Petriço, 18. *ANDREAS FILUIS CRESCE DE COTOPANA, ET IOHANNES*, – Ob. Rada uxor Tomas, Ob. Dese Butadey, Ob. Georgius filius Cosse, 20. *OB.SALIINGUERA FILIUS DRUSEMIRE, E UOLCINA FILIUS BITE IUDE*, – Ob. Grisogonus de Cotopagna, 21. *OB. MATHEUS TUSANINI*, 22. Ob. Sennia filia Petrici, 23. OB. BLASIJ ET FILIPI FILIUS IOHANNES CONTARINO, 25. Ob. Dessa uxor Bartholomei, 27. Ob. domini Iohannis Cornarij, Obitus Çoil(lo) de Butouanis, 28. Ob. Margarete filia Marci de Scolatura, 31. STANA DE SEPULTA,

Studeni:

1. OB. NASE FILIUS BIUALD, ET GEORGIUS LISIÇA, – (1302.) Obitus Marina uxor Mathei de Georgio, anno domini M. CCC.ij., 2. OB. MATHEUS FILIUS IOHANNES CUTARINI, ET PRIA FILIA UOCINA, *ET PERO FILIO JACOBI CUPO*, – Ob. Slaue uxor Pauli, 3. OB. /AN/DRE CO/NDAM/ JACOBO CUPO, 5. OB. STEPHANUS FERA, 6. OB BONNA UXOR BOGDANI DE SELLA, – Ob. Drage amicte Luce archidiaconi, 7. OB. DESINA DE COTOPANE, 11. OB. PRODANUS ET MIRE (?) FILIJ MARTINI, – Ob. Dimine filius Blasij, Obitus domini Cresce Jaclese (?), 12.

OB. STANA UXOR DOBRE DE IAIA, ET DRIÇENNE FILIUS LEONARDI, ET PAULUS FILIUS DESSA, 18. Ob. domine Margarite Mathei Rossa, 19. Ob. Grisogonus filius Stefani, 21. OB. FORTUS FILIUS PETRICI DE FORTE, 22. OB. UICTOR FILIUS ANDREE, 24. Ob. domine Heliçabeth de Uarichasis, 25. Ob. Bende (?) filia Micha, 27. OB. MICHA, ET BUNNA UXOR PAULI, – (1317.) Anno domini M. CCC. decimo septimo, ob. Prodane (condam ?) uxoris Damiani de Çigalis, – (1317 ?) *Ob. Mathei filius domini Miche Rosa anno predicto*, 29. OB. DRAGA, ET STANA FILIA BUNNA DE FERA, – Ob. Desaçe uxor Iohannis Butadeo.

Prosinac:

5. Ob. Grisonus de Scolatura, 9. OB. MARIA UXOR DENNIS, – Ob. Nicole filio Miche Çigali, 11. OB. IOHANNES, ET GREGORIUS FAFONA, 13. Ob. domine Margarite uxoris Marini, 14. OB. MARINUS FIUS (!) DESSE FUMATO, 17. OB. MARIA UXOR STEPHANI, – Ob. Andree de Soppe, Dobra uxor Damiani Raselis (?) obiit isto die, 18. UERA FILIA CIBRIANI, – Ob. Damianus filius Gregorij, 19. OB. MADIUS NEPUS SINEDEO, – Ob. nobilis Cholica uxor Tarbigne, 20. OB. NICOLAUS ET AGAPI FILIA CRANALE (?), 21. OB. MICHAEL DE SPALETO, – Ob. Iohannes de Nosdrona, 22. OB. PAULUS NEPUS PETRI, 23. OB. DABRA ET DALMATINA, – Ob. Charga uxor Grisogoni, 25. OB. CERNE FILIUS FERE, ET LUCAR FILIUS MARINI, ET UITE FILIUS P/ETRI/, 26. ... *ET LAURENTIUS FILIUS UOLCINE*, 27. Ob. Bune uxor Micha, Çadulini, 28. OB. NICOLA FILIUS DESSINE DE BERSE (UERSE ?), ET MARICHINA, 31. (1285.) *MATHEUS FILIUS GEORGIJ, ANNO DOMINI M. CC. L XXX V.* – Obitus Preste (?) de Matafaro, Obitus domini Jacobi filij Andree Patrico, Ob. (Au)gustinus filius Grisogoni Cigalis.

Dva se sigurna zaključka nameću na temelju godova zadarskih građana i plemića: *prvo*, ne može biti ozbiljne sumnje o tome da su sve te osobe na ovaj ili onaj način povezane sa zadarskim Samostanom sv. Marije, bilo kao stalni stanovnici grada, bilo kao doseljenici, što je označeno dodavanjem imena mjesta otkuda su došli. Izuzetak su samo veoma malobrojna imena uglednih velikaša iz drugih mjesta, među njima na prvom mjestu ime kralja Bele III. Zbog toga je posve sigurno da je Kalendar-godovnjak ne samo napisan u Zadru za potrebe i po narudžbi Samostana sv. Marije nego da je stalno bio upotrebljavan u tom samostanu, te da je ondje ostao još neko vrijeme iza kako je prestao služiti svojoj liturgijskoj namjeni. *Drugo*, očito je da te godove, kao i one prije navedene, treba dijeliti u dvije velike skupine, tj. jedni od njih su napisani zajedno s Kalendarom, prije nego se knjiga uopće počela upotrebljavati, a drugi su upisivani naknadno i postepeno, kada je netko umro. To znači, da je jedan dio navedenih godova prepisan iz ranijeg vrela, nesumnjivo sličnog godovnjaka Sv. Marije, koji je ili bio istrošen od upotrebe ili je postao pretijesan za nove godove, pa je trebalo izraditi novi. To također znači da se svi ti izvorno zapisani godovi odnose na osobe koje su umrle prije nego je Kalendar bio napisan. Ako tu pribrojimo imena koja sam ispustio iz gornjeg popisa, jer nemaju označene obiteljske pripadnosti, onda taj stariji sloj čini više od polovice imena. – To treba imati na umu kada pokušamo pobliže odrediti vrijeme postanka Kalendara i Godovnjaka i kakav je izgledao kad je izišao iz skriptorija u kojem je napisan. U protivnom slučaju naizgled očiti upisani datumi mogli bi nas samo zavesti na stramputicu.

Nije moguće Kalendar Sv. Marije datirati onako sigurno i precizno kao Krševanski kalendar iz Ashmoleanske zbirke. Po svoj prilici to bi bilo moguće da je rukopis potuno sačuvan. Tada bi, vjerojatno, na početku Kalendara bila tablica nedjeljnih slova izrađena za veći broj godina, a prva godina u tom nizu bilo bi u svakom slučaju blizu datuma postanka, kao što je to slučaj s Krševanskim kalendarom. Međutim, ima u rukopisu priličam broj podataka pomoću kojih je moguće odrediti barem približno vrijeme postanka. Ima i takvih podataka koji govore o izgledu predloška iz kojega je prepisan osim Kalendara i jedan dio godova, što više, moguće je na temelju tih podataka donekle odrediti i vrijeme postanka samog predloška. Među te podatke spadaju oblik pisma, godine zabilježene uz nadnevke smrti, blagdani u Kalendaru i imena osoba za koje su iz drugih vrela poznati povijesni podaci.

Opći izgled pisma pokazuje da je rukopis nastao negdje u drugoj polovini 13. stoljeća. Oblik slova znatno se podudara s izvornim dijelom Krševanskog kalendara, a u onom dijelu koji je zajamčeno dodan g. 1292.[114] oba rukopisa pokazuju gotovo potpunu istovjetnost. Ta su slova znatno oštrija od izvornih u Kalendaru-godovnjaku, i jači je kontrast između tankog i debelog poteza. Ni jedan ni drugi rukopis izvorno ne bilježe nigdje dvoglas »ae« (odn. »ę«), nego mjesto toga jednostavno »e«. Kapitalna gotička slova također su veoma slična, samo što u Godovnjaku imaju nešto više starinski izgled, posebno »D« i »G«.Kapitalno »O« razlikuje se u tome što u Godovnjaku ima završni potez u gornjem dijelu (O), a u Krševanskom kalendaru ima ga redovito u donjem dijelu (O)[115]. Ta se razlika, međutim, lako svodi na pisarevu maniru. Razlika je još u obliku slova »N«, u tome što Krševanski kalendar ima uvijek minuskulni umjesto kapitalni oblik, zatim u slovima »i, j«, koja u Godovnjaku imaju gotovo uvijek dijakritične znakove u obliku kosih tankih poteza, a u Krševanskom kalendaru veoma rijetko. Posve su jednake kalendarske skraćenice: Kl', ño, id', a također se na isti način bilježe i svetačke oznake: Sc̄i, Sc̄e, Sc̄ōh, Sc̄āh, zatim – pp, m'r, ɔféss, epi apl'i, v', odn. vīrg.

Najznatnija je razlika u pisanju brojeva. Kalendar-godovnjak u izvornom dijelu ima svagdje ispisane isključivo rimske brojke. Krševanski kalendar niti u izvornom dijelu niti u dodacima nema nigdje rimskih nego svuda samo arapske brojke, dapače i u nadnevcima, koji su inače izraženi na rimski način, npr. *8. Kalendas* (Januarii – Sl. 4 b). Neki od oblika spadaju u najstariji tip arapskih znamenki, kao 4 (8), 5 (4) i 7 (1). Upotreba arapskih brojeva očito je u skladu s namjenom Krše-

[114] Usp. Sl. 1 – b) fol. 12 (»Lipa uxor Laurentij de Iaia«) sa Sl. 3 – a) fol. 151 r (» ... Per istud kalendarij innouationem ...«).

[115] Usp. npr. »Ob. Agape, mon.« fol. 16 r (Sl. 2 – b) i »Octuber h(abe)t« fol. 157 r (Sl. 4 – a).

vanskog kalendara koji je imao pružiti precizne astronomske podatke samostanskim prirodoslovcima, a moguće i zadarskim pomorcima. Nemoguće bi bilo na tako malom prostoru zabilježiti komplicirane podatke o dnevnoj deklinaciji i poziciji sunca rimskim brojkama.

Prema tome iz samih paleografskih podataka koje nam pružaju svetomarijski i krševanski rukopis proizlazi da je prvi nešto prije napisan od posljednjega. To potvrđuje i izgled kursivnog gotičkog rukopisa kojim su u krševanskom rukopisu zabilježeni astrološki recepti o Zoodijaku i sretnim danima. Ti dijelovi pripadaju u ovom slučaju izvornom sloju, a posve se podudaraju s najranijim kursivnim dodacima u Godovnjaku, tj. s godovima iz prvih godina 14. stoljeća[116].

Raspored teksta još više ističe razliku između izvornog sloja i dodanih godova, budući da se izvorni godovi neposredno nastavljaju iza blagdana, a dodani redovito u novom retku. Razmak između nadnevaka svagdje je jednak, određen s četiri jednako udaljene na suho izvučene crte redalice. Pismo kojim su ispisani blagdani pretpostavlja jednog skriptora, osim, naravno, osam dodanih blagdana (u transkripciji označenih malim slovima). Taj isti skriptor ispisao je i izvorni sloj godova, dok dodani godovi predstavljaju gotovo neodrediv broj različitih ruku, te uključuju oblike i knjiške i kursivne gotice. Godovi uglednijih osoba zapisani su crveno i u izvornom sloju i u dodacima unesenim do, otprilike, 1340. god. Svi kasniji godovi zapisani su crnom tintom.

Najmanje što se može reći na temelju paleografskih osobina Godovnjaka jest to da je on nešto stariji od krševanskog kalendara (datiran oko god. 1292.), te da izgled Godovnjaka ne isključuje mogućnost da je on napisan malo prije 1292. u istom skriptoriju samostana Sv. Krševana. Takvo datiranje potvrđuju i još bolje preciziraju godine zabilježene u Godovnjaku.

Svrha je Godovnjaka bila, kako je već spomenuto, da olakša obavljanje različitih zavjetovnih službi za pokojnike (često puta određene oporukom ili darovnicom) na obljetnicu njegove smrti. Sama godina smrti nije bila važna osim u slučajevima kad je neka služba bila određena za izvjestan broj godina. Tako nalazimo uz imena nekih uglednih osoba osim nadnevka zabilježenu i godinu smrti. Većina ubilježenih godina, kako se vidi iz navedenih popisa, odnosi se na prva četiri desetljeća 14. stoljeća. Za datiranje su svakako presudni datumi izvornog dijela rukopisa. To su sve od reda godine koje pripadaju drugoj polovini 13. stoljeća. Ima ukupno osam takvih datuma. Dva su od njih posve sigurno zapisana rukom različitom od one koja je pisala izvorni sloj Kalendara-godovnjaka. Navest ćemo redom sve te datume počevši od kraja stoljeća unatrag.

[116] Sl. 3 – b) pri dnu, fol. 154 v: »... atque bonum est ueste noua ...« i Sl. 1 – b) fol. 12 r: »Ob. domini Slauogosti ...«

Sigurno su dodani nakon ispisivanja Kalendara i izvornih godova:

(26. VIII 1293) – Ob. Lipa uxor Laurentij de Iaia. currente anno domini M. CC. nonagesimo tercio. mense Augusti die XXUI.

(16. XI 1292) – Anno domini M.CC.l.xxxxij. Ob. Saura filia Artici de Pola, monaca nostra.

Vjerojatno dodano, jer dva imena prethode u prvom retku, a slovo »n« se razlikuje od ostalih izvornog sloja:

(10. X 1292) – Anno domini M. CC.l.xxxx. ij. Ob. Dabra uxor Stefani de Sudia.

Nesumnjivo su izvorni zapisi:

(7. V 1290) – OB. AGAPI. *ET MARUSA. MONIALIS SANCTE MARIE.* M.CC. l xxxx.

(31. XII 1285) – *OB. MATHEUS FILIUS GEORGIJ. ANNO DOMINI M.CC.LXXX V.*

(6. VII 1280) – *OB. DAMIANO FILIUS DOBRE DE BENNE ET ADUOCATUS DE CURIA NOSTRA. M.CC. LXXX.*

(8. IX 1272) – OB. DABRACA ABBATESSA SANCTE MARIE. ANNO DOMINI M.CC.LXX.IJ.[117]

(8. VII 1263) – *OB. CURTELDA. MONIALIS. FILIA IACO*/BI/ *M.CC.LX IIJ.*

Prema tome, najstariji je datum u izvornom sloju 8. VII–1263. a najmlađi nesumnjivo iz istog sloja 7. V 1290. Iz toga slijedi da je rukopis bio dovršen moguće već u svibnju 1290, a sigurno je da je već bio u upotrebi prije studenog 1292, tj. prije smrti koludrice Savre. Za godine starije od 1290. preostaje jedino rješenje da su doslovno bile prepisane iz prijašnjeg predloška. Osim toga, neka imena kod kojih nije zabilježena godina spadaju u vrijeme znatno ranije od najstarije godine u Godovnjaku. Stoga nema nikakve sumnje da je predložak kojim se skriptor sačuvanog rukopisa služio osim kalendara sadržavao i godove. Drugim riječima, sadašnji Kalendar-godovnjak Sv. Marije prepisan je iz jednog starijeg kalendara-godovnjaka istog samostana, u koji su se godovi bilježili još u 12. stoljeću. O tome će biti još govora. Za sada je dovoljno da se utvrdi kako je posve neosnovana primjedba zabilježena rukom nepoznatog madžarskog arhiviste na kraju samog rukopisa u kojoj se tvrdi da »Necrologium« obuhvaća razdoblje »od 1210. do 1340. god.«[118]. Što se tiče g. 1210. moglo bi se misliti da je ona bila zabilježena na izgubljenim listovima, ali jedva da dolazi u obzir mogućnost da su ti listovi bili poznati, recimo, Jankovićevu bibliotekaru, a zatim nestali upravo iz te zbirke. U rukopisu kakav je sada nema nigdje te godine. Isto je tako potpuno proizvoljna godina 1340. Među datiranim godovima ima i tako mladih kao onaj na dan 11. VIII: Ob. domine Uladislaue abatisse – 1473, ili onaj 8. XII, koji svakako spada u g. 1495, premda godina nije upisana: Obitum Rev-mi domini Maphei archiepiscopi Jadrensis Vall (arassi), te konačno najmlađi od svih, 10. IX 1504: Ob. presbiteri

[117] Usp. Sl. 2 – a) fol. 13 r.

[118] Fol. 21 r. – Usp. gore bilj. 81, tekst primjedbe.

Petri Jordanich. M. CCCCC. iiij. Zbog toga tačan raspon ubilježenih godina treba da glasi: od 1263. do 1504. ili ukupno 241 godina. Dakako, stvaran vremenski raspon pokriven godovima u Kalendaru mnogo je veći, jer se neki od njih vjerojatno odnose na prvu polovinu 12. stoljeća [119], tako da Godovnjak u stvari pokriva najveći dio srednjovjekovne samostanske prošlosti, okruglo 400 godina.

Analiza blagdana sadržanih u izvornom dijelu potvrđuje do sada izveden zaključak da je rukopis nastao između 1290. i 1292. god. To je očito iz činjenice da među njima nalazimo sve blagdane svetaca, članova prosjačkih redova, koji su proglašeni svetim tokom 13. stoljeća. Taj izvorni sloj sadrži imena sv. Frane (kanoniziran 1228. god.), sv. Antuna iz Padove (k. 1232.), sv. Dominika (k. 1234), sv. Petra mučenika (k. 1253) i sv. Klare Djevice (k. 1255). Posljednji je od svih tih u 13. st. novouvedenih blagdana najmlađi, te bez sumnje predstavlja čvrst datum »ante quod non«, tj. najraniju godinu prije koje Kalendar nije mogao biti napisan. Ti su novouvedeni blagdani morali biti već prije uneseni u predložak iz kojeg je Kalendar prepisan, te zajedno s ostalim blagdanima u nj uvršteni. To se vidi osobito kod blagdana 19. XI. gdje blagdan sv. Elizabete Ugarske (kanonizirana 1235) slijedi iza orijentalnog sveca Antuna Monaha, premda bi po važnosti trebalo da mu prethodi. Osim toga, šarolika mješavina različitih istočnih i zapadnih utjecaja koja se nazire u slojevima Kalendara traži da stavimo postanak predloška još u vrijeme prije formiranja rimsko-franjevačkog Kalendara »secundum usum Curie Romanae«, tj. znatno prije početka 13. stoljeća.

Ostaje, međutim, nejasno zašto Kalendar nema svetkovine sv. Šimuna na dan 8. listopada. Te svetkovine nema ni Krševanski kalendar iz Oxforda. Od kraja 13. stoljeća pa dalje sv. Šimun (S. Simeon, propheta) bez sumnje je najpopularniji zadarski zaštitnik. Godina 1243. uzima se kao vjerojatan datum dolaska svečevih relikvija u Zadar, a posve je sigurno da se njegov kult već formirao u Zadru oko g. 1278. Iz natpisa koji je postojao na crkvi sv. Marije Veće zna se da se tijelo sv. Šimuna nalazilo u posebnoj kapeli te crkve već 1278. god.[120], pa da, je već u to vrijeme smatran gradskim zaštitnikom. Nije, doduše, isključena mogućnost da je blagdan bio zabilježen na izgubljenim listovima, jer se i dan 4. veljače prema istočnjačkom običaju slavio kao blagdan sv. Šimuna.

[119] To ovisi isključivo o identificiranju opatice *Agapi*. – Usp. bilj. 86.

[120] To su bila zapravo dva natpisa. Prvi je glasio:

EX VOTO D. P. O. M. SIMEONI DIVO
PACHARIUS PR. F. F. M CC L XX VIII,

a drugi:

Simeon Iustus
Qui Filio Meo Sal (utem ....)
M CC L XX IX.

Obično se drži da je tijelo doneseno u Zadar 1273. g. – Usp. C. F. Bianchi, Zara cristiana I, str. 394.

Velik broj rukopisnih glagoljskih misala i brevijara imaju upravo taj datum.[121] Međutim, nijedan od tih rukopisa nije stariji od 14. stoljeća.

Kako bilo, ta neobična šutnja nije dostatan razlog da bismo unatoč čvrstom paleografskom dokazu morali pomaknuti granicu »post quamnon« prije 1292. god. Poznato je da se svi zadarski zaštitnici nisu slavili u svim zadarskim crkvama na jednak način. Tako npr. u Krševanskom kalendaru nema blagdana sv. Agapi, Kionije i Irene (1. svibnja) koji je zapisan u svetomarijskom rukopisu. Razlog je očito taj što je kult tih svetica bio ograničen na katedralu, gdje se nalazio kameni sarkofag s njihovim kostima, i samostansku crkvu sv. Marije koja je posjedovala dio relikvija. Kako ni crkva sv. Krševana ni crkva sv. Marije nisu nikada imale relikvija sv. Šimuna, posve je moguće da se njegova svetkovina nije uopće slavila u tim crkvama sve do svečanog prijenosa relikvija u crkvu sv. Stjepana (danas sv. Šimun) g. 1620. U katedrali se slavio svakako već krajem 15. stoljeća, i to s osminom,[122] a bio je uvršten i u Misal opata Veniera iz g. 1480.[123] s misom *Da pacem, koja* je i danas u upotrebi. Tipičan zadarski datum blagdana (8. X) zabilježen je i u nekim zagrebačkim liturgijskim knjigama iz 14. st.,[124] te u jednom ostrogonskom brevijaru, također iz 14. st. Treba stoga reći da nedostatak blagdana sv. Šimuna ne može imati presudno značenje za datiranje Kalendara-godovnjaka.

Da bismo postavili vremensku granicu postanka predloška iz kojega je izvorni sloj godova bio prepisan, potrebno je ispitati godove onih osoba o kojima govore druga povijesna vrela. Tu spadaju u prvom redu imena četiriju opatica Sv. Marije koje su umrle prije g. 1292. Prema katalogu opatica Sv. Marije, koji je objavio I. Ostojić.[125] nekoje od tih opatica živjele su u 13. a neke posve sigurno u 12. stoljeću. To su *Maura* (22.IX) koja se spominje u dokumentima iz g. 1219, zatim *Dobra* (Dabra abbatissa 10. VII) koja je bez sumnje druga osoba od *Dabre-Dabrače* (Katalog: 1245-58), jer je ova zapisana pod nadnevkom 8. IX i godinom smrti 1272. Stoga ta *Dobra* ne može biti druga nego ona koja se u katalogu navodi g. 1186. Zatim slijedi *Bona* (Bunna) koja bi mogla biti ili ona iz g. 1227 – 1247, što je vjerojatnije, ili *Bona* iz g. 1148, što nije isključeno. Konačno, zapisano je ime opatice *Agapi*. Opatica toga imena spominje se u sumnjivoj Krešimirovoj povelji iz g. 1072, zatim kasnije u nekim dokumentima iz g. 1103. Poslije toga datuma nije više poznata nijedna opatica Sv. Marije koja bi se zvala Agapi.

[121] Datum 4. veljača imaju: Misal iz Vrbnika, Oxfordski glagoljski misal – Bodleian MS. Canon. Liturg. 373, Bribirski misal u Arhivu JAZiU, Zagreb, III b. 3, zatim brevijari u istom arhivu: III b. 6 i III b. 25, te ljubljanski glagoljski brevijar, Studijska knjižnica, II C. 161 a.

[122] Svetkovina sv. Šimuna 8. listopada uvrštena je u Kalendar, dio Brevijara zadarske katedrale iz 2. polovine 15. stoljeća, Arhiv Historijskog instituta JAZiU Zagreb, IV b. 94, a ime sveca nalazi se i u litanijama u istom rukopisu.

[123] Usp. C. F. Bianchi, Zara cristiana I, str. 291, i Fasti di Zara, str. 66 (god. 1480.).

[124] To su rukopisi Metropolitanske biblioteke (Sveučilišna knjižnica) MR 120 iz g. 1326, te MR 133 i MR 170.

[125] N. d. III, str. 333 sl.

Time se otvara mogućnost da se predložak Godovnjaka nadovezuje na najstariji poznati popis godova iz Samostana sv. Marije, sadržan u rukopisu oxfordskog »Officia et Preces«[126] Bodlejanske knjižnice. Taj je rukopis napisan u 11. stoljeću, a u Kalendaru su naknadno zapisani dani smrti 25 osoba, od kojih jedna *(Dabrus abbas* – 25. IV) spada svakako na sam početak 12. stoljeća.[127] Međutim, samo jedno ime sadržano u tom najstarijem popisu godova posve tačno odgovara Godovnjaku iz Budimpešte. Na dan 11. srpnja nalazimo i u jednom i u drugom rukopisu istu osobu, koja se u budimpeštanskom Godovnjaku naziva »ALTASIE UXOR PETRI«, a u oxfordskom potpunije »Altasie uxoris Petri de Barce (ili: Barde)«. Prema vrsti pisma čini se da je taj god ubilježen dosta kasno u 13. stoljeću u oxfordski rukopis, dok zapis u Kalendaru-godovnjaku pripada svakako izvornom sloju, prepisanom iz izgubljenog predloška. Sudeći po različitoj stilizaciji gotovo je sigurno da između ta dva goda nema neposredne veze, a posve je sigurno da između izgubljenog predloška i »Officia et Preces« u cjelini nema nikakve veze, što je značajno za utvrđivanje naravi toga još nedovoljno proučenog rukopisa. Prema tome najraniji datum ante quod non za postanak predloška Kalendara-godovnjaka treba staviti negdje u prvi decenij 12. stoljeća.

Posve sigurno se može utvrditi granica »post quam non« za postanak izgubljenog predloška, i to na temelju zapisa uz dan 23. travnja. Taj zapis glasi: »OBITUS DOMINO REGI BELLA«. Sam taj datum smrti uvjerljivo pokazuje da se radi o Beli III koji je umro krajem 12. stoljeća, a ne možda o Beli IV, koji je umro dvadesetak godina prije nego je Kalendar-godovnjak izrađen. To je očito na temelju sačuvanih srednjovjekovnih kronika ugarskih kraljeva (Cronica Budensis i Chronica Picti Vindobonensis). Prema tim vrelima kralj Bela III umro je »IX Kalendas Mai ... anno ... Millesimo CXC VI«,[128] tj. *23. travnja 1196.* Ista vrela govore potanko o smrti Bele IV, koji je umro »Anno Domini M-o CC-o LXX-o,V-o Nonas Mai«,[129] tj. *3. svibnja 1270.* U Godovnjaku na taj dan ne nalazimo nikakvih zapisa o kraljevoj smrti nego samo godove »Priba uxor Çoilli« i »Uedrica filia Uulcislaui«. Stoga g. 1196. predstavlja apsolutno krajnju granicu poslije koje predložak nije

[126] Ti su godovi jedan od najuvjerljivijih dokaza da je MS Canon. Liturg. 277 već krajem 11. stoljeća bio u posjedu Samostana sv. Marije.

[127] Fol. 8 v, uz blagdan »Marci euangelistę« ispisan je lijepom beneventanskom kaligrafijom, nešto sitnije od slova u Kalendaru. – I. Ostojić (n. d. III, str. 283) ne iznosi vrela otkuda je crpio podatak o opatu Dobri, samo navodi »Dobre (Dabrus), početkom XII stolj.«

[128] Budimska kronika ima pogrešnu godinu: »Obdormivit autem in Domino anno eiusdem millesimo CXC(!), IX Kalendas Maii, feria tertia, cuius corpus in Album(!) ecclesia tumulatur.« Kronika Picti Vinobonensis ima ispravnu godinu, ali ne spominje datuma: »Obdormivit (Bella III) ... (anno) eiusdem M-o C.XC. VI. Cuius corpus Albe quiescit.« – Usp. E. Szentpétery, n. d. I, str. 462 sl.

[129] Podatak o smrti Bele IV posve je jasan u Kronici Picti Vinodobonensis: »Obiit autem anno Domini M-o. CC-o LXX-o, V-o Nonas Maii, feria VI-a in festo Inventionis Sancte Crucis in insula Budensi, et sepultum est corpus eius Strigonni in Ecclesia Fratrum minorum ...«. – Usp. E. Szentpétery, n.d. I, str. 469.

mogao biti napisan. Ta se granica, bez straha da ćemo pogriješiti, može pomaknuti barem do g. 1190, tj. do vjerojatne godine smrti opatice Dobre. Tako dobivamo prilično široko razdoblje kao moguće vrijeme postanka predloška: između 1110. i 1190, tako da je datiranje postanka predloška »najkasnije 1190. g.« ili neodređeno »12. stoljeće« u ovom slučaju najopravdanije.

Utvrdili smo, dakle, za rukopisni CODEX LATINUS 48 iz knjižnice Szécsény tri činjenice: *prvo*, Kalendar-godovnjak pisan je u Zadru za Samostan sv. Marije i bio je upotrebljavan u tom samostanu od kraja 13. stoljeća sve do početka 16. stoljeća; *drugo*, izvorni dio rukopisa napisan je između 1290. i 1292. god. i to najvjerojatnije u Skriptoriju Benediktinskog samostana sv. Krševana u Zadru; *treće*, rukopis je prijepis jednoga starijeg kalendara-godovnjaka koji je za isti samostan izrađen najkasnije potkraj 12. stoljeća, a u koji su godovi smrti tokom vremena bili postepeno zapisivani. – Posve je nemoguće odgovoriti na pitanje da li je Kalendar-godovnjak bio izvorno samostalan rukopis ili sastavni dio Regule sv. Benedikta, određene da se čita u Kapitulu kao i Martirologij za vrijeme Prvog časa.

Iz navedenih činjenica proizlazi da je Kalendar-godovnjak prvorazredno, do sada još posve nekorišteno, povijesno vrelo. To je, najprije, važan *paleografski* spomenik. Malo je, naime, sačuvanih rukopisa 13. stoljeća za koje se može utvrditi da su rad zadarskog skriptorija, a koji su pisani knjiškom gotico. To je, dakle, jedan od rijetkih primjeraka iz vremena kad je u Zadru gotica potisnula iz upotrebe beneventansko pismo. Na temelju toga dokumenta moguće je utvrditi osnovne oblike zadarske gotice 13. stoljeća i time stvoriti osnovu za indentificiranje spomenika neizvjesna porijekla.

Kalendar-godovnjak je ujedno gotovo neophodno vrelo za zadarsku srednjovjekovnu *kronologiju*. On najprije omogućuje ispravno datiranje onih povelja i isprava koje su obilježene svetačkim blagdanom umjesto kalendarskim datumom. Popis blagdana u Kalendaru vjerna je slika stanja koje je u zadarskim crkvama vladalo tokom 12. i 13. stoljeća, odrazujući ujedno promjene koje su tokom vremena uvjetovale unošenje novih blagdana. To je ujedno najstariji primjerak kalendara izrazito zadarske provenijencije. U drugu ruku, datumi zabilježeni u Godovnjaku mogu pomoći da se provjere datumi pojedinih spisa pravne naravi kod kojih uvijek postoji ozbiljna mogućnost krivotvorenja. Takva mogućnost posve otpada u slučaju Godovnjaka, jer je on bio namijenjen liturgijskoj upotrebi. Nije, naime, bilo potrebno izmišljati datume da bi se nešto dokazalo ili da bi se osiguralo neko sumnjivo pravo, nego su se u nj bilježili samo posve sigurni datumi smrti.

Iznad svega je Kalendar-godovnjak jedinstveno *demografsko* vrelo, koje sadrži zaista reprezentativan popis zadarskih stanovnika iz vremena od druge polovice 12. sve do kraja 14. stoljeća, popis koji uključuje predstavnike svih staleža i društvenih slojeva od plemića i klerika do zanatlija i samostanske posluge, a naročito gotovo potpun katalog redovnica koje su u samostanu živjele tokom 12, 13, 14 i u manjoj mjeri

tokom 15. stoljeća. Nema sumnje da oblici imena pokojnika kriju podatke o njihovoj nacionalnoj pripadnosti, a u manjoj mjeri i o brojčanom odnosu pojedinih društvenih skupina. Već na prvi pogled taj popis potvrđuje često puta sa strane talijanskih povjesničara osporavanu primjedbu srednjovjekovnog kroničara Bozona o Zadranima kako su g. 1177. dočekali papu Aleksandra III pjesmama »in eorum sclavica lingua«.[130] Potanka analiza Godovnjaka samo bi uvjerljivo potvrdila da se papin kroničar 12. stoljeća »kao stranac« ipak nije prevario.

Na kraju spomenimo i to, da Kalendar-godovnjak pruža čvrst dokaz da se kontinuitet Samostana sv. Marije nije prekidao niti u vrijeme najtežih dana zadarske povijesti, tj. u vrijeme križarskog osvajanja i pustošenja Zadra. Šteta samo što taj značajan spomenik nije izbjegao sudbini većine takvih srednjovjekovnih vrela, nego je oštećen upravo na mjestu gdje bi mogao sadržavati još važnije povijesne podatke. Međutim, i ovakav kakav jest rukopis iz knjižnice Szécsény u Budimpešti zaslužuje punu pažnju naših povjesničara. Ne bi smjelo proći mnogo vremena do objelodanjivanja štampom čitava rukopisa s potpunim tekstom, s potrebnim paleografskim, kronološkim i historijskim bilješkama te zaokruženom demografskom analizom imena zadarskih stanovnika koja su u njemu zapisana.

II. BENEVENTANSKI »BREVIARIUM« U KNJIŽNICI MADŽARSKE AKADEMIJE NAUKA

Od svih pitanja koja pokreće pojava zagonetnoga beneventanskog rukopisa u knjižnici Madžarske akademije po svoj prilici je najteže osnovno pitanje: što je zapravo ta knjiga i koja joj je bila izvorna namjena. Da ne bih u samom naslovu preduhitrio odgovor na to pitanje, stavljam u navodnike naziv »Breviarium« koji je, bez mnogo razmišljanja, dao knjizi nepoznati sakupljač ili knjižničar prošlog stoljeća. Zbog toga taj naziv treba uzeti samo kao tehnički termin, da se znade o čemu se govori, a nipošto kao oznaku za sadržaj rukopisa.

Sve je zamršeno u vezi s tom knjigom, sve neizvjesno i dvojbeno. To je, čini se, glavni razlog da do danas još nitko nije ništa objavio o rukopisu. Jedina, koliko sam mogao saznati, tiskana obavijest nalazi se u II svesku knjige »Benediktinci u Hrvatskoj« I. Ostojića. Jednom jedinom rečenicom upozorava pisac da je nedavno utvrđen u Budimpešti »jedan vrlo stari molitvenik, koji je pripadao sv. Mariji u Zadru«. Taj podatak pisac zasniva na »usmenom saopćenju dra Drag. Kniewalda«.[131] Pisac ne kaže u kojoj se budimpeštanskoj zbirci odnosno knjižnici taj »molitvenik« nalazi, niti koja mu je signatura.

[130] Usp. *L. Duchesne*, Le Liber Pontificalis, Texte, introduction et commentaire, II, Paris 1892, str. 437; zatim *A. M. Strgačić*, Papa Aleksandar III u Zadru, Radovi Instituta JAZiU u Zadru, I, Zagreb 1954, str. 180. sl.

[131] Usp. n. d. II, str. 83, bilj. 45.

Pokušao sam u knjižnici Akademije pronaći barem nekakve podatke o povijesti rukopisa i o njegovoj posljednjoj selidbi, ali uzalud. Samo na jednom listiću papira koji je umetnut u knjigu, a koji teško čitljivim rukopisom polovine prošlog stoljeća na madžarskom jeziku upozorava čitatelja da je uvez beneventanskog kodeksa bio raskidan pa je izrađen nov uvez (nikakva se godina ne spominje), da osim latinskog teksta postoje dvije rečenice ispisane »skitskim pismom« – ne kaže se kojim jezikom. Nema nigdje nikakva traga da je rukopis prije pripadao kojoj drugoj madžarskoj zbirci osim Akademijine knjižnice, a isto tako nikakva podatka gdje je i kada za knjižnicu nabavljen.

Drugi oskudni izvor obavještenja nalazi se u rukopisnom katalogu knjižnice. Na listiću papira ispisana je procjena koju je o kodeksu dao madžarski povjesničar Frigyes Teller. On prihvaća naziv »Breviarium«, datira benevenski dio neodređeno u 11. stoljeće, a dva dodana lista, pisana gotičkim pismom, stavlja isto tako neodređeno u 13/14. stoljeće. Manje je sretna njegova procjena porijekla. F. Teller predlaže dvije mogućnosti: Benevento ili Nonantola. Kako svoju procjenu nije potanje obrazložio, ostaje nam da se čudimo i pitamo kakve to dodirne tačke u 11. st. imaju s obzirom na pismo ili s obzirom na liturgijske običaje Benevento i Nonantola.[132]

Budući da nijedna od navedenih obavijesti ne sadrži ništa pouzdano o onom što nas ovdje zanima, preostaje nam jedina mogućnost da se oslonimo isključivo na izgled i sadržaj rukopisa u pokušaju da nađemo odgovor na pitanje gdje, kada i za koga je beneventanski rukopis bio napisan.

Izgled, sadržaj i rekonstrukcija izgubljenog dijela COD. LAT. 8-o. 5

Rukopis Cod. lat. 8-o 5 Madžarske akademije nauka sastoji se od 110 listova pergamene veličine 145 × 91 mm. Počevši od fol. 2 r do uključivo 109 v, listovi su ispunjeni latinskim tekstovima pisanim beneventanskim pismom u stupcima prosječne veličine 105 × 64 mm. List označen kao fol. 1 r-v, koji se danas nalazi iza lista označena kao fol. 109 r-v, i koji zajedno sa sada neoznačenim listom (ranije 110 r-v) sadržajno ide zajedno i s njim čini ulomak neke druge knjige pisane gotičkim pismom. Knjiga je uvezana u drvene korice presvučene u odebljelu čvrstu kožu tamnosmeđe boje, s utisnutim bezbojnim ornamentalnim ukrasima. Vidi se da je koža bila mjestimično oštećena, ali je oko g. 1950. veoma vješto i stručno restaurirana. Tom je zgodom, vjerojatno, premješten fol. 1 r-v na svoje današnje mjEesto. Veličina korica neznatno prelazi veličinu pergamene, tj. iznosi 152 × 102 mm. Tekst rukopisa ukrašen je brojnim

[132] U Nonantoli se upotrebljavala karolina srednjeitalskog tipa, a ne beneventana, dok se u Beneventu sve do kraja 12. stoljeća upotrebljavala beneventana, uglavnom montekasinskog tipa. – Usp. *G. M. Suñol*, Introduction à la paléographie musicale Grégorienne, Paris str. 200 (Nonantola) i str. 162 (Benevento).

obojenim inicijalima, od kojih su neki znatno oštećeni. Mnogi od tih inicijala prekriveni su pri posljednjoj restauraciji zaštitnom membranom koja je nalijepljena povrh slikarija.

Današnji poredak listova po svoj prilici je djelo kolektora koji je nabavio rukopis ili knjižničara Akademijine knjižnice iz prošlog stoljeća. Listovi su raspoređeni u 23 sveščića, od kojih samo tri imaju po četiri dvostruka lista, tj. 8 folija (kvaternion), ostali manje, a neki samo po jedan dvostruki list. Od toga neki dvolistovi ne čine naravni komad pergamene, nego se sastoje od dva slijepljena slobodna lista koji u nekim slučajevima nisu bili u početku zajedno. Nije teško ustanoviti da je poredak takvih listova u velikoj većini posve pogrešan. Evo samo nekoliko najočitijih primjera: tekst s fol. 9 v logički se nastavlja na fol. 5 r, a onaj s fol. 2 v (»diunitas in-«) na fol. 6 r (»-timetur:,«). Takvih bi se primjera moglo navesti na desetke, ali je dovoljno upozoriti još samo na tekst koji u fol. 69 v (»Da nobis quesumus domine perfectam«) prelazi na fol. 13 r(»tui amoris et proximi karitatem«), i na onaj gdje se elegijski dvostih božićne pjesme »Rex agios hodie« započet na fol. 97 v (»Uirgo maria fuit / nullo . . .«) nastavlja na fol. 19 r (» . . . temerata pudore / Exemplum speculum / uirgo maria fuit.«).

Druga stvar koja na prvi pogled upada u oči jest da je tekst rukopisa i nakon ispravljanja današnjeg poretka listova veoma isprekidan. To znači da je velik dio izvornog teksta izgubljen, a to, s druge strane, još više otežava uspostavljanje pravilnog poretka listova. Da bismo došli do nekog sigurnog rezultata u pokušaju rekonstrukcije izvornog rukopisa, potrebno je naprije potanko ispitati današnje stanje uveza.

Već je rečeno koliko je ispitivanje uveza otežano naknadnim lijepljenjem nekih listova. Da bi se uklonila ta teškoća, označit ćemo u shematskom prikazu listove od jednog naravnog, neprekinutog komada pergamene neprekinutom crtom (|——|), a sve koji su slijepljeni crtom isprekidanom dvama kosim potezima (|—//—|). Kako u rukopisu ima još i posve slobodnih ili »letećih« listova koji nisu nikako povezani s drugim listovima, označit ćemo takve slučajeve crtom koja počinje pri sredini sveščića i ima kosi potez kod svoga ishodišta (|—/, /—|). Redni broj postojećih sveščića označen je rimskom brojkom, a broj folija arapskom.

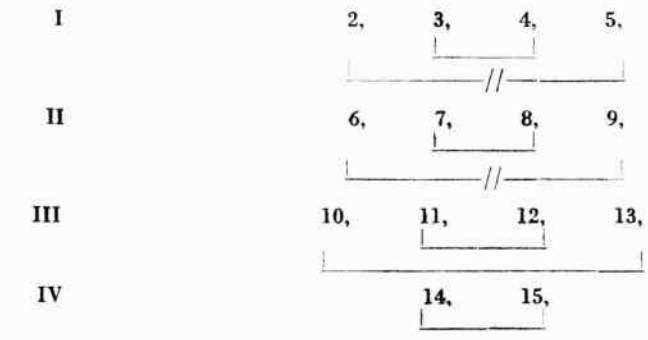

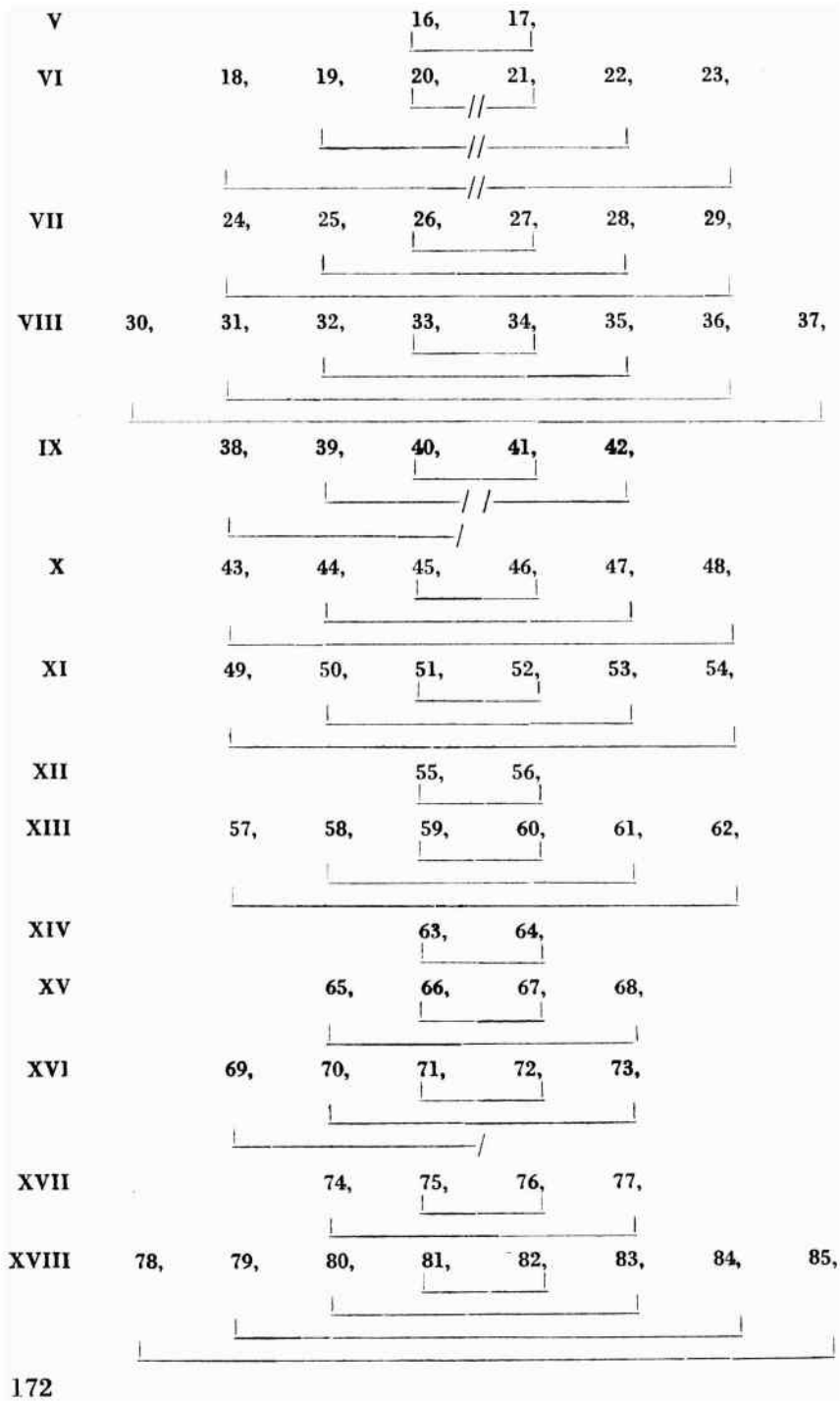
V
16, 17,
VI
18, 19, 20, 21, 22, 23,
VII
24, 25, 26, 27, 28, 29,
VIII
30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37,
IX
38, 39, 40, 41, 42,
X
43, 44, 45, 46, 47, 48,
XI
49, 50, 51, 52, 53, 54,
XII
55, 56,
XIII
57, 58, 59, 60, 61, 62,
XIV
63, 64,
XV
65, 66, 67, 68,
XVI
69, 70, 71, 72, 73,
XVII
74, 75, 76, 77,
XVIII
78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85,

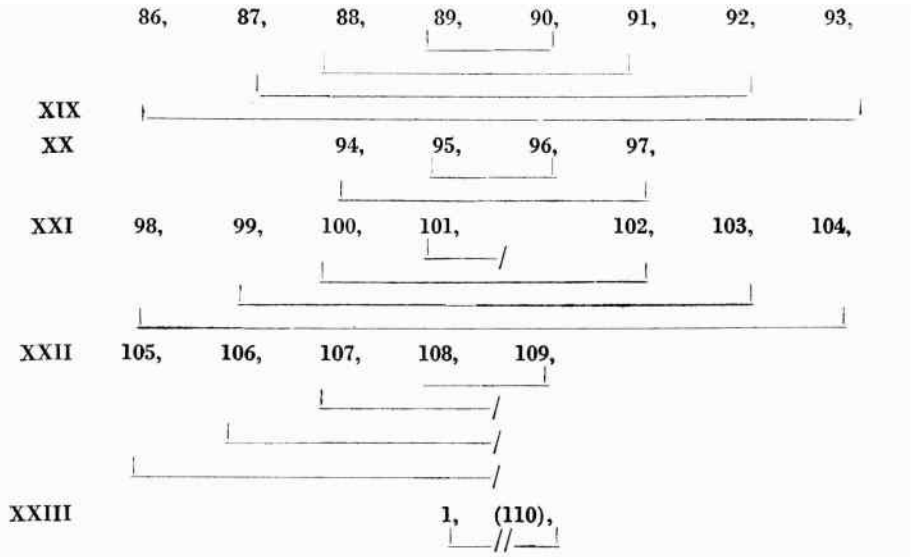

Prije svega treba izdvojiti dva posljednja lista koja ne spadaju u izvorni dio, nego su uzeta iz neke posve druge knjige. To je tekst pisan knjiškom goticom, koji na fol. 1 r sadrži završetak *Matutina* za blagdan Svih Svetih: *Lectio VIII.* zatim iza lekcije Responzor *Sint lumbi uestri,* pa odlomak Evanđelja *Uidens Ihesus turbas ascendit in montem. Homilia S. Augustini, episcopi, Si queritur* ... Nema sumnje da se tu radi o pravom brevijaru, koji prema obliku pisma možemo staviti najranije u posljednje desetljeće 13. stoljeća.[133] Dakako, posve je nemoguće iz samo dva lista zaključiti da li je taj brevijar pripadao Samostanu sv. Marije ili je kojeg drugog porijekla.

Gledajući gornju podjelu listova posve naravno dolazimo do nekih načela kojih se valja pridržavati pri rekonstrukciji izvornog uveza. Prije svega, posve je sigurno da oni dvolistovi koji čine jedan naravan komad pergamene nisu ni u izvornom uvezu bili odijeljeni, nego su kao takvi postojali od početka. Drugo, dvolistovi koji su nastali lijepljenjem dvaju komada pergamene ili su prije bili naravni dvolistovi koji su se od upotrebe prekinuli pa su poslije ispravno sastavljeni, ili su bili tako slijepljeni već prije ispisivanja beneventanskog teksta pa se mogu smatrati kao naravan dvolist ili su, konačno, bili izvorno odvojeni, ali ih je knjigoveža 19. stoljeća sastavio, premda ne spadaju jedan uz drugoga. Četvrte mogućnosti nema, a sadržaj teksta treba da odluči koja je od tih mogućnosti istinita. Tako, npr., umjetno stvoreni dvolist koji se sastoji od fol. 19 i fol. 22 treba smatrati za polovice posve različitih dvolistova koji su se izvorno nalazili na posve različitim mjestima u

[133] Usp. *Breviarium Romanum*, Ed. 13-a Taurinensis (Pars autumn.), Taurini (Torino) 1952, str. 803.

knjizi, ali su se kasnije odvojili od svojih sastavnih dijelova, ti njihovi nekadašnji sastavni dijelovi su se izgubili, a oni su pogreškom knjigoveže sastavljeni zajedno. Po tom istom načelu može se ustanoviti da fol. 20 i 21 u umjetnom dvolistu istog VI sveščića spadaju zajedno, bilo da su bili tako zalijepljeni u prvotnom uvezu, bilo da ih je knjigoveža slučajno pravilno spojio.

Međutim, treba priznati da navedena načela nisu dovoljna da se riješe sva pitanja ispravne rekonstrukcije. S jedne strane, tekst je na mjestima toliko nepotpun da se nikako ne može riješiti pitanje logičnog kontinuiteta, a s druge strane on je toliko originalan da je nemoguće pronaći bilo kakav neposredni predložak prema kojem bi se mogao uspostaviti izvorni redoslijed. Na sreću, djelomično je moguća usporedba s već spomenutim Bodlejanskim kodeksom, MS Canon. Lit. 277 »Officia et preces«, za koji je nedvosmisleno utvrđeno da je zadarskog porijekla i da se nekad nalazio u Samostanu sv. Marije. Taj je rukopis sličan budimpeštanskom »Brevijaru« ne samo po veličini (135×100 mm), po obliku beneventanskog pisma i iluminacijama nego velikim dijelom po sadržaju gotovo istovjetan.[134] Uspoređivanjem tih dvaju kodeksa bit će moguće riješiti najvažnije poteškoće u vezi s rekonstrukcijom i ujedno pokazati koliko je od izvornog rukopisa koji je nekada sačinjavao Cod. lat. 8-o 5 sada izgubljeno.

Prije nego otpočnemo s uspoređivanjem valja još istaknuti da su tri sveščića koja se u današnjem uvezu sastoje od po četiri naravna dvolista (sves. VIII, XVIII i XIX) zaista izvorni kvaternioni. Svi su ti dvolistovi iz jednog komada pergamene, a tekst ispisan na njima savršeno logički teče. Ta okolnost daje naslutiti da je čitav kodeks spočetka bio sastavljen od samih kvaterniona, kako je to utvrđeno kod Većenegina Evanđelistara.[135] Iz toga slijedi još jedno važno pravilo za buduću rekonstrukciju: treba pretpostaviti da su listovi izvorno bili složeni u sveščiće od po četiri dvolista svagdje gdje suprotno nije očito.

Nije se moguće upustiti u potanko opisivanje izgleda oxfordskog »Officia et Preces«, a još manje u pokušaj definiranja njegove liturgijske namjene. Usuđujem se, ipak, ustvrditi da oba kodeksa spadaju u posve istu kategoriju liturgijskih knjiga, premda među njima postoje izvjesne razlike. Za tu je kategoriju lakše utvrditi negativne nego pozitivne granice, tj. lakše je pokazati što te knjige n i s u, nego što one u stvari j e s u. Posve je sigurno da ni jedna ni druga nisu *brevijari*, jer oficiji koji su u njima zabilježeni nemaju nikakve veze s crkvenom godinom. Nadalje, sigurno je da to nisu obični molitvenici, odn. *Libelli Pre-*

[134] Dovoljno je pogledati Sl. 8 a-b gdje je isti tekst ukrašen gotovo istim inicijalima, posebno kod himna »Ianua cęli inclita«, s likom orla u oba rukopisa. Takva su mjesta veoma brojna.

[135] Usp. *M. Grgić*, Najstarije zadarske note, Radovi Instituta JAZiU u Zadru, 11–12, Zadar 1965, str. 257, Bilj. 32.

cum,[136] kakvi su se upotrebljavali od vremena Karlovića do početka 12. stoljeća, premda te knjige sadrže po koju molitvu uzetu iz takvih molitvenika. Isto tako to nisu *himnariji*, premda sadrže lijepi broj himana odn. pobožnih pjesama na latinskom jeziku. Jedna okolnost govori u prilog mišljenja da su to tzv. *dodatni oficiji* (Officia supplementaria) ili *Horae monasticae*, kako misli V. Novak.[137] Psalmi, naime, u oficijima nisu čitavi ispisani nego samo označeni početnim riječima, te prema tome knjiga pretpostavlja kod upotrebe još i psaltir. Međutim, protiv takve se definicije može iznijeti ozbiljan prigovor, jer je većina molitava pisana u jednini ženskog roda, pa isključuje recitiranje u zajednici. Ostaje još mogućnost da je ta knjiga pisana za neredovničku žensku osobu, ali s molitvama koje su djelomično uzete iz službenog brevijara. Takva je knjiga poznata kao *privatni časoslov* ili *Liber Horarum* (Book of Hours, Livre d' Heures), samo je teško protumačiti čemu bi privatni časoslovi služili u jednom ženskom benediktinskom samostanu. Još je teže takvu pretpostavku uskladiti s onim što znamo o povijesnom razvoju časoslova, koji se, koliko je poznato, ne javlja prije prve polovine 12. stoljeća,[138] a najstariji sačuvani primjerak potječe iz druge polovine 12. stoljeća. Zbog toga, kad bi se dokazalo da su budimpeštanski i oxfordski »Officia et Preces« zaista časoslovi, to bi ujedno značilo da su to najstariji sačuvani privatni časoslovi na svijetu, za oko sto godina stariji od priznatog najstarijeg primjerka. Dakako, u tako ozbiljnoj stvari nije moguće postupati naprečac, nego valja sve probleme temeljito ispitati, a to nije moguće u okviru ove radnje.

Ostavljajući, stoga, po strani pitanje izvorne namjene bodlejanskog »Officia et Preces« i ne vodeći računa o važnim dodacima koji su naknadno zapisani u tome rukopisu, donosimo pregled sadržaja te knjige, da bismo tako omogućili uspoređivanje s budimpeštanskim beneventanskim kodeksom.

MS Canon. Liturg. 277 sadrži ove dijelove:

fol.	1r –	v:	*Tablica za uskrsni termin,*
fol.	2r –	3v:	*dodani ulomak Sekvencije u čast BD Marije, s notama,*
fol.	4r –	18v:	*Kalendar,*
fol.	19r –	v:	*Epakte i druge kalendarske tablice,*

[136] Takvi molitvenici, od kojih najstariji primjerci potječu iz 9. st., smatrani su glavnim priručnicima duhovnog života sve do kraja 12. stoljeća, odnosno do pojave privatnog časoslova. – *A. Wilmart*, Precum libelli quatuor aevi Carolini, Roma 1940, objavljuje potpun tekst karolinških rukopisnih molitvenika iz Troyesa, Pariza, Kölna i Toursa.

[137] Usp. *V. Novak*, Neiskorišćavana kategorija dalmatinskih historijskih izvora od VIII. do XII. stoljeća, Radovi Instituta JAZiU u Zadru, Zagreb 1957, str. 55, bilj. 31. – Pisac nije definirao što misli pod izrazom »Horae monasticae«, ali je očito da prihvaća taj termin u smislu kakav je općenito usvojen među britanskim historičarima, tj. kao dodatni oficij.

[138] Usp. *V. Leroquais*, Les Livres d'Heures manuscrits de la Bibliothèque Nationale, I, Paris 1927, str. VIII–IX.

fol. 20r – 25v: *Poklon Križu: Incipiunt orationes ad s. crucem adorandam*[139],
fol. 26r – 57v: *Sedmični oficij u čast presv. Trojstva*[140]
fol. 58r – 88r: *Časovi B. D. Marije* (I),[141],
fol. 88r – 100v: *Časovi B. D. Marije* (II)[142],
fol. 100v – 105v: *Časovi B. D. Marije (III)*[143],
fol. 106r – 121r: *Andjeoska služba* (Officium angelorum) i *Božanske pohvale* (Laudes divinae)[144],
fol. 121r – 146v: *Priprava i zahvala za pričest*[145],
fol. 147r – 154v: *Različiti naknadni dodaci*[146],

[139] Posve je očito da fol. 2 i 3 spadaju na kraj današnjeg uveza zajedno s ostalim dodacima. Veoma je vjerojatno da »Poklon križu« koji je zapisan na tri dvolista složena u pravilan ternion, a nema nikakve tekstovne veze sa susjednim sveščićima, spada također na kraj knjige, po svoj prilici između fol. 146 i 147. Ista pobožnost u budimpeštanskom rukopisu stavljena je također na kraj knjige između ispovjednih molitava i prigodnih pjesama.

[140] Za *nedjelju* je predviden potpun oficij, tj. 3 Noćnice, Pohvale, Prvi, Treći, Šesti i Deveti čas, Večernja i Povečerje (fol. 26 r – 41 v), a za dane u sedmici po jedna Noćnica, te antifone i psalmi za Večernju i to, *ponedjelak* (41 v – 43 v), *utorak* (43 v – 46 r) *srijeda* (46 r – 48 v), *četvrtak* (48 v – 51 v), *petak* (51 v – 54 r) i *subota* (54 r – 57 v). – Subotnja Večernja ima još i himan »O lux beata trinitas«, ali nije čitava sačuvana, nego se tekst prekida nakon započete antifone za Magnificat.

Sedmični je oficij sastavljen isključivo od citata uzetih iz Alkuinova djela »De Fide S. Trinitatis libri tres«, posebno dijelova poznatih pod imenom »Invocatio ad SS. Trinitatem, et fidei Symbolum eiusdem«. – Usp. Migne, *Patrologia Latina*, 101, st. 11 – 58. U tom se pogledu donekle podudara s oficijem za blagdan sv. Trojstva (In festo S. Trinitatis) u Brevijaru stare opatije Sarum u Engleskoj. Sličnost obuhvaća tri nedjeljne Noćnice i veći dio nedjeljnih Pohvala, s time da ima nekoliko različitih Responsora i da su u Lekcijama drugi odlomci Alkuinova djela. Sarum ima još oficij za tri naredna dana iza blagdana, ali je taj dio posve različit od Oficija za ponedjeljak, utorak i srijedu oxfordskog rukopisa. – Usp. *F. Procter – Ch. Wordsworth*, Breviarium ad usum insignis ecclesiae Sarum, Fasc. I, Kalendarium et ordo temporalis, Cantabrigii (Cambridge) 1882, str. 1045 – 1059.

[141] *Časovi BDM I* po izboru psalama slični su oficiju koji je u Rimskom brevijaru propisan kao *Commune festorum B.M. Virginis*, a svi ostali dijelovi posve su različiti. Ima samo jednu *Noćnicu* (58 r – 62 r), zatim *Pohvale* (62 r – 65 v), *Spomen svetaca* (»Suffragia Sanctorum« – 65 v – 75 r) s antifonama i molitvama *De sancta cruce, De sancto Michaele, De sancto Iohanne* (Baptista), *De sancto Petro, Plurium apostolorum, De sancto Chrisogono, Plurium martirum. De sancto Nicolao*, Plurium Confessorum – s imenom sv. Zoila, priznavaoca – *De sancto Benedicto, De sancta Anastasia*, Plurium Virginum – s imenom sv. Skolastike – *Omnium sanctorum*. – Slijede iza toga: *Prvi čas* (75 r – 78 r), *Treći čas* (78 r – 80 v), *Šesti čas* (80 v – 82 v), *Deveti čas* (82 v – 84 r), *Večernja* (84 r – 87 r) i *Povečerje*, (87 r – 88 r) koje je prekinuto iza Poglavlja *(Lectio)* ali se nakon prekida nastavlja i ima posljednju rečenicu zaključne molitve.

[142] U mnogim dijelovima *Časovi BDM II* podsjećaju na »Malu službu« (Officium parvum BMV) rimskog tipa, ali su himni dnevnih časova potpuno različiti. Sudeći po Evanđelju na kraju Noćnice *(Missus est* – Lk. 1, 26–38), koje slijedi iza himna *Te Deum. Časovi BDM II* recitirali su se u vrijeme Došašća. – Osim dosta oštećene *Noćnice* (88 r – 90 v) sadrže još završetak *Pohvala* (91 r – 92 v) te posve sačuvane: *Prvi čas* (92 v – 94 r), *Treći čas* (94 r – 95 v), *Šesti čas* (95 r – 96 r), *Deveti čas* (96 r – 97 r), *Večernju* (97 r – 99 v) i *Povečerje* (99 v – 100 v). – Za *Čitanja* u Noćnici uzeta su tri odlomka molitve *Sancta Maria Virgo virginum* (Augustinus, Sermo de Sanctis, 35) kakve imaju najstarije engleske *Horae* (11. st.) sačuvane u rukopisu *Add. MS – 21.927* Britanskog muzeja, te *Servitium Virginis* (12. st.) već spomenutog Brevijara stare opatije Sarum.

– Usp. *E.S. Dewick*, Facsimiles of Horae BMV, English MSS of the 11th Century (London 1902), str. XVIII.

S obzirom na današnji uvez valja primijetiti da Uskrsna tablica spada iza Kalendara, zajedno s Epaktama, da Sekvencija na fol. 2-3 spada među ostale dodatke na kraju kodeksa, te da bi Poklon križu trebalo staviti, po svoj prilici, ispred fol. 106. Tekst je na nekim mjestima isprekidan, ali je u većini slučajeva lako ustanoviti koliko je listova izgubljeno. Jedina sadržajno veća praznina nalazi se između fol. 105 v i 106 r.

1. *Sedmični oficij presv. Trojstva u budimpeštanskom »Brevijaru«*

Kad usporedimo budimpeštanski rukopis s ovim što je rečeno za »Officia et Preces«, vidimo u prvom redu da on nema kalendara, ali da su dijelovi *Sedmičnog oficija* koji su preostali nakon teškog oštećenja COD. LAT. 8-o 5 posve istovetni u obje knjige. Tako npr. nalazimo:

[143] *Časovi BDM III* pokazuju neku vezu s Officijem Uznesenja Marijina u Rimskom brevijaru, ali je ta veza ograničena uglavnom na antifone. Velik dio je propao, te je sačuvana samo *Noćnica* (100 v – 102 r) i *Pohvale* (102 v – 105 v). Na kraju Pohvala nalaze se tri podulje molitve koje se, sudeći po sadržaju, mole na dan Uskrsa; posljednja od njih je oštećena.

Čini se da su *Časovi BDM* I, II i III zapravo dijelovi jedne te iste »Male službe« (Officium parvum) koji se mijenjaju u toku godine. To zaključujem na temelju tekstova iz »Breviarium ad usum Sarum« gdje su tri različita oficija provideña rubrikama »In aduentu«, »Post Natale« i »Per annum«. – Usp. F. Procter – Ch. Wordsworth, n. d. II, str. 283 – 374.

[144] Prvi je dio, u stvari, neobičan noćni oficij predbenediktinskog monaškog porijekla. Sastoji se od 8 psalama i kantika »Benedicite omnia opera« s antifonama, psalamskim naslovima (»tituli«) i po dvije psalamske kolekte. Svaka prva kolekta pripada nepoznatoj seriji *(BENEDICAT NOS QUESUMUS SEMPER)*, a svaka druga rimskoj seriji tzv. *EFFICE* (Usp. *L. Brou – A. Wilmart*, The Psalter Collects, Henry Bradshaw Society, Vol. 83 /London/ 1949). – Taj dio obuhvaća fol. 106 r – 113 r.

Drugi dio sadrži pobožnosti karolinškog tipa s kratkim molitvama u čast presv. Trojstvu (fol. 113 r. – 121 r), po sadržaju sličnima s onima u »Liber Turonensis« pod naslovom *Orationes in laudibus divinis et gratiarum actionibus* (– Usp. A. Wilmart, Precum libelli ... str. 91 sl.). Premda različita porijekla, obje te pobožnosti vješto su spojene u jednu cjelinu.

[145] *Priprava* (121 r – 131 v) sadrži najprije 11 odlomaka psalma 118. s antifonama i kolektama *nepoznate serije*, po stilu istovetne s onima iz prethodne grupe (čovjek dolazi u iskušenje da je prozove SERIES JADERTINA). Pobožnost počinje s antifonom *In spiritu humilitatis*, a nakon ps. 118. slijedi *devet* pokorničkih psalama bez antifona, te kratki *Capitulum* (zapravo »Preces«), četiri molitve i sam obred pričesti: *Domine non sum digna*, *Uerbum caro* i *Corpus domini mei*.

Zahvala se sastoji od 5 molitava Kristu (131 v – 134 r) i dugačke molitve sv. Ildefonsa poslije pričesti u čast B.D. Marije (»Et nunc uenio« – Usp. Migne PL, 96, st. 105 – 110). Ta je molitva (134 r – 146 v) pri završetku neznatno oštećena.

[146] Tu se nalazi ulomak »*Versa*« B.D. Marije (147 r) pisan uglatom beneventanom; karolino-goticom ispisana »*Visio Pauli apostoli*« (147 v – 153 v uz prekid na 150 v) – preradba apokrifne »Apokalipse sv. Pavla« (– Usp. *M.R. James*, Apocripha anecdota, Vol. 2, No. 3, Cambridge 1893, Cap. 28–42) s početnim riječima »Oportet nos fratres karissimi«; zatim na fol. 150 v počeci četiriju himana (Versa): »*Letabunda*«, *Quas rosata abbatissa, Semper candet, Imperatrix*, sva četiri s beneventanskim neumama. Na kraju još slijedi glazbeni dodatak »Ista alleluia dicitur ad honorem beatissime Marie Uirginis et est ualde pulchra ad cantandum« s melodijom u prelaznoj beneventansko-gotičkoj notaciji na četiri crte s ključem »F« (153 v), antifona »Salue regina« i sortilegij »Imprimis debes dicere. pater noster totum ...« (154 v).

Oxford:	Budimpešta:
(*Noćnica* u srijedu)	
fol. 46 v–47 v	fol. 2 r–v
U(ersus). Non est similis tibi. Et non.	Non est similis tibi.
lectio.	*lectio.*
Si enim illa una essentia patris et filii' et spiritus sancti una esset persona' ... Sed ad unam imaginem unius dei homo factus dicitur' ut una sanctę trinitatis essentialiter diuinitas intimetur:;[147]	Si enim illa una essentia patris et filii' et spiritus sancti una esset persona'. ... Sed ad unam imaginem'. unius dei homo factus dicitur'. ut una sanctę trinitatis essentialiter diuinitas in-(nastavak fol. 6 r) – timetur:,
	Responsorium.
Pater igitur et filius. ... itd.	Pater igitur. et filius ... itd.

Sve je jednako, najčešće i same interpunkcije, pa i neke pogreške u tekstu, kao nr. »cum se dicerim(!) seraphym ...« mjesto »cum se dicit seraphym«.[148] Jedina je razlika u tome što budimpeštanski rukopis sadrži više naslova, odn. rubrika nego oxfordski. Tako npr.:

Oxford:	Budimpešta:
fol. 48 r–v	fol. 7 r
(Završetak 3. Responzora)	
... deitatis confessione et proprietas in personis. et in ..... trinitas et unitas.	... deitatis confessione et proprietas in personis. et in ..... trinitas. et unitas.
et in.	Et in maiestate.
Gloria patri.	
	Ad uesperum.
Sanctus Sanctus Sanctus.	*Ant.* Sanctus. Sanctus. Sanctus.
Nisi dominus	*ps*(almus). Nisi dominus.
Beati omnes.	*ps.* Beati omnes.
Sepe.	*ps.* Sepe.
De profundis.	*ps.* De profundis.
Domine non est.	*ps.* Domine non est exal(tatum).
(Početak *Noćnice* za četvrtak)	
Feria U. ad nocturnum.	*Feria U. Ad nocturnum.*
Ant. Deus qui regnas ... itd.	*Ant.* Deus qui regnas ... itd.
(Fol. 49 r:)	(Fol. 7 v:)
lectio.	*lectio.*
Sicut enim relatiue. pater et filius ... (tekst se nastavlja na istoj strani).	Sicut enim relatiuę pater et filius ... (dalji tekst je izgubljen).

To je prvi ulomak *Sedmičnog oficija* koji obuhvaća dijelove za srijedu i četvrtak. Kako u oba usporedivana vrela dolazi otprilike jednaka količina teksta na pojedinu stranicu, može se sa sigurnošću zaključiti da su nakon navedenih riječi u budimpeštanskom rukopisu slijedile još četiri

[147] Usp. Sl. 6 a-b), posljednja rečenica pri dnu.
[148] Oxford, 48 r – Budimpešta, 6 v. Ispravno je »dicit«. – Usp. Migne, PL, 101, st. 15.

stranice (dva lista), sada izgubljene, s potpuno istim tekstom kao onaj na fol. 49 i 50 oxfordskog kodeksa. To se vidi iz usporedbe fol. 50 v oxfordskog s fol. 8 r budimpeštanskog, gdje se nalazi početak drugog ulomka *Sedmičnog oficija:*

Orford, fol. 50 v – 51 r:	Budimpešta, fol. 8 r:
(Nastavak *Noćnice* za četvrtak)	
Dicitur et idem spiritus donum dei: quia deus donatur(!) doni sui est'. in quibus nominibus circumferri potest. uicissim relationis regulam'. ut si dicamus. donator doni et donum donatoris. qui in his ... itd.	(Izgubljeni dio 3. lekcije) (izgubljeno: »regu-«)-lam ut si dicamus donator doni. et donum donatoris'. quia in his ... itd.

Taj drugi ulomak *Sedmičnog oficija* obuhvaća već spomenuti završetak *Noćnice* za četvrtak, zatim velik dio *Noćnice* za petak pod naslovom *Feria UI. Ad Nocturnum,* sve do polovice 3. Lekcije, dok je ostatak izgubljen. I tu je sadašnji poredak listova nepravilan jer se tekst nalazi na fol. 8, 9 i 5. Na fol. 5 v prije prekida nalazimo tekst koji odgovara fol. 53 r oxfordskog rukopisa:

Oxford:	Budimpešta:
. . . . .	. . . . .
	lectio.
Non sic dicimus filium patrem esse'. quomodo dicimus filium deum esse'. nec ita dicimus patrem filium esse. sicut dicimus (nastavak, fol. 53 v:) deum esse.	Non sic dicimus filium patrem esse. quomodo dicimus deum esse. Nec ita dicimus patrem filium esse'. si – (Nastavak Lekcije izgubljen).

Iza tog ulomka izgubljeni dio odgovarao bi tekstu od fol. 53 v do preko polovice fol. 56 r, tj. oko 3 lista. Zatim slijedi treći i posljednji sačuvani ulomak *Sedmičnog oficija* koji se nalazi na fol. 3 r-v i 4 r-v, istovetan s tekstom na fol. 56 r- 57 v MS Canon. Liturg. 277. Taj ulomak sadrži završetak *Noćnice* za subotu, te antifone, psalme i himan za *Večernju.* Na žalost, ni ovdje kao ni u oxfordskom rukopisu nije tekst *Večernje* potpun, nego se prekida kod antifone za *Magnificat,* samo što Cod. Lat. 8–o 5 ima nekoliko riječi više nego MS Canon. Liturg. 277.

Oxford, fol. 57 v:	Budimpešta, fol. 4 v.
(Završetak subotnje *Večernje*)	
antifona ad magnificat	*Antifona. Ad Magnificat.*
Gratias tibi deus gratias tibi uera una trinitas (nastavak izgubljen).	Gratias tibi deus' gratias tibi uera una trinitas. una'. et trina ueritas'. tri – (nastavak izgubljen).

Iz navedene usporedbe proizlazi nekoliko zaključaka. *Prvo,* sadašnji red listova treba izmijeniti tako da poredak bude: fol. 2, 6, 7 . . 8, 9, 5. To bi bio ostatak jednog izvornog kvaterniona s izgubljenim srednjim dvolistom; zatim . . . 3, 4 . . . kao ostatak još jednog kvaterniona, od ko-

jega je samo srednji dvolist sačuvan. *Drugo*, budući da tri sačvuana ulomka sadrže *Sedmični oficij* od srijede do subote, izvan svake je sumnje da je izvorno postojao i za ostale dane od nedjelje do utorka uključivo, u posve istom obliku kao onaj u Oxfordu. *Treće*, kako sačuvani tekst zaprema otprilike isti prostor u obje knjige, gotovo je sigurno da je izvorno *Sedmični oficij* u Cod. Lat. 8-o 5 zapremao otprilike 32 lista, a to znači da su samo u tom dijelu izgubljena 24 lista. Ti zaključci čine čvrsto osnovu za rekonstrukciju izgubljenog dijela kodeksa.

2. *Časovi B. D. Marije*

Daleko je, međutim, zamršenija rekonstrukcija dvaju nepotpunih *Časova B. D. Marije* (Horae b. Mariae Virginis) koje nalazimo u budimpeštanskom kodeksu. Poteškoće u prvom redu izviru iz posve kaotičnog stanja sadašnjeg uveza, nadalje iz toga što je odviše teksta izgubljeno i, konačno, što je sličnost s tekstom oxfordskog rukopisa ograničena na pojedine dijelove *Časova*. Izložit ću u najkraćim potezima sličnosti i razlike.

a) Na fof. 23 r-v nalazi se ulomak *Suffragia Sanctorum*[149] koji po sastavu odgovaraju onima na fol. 71 v – 72 v sadržanim u *Pohvalama Časova I* oxfordskog kodeksa. Tu su: *Plurium confessorum* – različitog obrasca, ali s istim svetačkim imenima, među njima i sv. Zoilo, priznavalac; *Ad sanctum Benedictum* – ista antifona a molitva različita.[150] zatim bez naslova molitva *Plurium monachorum*, koje nema u oxfordskom rukopisu. Konačno, antifona *Ueni sponsa Xpisti*, nakon koje u oxfordskom slijedi duga molitva *Ad sanctam Anastasiam*, ali je ovdje, na žalost, dalji tekst izgubljen.

b) Ulomci *Dnevnih časova* I Oficija B. D. Marije koji se nalaze na fol. 55 r do 59 v istovetni su gotovo u cijelosti s onima na fol. 78 r – 88 r oxfordskog kodeksa.[151] Prekid teksta pretpostavlja otprilike 4 izgubljena lista između fol. 55 v i 56 r, te otprilike 2 lista između 56 v i 57 r. Treba istaknuti da svaki od *Dnevnih časova* ima različit himan, i to *Treći* »Uirgo quę aue perhenne«, *Deveti* (sudeći prema sačuvanim dijelovima) »Uirgo quę lucem sęculo«, *Večernja* »O mater sola et uirgo« i *Povečerje* (posve sačuvan) »Lux e(o)a rutilici«. Koliko je poznato, ti se

[149] Propis je da se nakon zaključne molitve u *Pohvalama* dodaju molitve svecima kojih blagdan pada isti dan kad se neki oficij recitira, ali zbog kvalifikacije toga dana ne može biti njihov oficij. To je tzv. *Commemoratio*. Nakon takve molitve slijedi izbor iz molitava u čast mjesnih ili staleških zaštitnika, a to su *Suffragia*. – Usp. Sl. 7 a-b).

[150] To je molitva *Intercessio nos quesumus*, koje se najstariji primjerak nalazi u Psaltiru iz 11. st. (Vatican, MS Reginaldus lat. 40, fol. 1 v), dok je u oxfordskom uvršten obrazac *O beate Benedicte*, poznat već u 9. st. (Liber Turonensis). – Usp. *G.D. Schlegel*, Medieval Prayers to Saint Benedict, Ephemerides Liturgicae, LXI (1947), str. 253–254.

[151] Usp. Sl. 10 a-b, s molitvom *Adiuuet nos* i prethodnim Responzorom.

himni ne mogu naći ni u jednom od sačuvanih srednjovjekovnih vrela, osim u ta dva rukopisa. Objavljeni su u zbirci *Analecta Hymnica*[152] i to prema oxfordskom MS Canon. Liturg. 277.

c) Početak *II Časova B. D. Marije* nalazi se na fol. 60: *Incipit alium officium de S Marię.* Nakon Invitatora slijedi himan »Ad laudem matris domini«, isti kao u oxfordskim *Časovima III.* Taj se oficij uz veće ili manje prekide nastavlja na fol. 60 r – 62 v, 20 r-21 v, 65 r – 66 v, 63 r – 64 v, 67 r, – 68 v, 14 r-v, 16 r, – 18 v i 15 r-v. Premda je tekst isprekidan, moguće je naslutiti ispravan redoslijed, jer su, čini se, sve Lekcije uzete iz jednoga te istog teološkog spisa o B. D. Mariji, pa se prema smislu može nešto zaključiti. Ti su *Časovi*, također, raspoređeni za čitavu sedmicu, tj. imaju različitu *Noćnicu* za svaki dan u sedmici. Vidi se to iz sačuvanih naslova na fol. 63 r *FERIA IIIJ. Ant. ad nocturnum;*, fol. 67 v *Feria U. antifona od nocturnom*, i fol. 16 v *Feria Ul. ad Nocturnum.* Nedjelja je očito imala 3 *Noćnice*, ali je tekst nepotpun. U tekstu toga Oficija pri dnu fol. 16 v i 17 r nalaze se i one »dvije rečenice pisane skitskim pismom«, da se izrazim riječima anonimnog madžarskog knjižničara. U stvari, to je samo jedna rečenica na hrvatskom jeziku, pisana latinicom s jednim glagoljskim slovom, koja glasi:

16 v:	17 r:
»Poslite mi libar / po sore Sene	
oli Staziю bres c-/-og me çini(?) Maria Sors(i ?)«	

Slova su neugladena, ali se može zaključiti da potječu, otprilike, iz 18. stoljeća.[153] – Ta je rečenica dovoljan dokaz da se rukopis nekoć nalazio u jednom dalmatinskom ženskom samostanu. Zajedno s drugim dokazima taj zapis svjedoči da se još u tom stoljeću budimpeštanski kodeks nalazio u Samostanu sv. Marije u Zadru.

d) Na fol. 24 – 32 r nalaze se *Dnevni časovi* II Oficija koji su uz male iznimke posve istovetni s *Časovima BDM II* oxfordskog kodeksa (fol. 92 v – 100 v). Taj dio, također, sadrži niz jedinstvenih marijanskih himana, koje drugdje ne nalazimo,[154] i to *Prvi čas* »Summi mater prin-

[152] – Usp. *G. M. Dreves – C. Blume*, Analecta Hymnica, Liturgische Hymnen des Mittelalters aus Handschriften und Wiegendrucken ..., 3-e, Folge, XII, Leipzig 1892, pod brojevima 53 – 58, str. 42 – 48. – Koliko sam mogao saznati, transkripciju tih himana za »Analecta« priredio je *H.M. Bannister*, ali je na mnogim mjestima tekst mijenjan i ispravljan pa bi bilo potrebno prirediti kritičko izdanje toga neobičnog himnarija.

[153] Takvih se marginalija nalazi vrlo mnogo u štampanim *Šćavetima* po crkvama u okolici Zadra. – Zahvalan sam dru A. M. Strgačiću što je pregledao moju transkripciju. Prema njegovu mišljenju trebalo bi treću riječ u gornjem retku na fol. 17 r. čitati »Seme« mjesto »Sene«. Također dr Strgačić smatra da treća riječ u drugom retku na fol. 17 r. koju čitam »çini« nije uopće jasna te da je bilo kakvo čitanje nesigurno. – U svakom slučaju riječ »sora« s nekoliko sigurnih hrvatskih izraza upućuje na neki samostan u Dalmaciji kao mjesto gdje je ta rečenica zapisana.

[154] Usp. G.M. Dreves-C. Blume, n. d. XII, br. 61–64, i 66. Uvršteni su istim redom kao u oxfordskom rukopisu, samo je ovdje izgubljen himan za *Šesti čas.*

cipii«, *Treći čas* »Maria mater luminis«, *Šesti čas* »Splendoris patris genitrix«, *Deveti čas* »Ianua cęli inclita«,[155] *Večernja* (nepotpun) »O felix nimis femina« i *Povečerje* »Templum dei mundissimum«. Posve je izvjesno da između fol. 29 v i 30 r nedostaje samo jedan izgubljeni list, a inače je taj dio posve sačuvan.

Premda je izloženi poredak sačuvanih listova čvrsto zajamčen, ipak rekonstrukcija izgubljenog dijela nije posve jasna. Velika je vjerojatnost da su *Časovi I* bili otprilike istog opsega kao oni u oxfordskom rukopisu, a posve je sigurno da je njihov početak slijedio završni dio *Sedmičnog oficija* sačuvanog na fol. 4 v. Kako su fol. 3 i 4 zapravo naravni dvolist koji se očito nalazio u sredini izgubljenog kvaterniona, to je početak *Časova I* bio u istom kvaternionu nakon prekida od jednog lista. Nećemo prema tome pogriješiti ako taj dio, označujući izgubljene listove slovom »x«, rekonstruiramo ovako:

a) x, x (sv. Trojstvo-subota), x, 3 (Večernja), 4, x, x (Časovi BDM I), x. Prema oxfordskom kodeksu od početka *Časova I* do Spomena sv. Benedikta bilo je otprilike 12 listova. Ako uračunamo dva lista iz prethodne rekonstrukcije, tekst u tom slučaju pretpostavlja još čitav jedan izgubljeni kvaternion – sveščić b) – i još dva lista nakon kojih bi slijedio sačuvani fol. 23 s odgovarajućim spomenom svetaca. Taj bi list, koji je danas pogrešno slijepljen s fol. 18, bio ostatak trećeg dvolista izvornog kvaternima c) x, x, 23, x – x, x, x, x. Slijedeći naravni dvolist fol 55 – 56 bio bi također ostatak nestalog kvaterniona d) x, 55, x, x – x, x, 56, x. Završetak *Časova I* nalazi se na ternionu koji je izvorno bio kvaternion e) x, 57, 58, 59 – 60, 61, 62, x, s time da *Časovi I* završavaju na fol. 59 v, a *Časovi II* počinju na fol. 60 r. Tako bi izvorno *Časovi B. D. Marije I* imali 30 listova (60 stranica), a od toga se sačuvalo samo 6 listova.

Razlog zašto stavljamo *Dnevne časove* Oficija II iza *Noćnica* za dane u sedmici[156] je taj što na istoj stranici na kojoj završava *Povečerje* počinje zbirka pjesama u čast BDM, koja se sadržajno nikako ne bi mogla uklopiti ispred tih *Noćnica*. To ističem zbog toga što u oxfordskom *Sedmičnom oficiju* sv. Trojstva nalazimo najprije nedeljni dio uključujući i *Dnevne časove*, *Večernju* i *Povečerje*, a tek iza toga dijelove za dane u sedmici. Očito je da to nije slučaj s *Časovima II*, nego su oni izvorno bili ovako raspoređeni: nedjeljni dio s Psalmom 94. himnom, *I Noćnicom* (fol. 61 r–62 v s prekidom kod *II Responzora*), *II Noćnicom* (potpuno izgubljena) i *III Noćnicom* (ulomak na fol. 20 r–21 v od kraja I Lekcije do početka III Lekcije) a zatim neposredno *Noćnice* za sedmične dane (fol. 65, 66, 63, 64, 67, 68, 14, 16, 17, 18, 15), a tek nakon svega toga *Pohvale* (24 r, sačuvana samo završna molitva) i *Dnevni časovi*

[155] Usp. Sl. 8 a–b. – Posve isti tip šarenog orla, koji se, doduše, može dovesti u vezu sa sadržajem himna (»Vrata neba« i orao nekako pristaju zajedno), ali se sadržajem ne može protumačiti da su npr. obje ptice okrenute na desno i slične pojedinosti, nego nužno upućuju na isti slikarski predložak.

[156] *Časovi BDM* u oxfordskom rukopisu imaju u sva tri slučaja *Dnevne časove* neposredno iza *Pohvala*, tako isto i *Sedmični oficij sv. Trojstva* iza nedjeljnih *Pohvala*, a tek nakon toga dijelove koji se tokom sedmice mijenjaju.

(24 r – 29 r) s *Večernjom* (29 r – 30 v) i *Povečerjem* (30 v – 32 r). Računajući koliko prostora zapremaju sačuvani dijelovi *Časova II*, moguće je približno ustanoviti koliko je listova izgubljeno. Napominjem da je predložena rekonstrukcija samo vrlo vjerojatna, ali ne i posve sigurna ukoliko se odnosi na dijelove prije *Dnevnih časova*.

Časovi II počinju na fol. 60 navedenog sveščića e) i nastavljaju se na srednjem dvolistu izgubljenog kvaterniona f) x, x, x, 20 – 21, x, x, x. Nakon toga slijedi oštećeni sveščić g) 65, 66, x, 63 – 64, x, 67, 68. Slijedeći sveščić čini poteškoću jer je očito da izvorno nije bio pravilan kvaternion, budući da uključuje dva dvolista (fol. 14 – 15, 16 – 17) i jedan leteći list (fol. 18). Kako tekst normalno teče na listovima 14, 16, 17, te opet nakon prekida na fol. 18, 15, to treba smatrati da je izvorni sveščić izgledao ovako: h) x, 14, 16, 17, x, 18, 15, x.

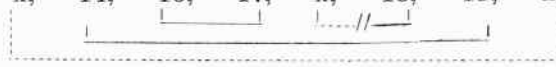

Lekcije *Noćnice* za petak mnogo su duže nego u ostale sedmične dane One počinju na fol. 16 v a završavale su, bez sumnje, na prvoj strani izgubljenog lista iza fol. 15, što iznosi 10 stranica. To nam daje pravo da smatramo da su i subotnje Lekcije bile isto tako duge. Zato iza gornjeg sveščića treba u rekonstrukciji umetnuti još jedan, koji je na otprilike 5 listova imao *Noćnicu* za subotu, a na preostala tri lista početak *Pohvala* Oficija BDM II. Taj kvaternion označit ćemo u pregledu rekonstrukcije kao izgubljeni sveščić i). Tek iza toga dolazi djelimično sačuvani sveščić j) x, 24, 25, 26 – 27, 28, 29, x i konačno izvorni, potpuno sačuvani kvaternion koji smo u prikazu postojećeg uveza označili kao sveščić VIII, tj. k) 30, 31, 32, 33 – 34, 35, 36, 37. U tom dijelu na fol. 32 r završavaju *Časovi B. D. Marije II* i počinje sadržajno novi, treći dio rukopisa.

3. *Uersi de Sancta Maria*

Pjesme koje su zapisane na fol. 32 r – 42 v ne nalaze se u oxfordskom rukopisu. Samo jedna od njih objavljena je u *Analecta Hymnica*,[157] a ostalih nema ni u jednoj objavljenoj srednjovjekovnoj zbirci. Tako je smanjena mogućnost uspoređivanja. Na sreću, što se tiče rekonstrukcije, ovdje nema naročitih poteškoća. Tekst teče posve logično, i današnji poredak listova treba smatrati ispravnim. Od tri pjesme pisane u različitim metričkim obrascima prva je najduža. Počinje na fol. 32 r riječima »Salue regina omnium«.[158] Ima 49 potpunih strofa od po četiri stiha jampskog dimetra, a jedna je strofa zabunom prepisivača ostala nepotpuna. Po dva stiha u strofi su u sroku, a jamb na mjestima prelazi u

[157] *U. Chevalier*, Repertorium hymnologicum, Louvain 1892 – 1921, donosi u 4 sveska teksta, 1 sv. »Addenda« i 1 sv. preglednih tabela (ukupno 6 sv.) abecednim redom popis početnih stihova 42.060 srednjovjekovnih latinskih himana i pjesama sadržanih u poznatim štampanim i rukopisnim vrelima. – Za prvu i treću od te četiri pjesme navodi rukopisna vrela koja nisu starija od 12. st. Obje su objavljene u »Analecta Hymnica«, a dvije preostale pjesme uopće ne navodi.

[158] – Usp. U. Chevalier, n. d., II (L–Z), No. 18151.

daktil. Sadržajno je to lirska pobožna pjesma koja se po intonaciji mnogo razlikuje od pravog liturgijskog himna. Molbe B. D. Mariji upućene su od strane muške osobe, za razliku od pjesama o kojima će biti govora niže, koje pretpostavljaju žensku moliteljicu.

Druga pjesma počinje riječima »Alma dei mater« (fol. 39 r). Pisana je u naravnom šestercu, po dva stiha su rimovana i složena u strofe od po 4 stiha, slično poznatom himnu »Ave maris stella«. Niti ova pjesma nije liturgijski himan, nego sadrži osobna razlišljanja i molbe, koje ovaj put pretpostavljaju žensku moliteljicu (»misera ego«). Treća pjesma počinje »Inperatrix reginarum« (fol. 41 v). Pisana je u strofama od po četiri stiha osmerca. Na žalost, nije sačuvana u cijelosti. Potpuno jednaka pjesma – barem s obzirom na sačuvani dio – objavljena je u *Analecta Hymnica)*[159] na temelju brojnih vrela, od kojih je najstarije s kraja 12. stoljeća. Među dodacima oxfordskog »Officia et Preces« nalazi se druga verzija te pjesme (s napjevom), koja počinje riječima »Imperatrix *monacharum*.[160]

Čini se da su sve tri pjesme bile uglazbljene i služile kao pučke pobožne pjesme u privatnim pobožnostima. Kod svake je prve strofe, očito, ostavljeno mjesto za neume, jer je tu razmak između redaka dvostruko veći nego u daljim strofama. Na žalost, pisar nije ni kod jedne od tih pjesama zapisao napjev koji je bio predviden, ali je to učinio kod druge dvije o kojima će biti govora.

U gornju skupinu smjestio sam i nepotpunu pjesmu ili himan zabilježen na fol. 22 r–v, koji nema početka, a prve sačuvane riječi su » . . . Cuncti Euę debiti«. List je u postojećem uvezu slijepljen s fol. 18, ali sadržajno s njim nema nikakve veze. Postoji mogućnost da je ta pjesma zapravo bila himan kao sastavni dio jednih od dvaju *Časova BDM*. Ta mogućnost postaje neznatna kad uočimo da nijedan od četiri Oficija oxfordskog rukopisa nema takvog himna, dok su svi sačuvani himni u svim Časovima budimpeštanskog rukopisa (uključujući i *Sedmični oficij sv. Trojstva)* potpuno isti kao u oxfordskom rukopisu. Niti taj himan nije objavljen u bilo kojem od tiskanih vrela, koliko sam mogao ustanoviti. Ritmički obrazac sastavljen je po uzoru na himan »Crux fidelis inter omnes / Arbor una nobilis«,[161] tj. po jedan osmerac i jedan sedmerac poredani u strofe od po šest stihova. Sve četiri pjesme objavljujem u posebnom dodatku na kraju radnje.

[159] – Usp. U. Chevalier, n. d., I (A–K), No. 8491.

[160] Jedna potpuna strofa zabilježena je s napjevom na fol. 150 v:

»Imperatrix monacharum
et saluatrix animarum.
inclinamus nostrum capud(!)
tibi domina earum.«

Držim da je to samo refren, koji se ponavlja iza svake strofe teksta kakav je poznat iz objavljenih vrela. – Usp. niže Dodatak A (3).

[161] A. Wilmart, Precum libelli . . . 105–106 (Liber Turonensis).

Nasuprot posve pravilnog prvog sveščića »Stihova«, drugi sveščić zadaje dosta poteškoća. Jasno je da listovi treba da idu istim redom kao u postojećem uvezu od fol. 38 – 42, a zatim uz prekid, problematičan fol. 22. Teškoća je u tome što su fol. 40 – 41 naravni dvolist, a svi ostali slobodni listovi, a uz to fol. 38 treba svakako da slijedi fol. 37 iz prethodnog sveščića. To se ne može drugačije protumačiti nego tako da je izvorni sveščić bio nepravilan kvaternion:

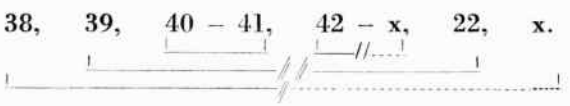

4. *Andjeoski oficij*

Ovakav naziv nije općenito usvojen, ali ga upotrebljavam jer sve antifone počinju s riječima »Angeli«. Moglo bi se to također zvati »Psalamske kolekte« prema prastarim monaškim molitvama kojima se zaključuje recitiranje svakog psalma u tom Oficiju.[162]

Tekst budimpeštanskog *Andeoskog oficija* prilično je dobro sačuvan. Ne opaža se gotovo nikakva razlika s oxfordskim,[163] samo pri kraju budimpeštanski ima nekoliko molitava više nego oxfordski. Budimpeštanski tekst počinje s Psalmom 102. (nedostaje početna antifona), a taj je u oxfordskom drugi po redu nakon ps. 33. Međutim, nije posve jasno da li je i oxfordski tekst potpuno sačuvan jer slijedi nakon prekinutih *Časova BMD III*. Stoga možemo utvrditi samo to da je ispred sadašnjeg početka budimpeštanski Oficij imao barem još jedan list s *Andeoskim oficijem*. Sačuvani dio obuhvaća psalme 102, 103, 134, 143, 144, zatim nakon mogućeg prekida od jednog lista (Oxford: ps. 145) još ps. 148. sa svojim kolektama, a odmah nakon toga same kolekte za ps. 149. i 150, te na kraju Kantik »Benedicite omnia opera« sa svojom kolektom. Tu se (iza fol. 48 v) tekst opet prekida za dužinu jednog punog lista i nakon prekida nastavlja s *Laudes divinae*, sve kao u oxfordskom kodeksu. Praznina se opaža i nakon molitve »Custodi« (fol. 50 v), iza koje na idućem foliju slijedi nepotpuna molitva »Laus perhennis«. Počevši od molitve »Comitetur« (fol. 51 v) dva se rukopisa posve razilaze, ali već na idućem foliju (52 v) *Andeoski oficij* završava.

Andeoski oficij vjerojatno je počinjao na posljednjem listu drugog sveščića s pjesmama. Postojeći je redoslijed listova ispravan, ali nije lako

[162] Osobitost tih molitava je u tome da su sastavljene iz pojedinih riječi ili citata uzetih iz psalma te ukratko iznose sadržaj dotičnog psalma. Potisnute su iz upotrebe krajem 5. stoljeća i zamijenjene doksologijom »Gloria Patri« s kojom se još i danas zaključuje recitiranje svakog psalma u oficiju. Poznate su tri serije (afrička, galikanska i rimska), svaka od njih vezana na jedan od tri poznata latinska prijevoda psalama. Tekst »Vulgate« slijedi tzv. rimska serija *EFFICE* (– zove se tako prema početnim riječima kolekte za ps. 1.) – Usp. L. Brou – A. Wilmart, n. d., str. 10–15.

[163] Sl. 9 a–b, kolekta za ps. 150 *Armonie nostre* iz serije *EFFICE*.

odrediti izvorni položaj dvaju izgubljenih listova. U slučaju da je ps. 145 bio uvršten u Oficij na istom mjestu kao u oxfordskom rukopisu, ti su se listovi morali nalaziti jedan između fol. 46 i 47, a drugi između 48 i 49. Međutim, listovi od 43 do 48 u sadašnjem uvezu tvore naravan i pravilan ternion, pa ostaje kao jedina mogućnost da su izgubljeni listovi bili od samog početka nepravilno umetnuti kao slobodni listovi:

a) 43, 44, 45 – 46, x, 47, 48, x.

Druga je mogućnost da budimpeštanski tekst nije nikad imao ps. 145 (Lauda anima) ni njegove kolekte (Gloriose omnipotens deus), nego je neposredno iza 144. slijedio 148. ps. U tom bi slučaju jedan izgubljeni list trebalo staviti na početak sadašnjeg terniona a drugi na kraj, pa bi sveščić izvorno bio pravilan kvaternion: (a) x, 43, 44, 45 – 46. 47, 48, x. – Idući sveščić tog dijela, premda danas nepotpun, očito je izvorno bio pravilan kvaternion:

b) 49, 50, x, 51 – 52, x, 53, 54.

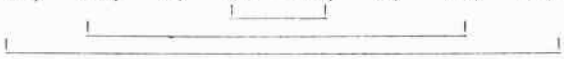

5. *Molitve za pričest*

Bez pomoći oxfordskog rukopisa teško bi bilo rekonstruirati tekst idućeg dijela koji je u sadašnjem uvezu rastavljen i ispremiješan. Taj dio obuhvaća listove Cod. Lat. 8-o 5 ovim redom: 53, 54, 69, 13, 12, 11, 10, potom u pravilnom redosljedu od fol. 70 r – 75 v. Tu se najprije nalaze odlomci dugačkog psalma 118. s antifonama i kolektama nepoznate serije).[164] zatim niz od 9 Pokorničkih psalama, Molitve prije pričesti[165] – sve to pod zajedničkim naslovom *(Psalmi, et capituli. Anteque communionem:,)* – i na kraju molitve poslije pričesti, koje se na fol. 75 v nedovršene prekidaju.

Početak teksta je oštećen. Treba uočiti, najprije, da je psalam podijeljen na 22 umjesto uobičajenih 11 odlomaka kakve nalazimo u oxfordskom tekstu. Međutim, stvarne razlike između ta dva teksta nema jer

[164] Sl. 11 a–b, antifona *Peccauimus domine*, zatim označen odlomak za ps. 118. (u oxfordskom: VII – *Quomodo dilexi*, u budimpeštanskom 13. i 14. *Quomodo delexi* i Lucerna pedibus) te na kraju kolekta nepoznate serije *Da nobis quesumus domine perfectam.*

[165] Na Sl. 12 a–b vidi se najprije završetak molitve *Dne Ihu Xpe deus bonus*, zatim u *jedini ženskog roda* »Domine non sum *digna*«.

dva odlomka budimpeštanskog teksta tačno odgovaraju jednom odlomku oxfordskog, te oba imaju samo jednu antifonu i jednu kolektu, posve jednake u oba rukopisa. Budimpeštanskom tekstu nedostaje potpuno I odlomak (odn. 1–2.) te dio II (2–3.) odlomka. Nakon IV (7–8.) odlomka ps. 118. opet je praznina sve do VI (11–12.), a dalje sve do kraja tekst je sačuvan. Već je spomenuto da kolekte ps. 118. ne pripadaju niti jednoj od triju poznatih serija psalamskih kolekta. Razlika je između dva teksta u tome što X (19–20.) odlomak budimpeštanskog umjesto kolekte »Deus cuius prouidentia« ima »Deus qui et morten tibi illatam«, a XI (21–22.) odlomak osim iste kolekte« Preueniat nos« ima još jednu iz rimske serije (»Effice«) – »Palma totius bonitatis«.

Tekst koji slijedi na fol. 70 r – 72 r, a zapremao je bez sumnje i tri izgubljena lista, ne postoji u oxfordskom kodeksu. To su kratke molitve koje se sadržajno nadovezuju na psalamske kolekte prethodnog dijela, a zatim molitve pri ulasku u crkvu pod naslovom *Item TRINA ORATIO*, sastavljene po uzoru na karolinški »Ordo orationum«.[166] Od fol. 72 v tekst se opet podudara s oxfordskim. Tu najprije nalazimo devet posve istih Pokorničkih psalama sa završnim Kapitulom, zatim 1. i 4. od četiri pričesne molitve, dok su očito ostale dvije bile na izgubljenim listovima. Slijedi sam obred pričesti »Domine non sum digna«. »Uerbum caro« i »Corpus Domini« (74 r – v) te dvije u oba rukopisa potpuno iste molitve poslije pričesti (74 v – 75 r), od kojih je druga na kraju oštećena.

Jedan dio molitve *TRINA ORATIO* pisan je neobičnim pismom, koje je u osnovi beneventansko, ali zbog produženih duktusa veoma sliči na karolinšku papinsku kurijalu. Sam naslov ispisan je rustičnom kapitalom. Moguće je to znak da je skriptor na tom mjestu pokušao oponašati pismo vrela iz kojega je tu umetnutu molitvu prepisivao.

Prema tome, *Molitve za pričest* izvorno su počinjale na izgubljenom listu između fol. 52 i 53 prethodnog sveščića. Obuhvaćale su zatim još dva potpuna kvaterniona, kako slijedi:

a) x, 69, 13, 12 – 11, 10, x, x

i b) x, 70, 71 x – x, 72, 73, x,

te završavale pri sredini idućeg, također oštećenog sveščića

c) x, 74, 75, x– x, 76, 77, x

[166] Usp. A. Wilmart, Precum libelli ... str. 68 sl. *Incipit ordo orationum.*

i to na izgubljenom listu iza fol. 75. Na slijedećem izgubljenom listu već su počinjale *Molitve za ispovijed*, pa je posve sigurno da rukopis nije imao one duge molitve poslije pričesti u čast BD Marije[167] koja u oxfordskom rukopisu zaprema punih 12 listova.

6. *Molitve za ispovijed*

Oxfordski rukopis nema ispovjednih molitava koje nalazimo na fol. 76 r – 96 v budimpeštanskog »Brevijara«. Ako ih je imao, što je više nego vjerojatno, onda su se one bez sumnje nalazile između fol. 146 i 147, tj. iza pričesne pobožnosti a ispred nepotpunog himna ili pjesme u čast BDM. Sretnim sticajem okolnosti *Molitve za ispovijed* predstavljaju najbolje sačuvani dio Cod. Lat. 8-o 5, premda ne potpuno sačuvan. Obuhvaćaju tri pretkarolinška ispovjedna obrasca i dvije molitve. Svi obrasci pretpostavljaju žensku moliteljicu koja se naziva »službenica« (ancilla), »zločinka« (rea) i »grešnica« (peccatrix), a među ostalim grijesima i zločinima optužuje se također »Što zakašnjava na službu Božju« (Pro quod ego ad Opus Dei tradas uenio), što očito smjera na jedno poglavlje Regule sv. Benedikta.[168]

Prvi je obrazac bez početka, a upravljen je sv. Petru (» . . tibi semper cura est de omnibus et per te animę ingrediuntur ad Xpistum«, » . . . pastor bone . . . a domino data est tibi potestas ligandi atque soluendi in cęlo). Obuhvaća fol. 76 i 77, a prekida se bez završetka, koji se nalazio na izgubljenom listu iza fol. 77. Na tom je istom listu počinjao drugi obrazac upravljen Kristu, koji se proteže preko čitava idućeg kvaterniona (sveščić XVIII sadašnjeg uveza) i više od polovice narednog (sv. XIX), tj. fol. 78 r – 90 r. – Zanimljivo je da obrazac uključuje veoma starinske Aklamacije Kristu, kratke Litanije i veoma neobičan obrazac »Preporučivanje duše« na času smrti, sličan pseudo-Ciprijanovim obrascima.[169] – Na fol. 90 r počinje treći obrazac ispovijedi *Item confessio pura*, a već na fol. 91 r *Oratio.* »Deus qui creasti« i na fol. 93 r molitva »Domine Ihesu Xpiste rex uirginum«. Ispovjedne molitve potpuno su dovršene na kraju fol. 93 v.

[167] Ta se molitva nalazi na kraju spisa »Liber de Virginitate perpetua« sv. Ildefonsa (biskup u Toledu 659 – 669.) te predstavlja izraz vizigotičko-afričke duhovnosti pretkarolinškog razdoblja. – Usp. Migne PL, 96, str. 105–110.

[168] Radi se o poglavlju 43. koje u Pašmanskoj reguli dolazi pod naslovom *Otъ tihъ, ki na sl(a)vu b(o)žiju kasno pritekutъ.* – Usp. I. Ostojić, n. d. III, str. 403. – Međutim, jedini siguran zaključak koji se može izvesti iz te optužbe jest benediktinsko porijeklo predloška iz kojega je *Ispovijed* prepisana.

[169] Ta *Confessio* sadrži, bilo u potpunosti, bilo u citatima, čitav niz karolinških i ranokršćanskih obrazaca. Tu su najprije litanije »Deus omnipotens exaudi me« – veoma starinskog oblika, zatim jedna vrsta aklamacija sv. Trojstvu »Auxiliatrix sit michi« kakve se doslovno nalaze u *Libellus Parisinus* kao »Oratio sancta« i u *Libellus Trecensis* (Troyes) kao »*Oratio* de sancta Trinitate« u malo izmijenjenu obliku (– A. Wilmart, Precum libelli . . . str. 42. i 13.). Nakon toga slijedi molitva s podužim citatima iz »Oratio sancti Esidori« u *Libellus Trecensis* (str. 19), zatim neobična litanija u kojoj se poimence spominju samo 4 evanđelista i *sv. Juraj* (85 r

7. *Poklon Križu*

Premda oba uspoređivana rukopisa imaju pobožnost Križa, ipak su oblici znatno različiti. Samo molitva »Xpiste qui pro nobis«[170] i antifona »Tuam erucem domine«[171] nalaze se u oba teksta. Dok je oxfordski tekst potpun, u budimpeštanskom se sačuvalo samo posljednjih pet stranica (fol. 94 r – 96 r). Kako u sačuvanom tekstu čitava pobožnost zaprema svega 12 stranica, to neće, kraj svih razlika, biti preuzetno tvrditi da su od budimpeštanskog teksta nestala samo dva lista (4 stranice). S druge strane, posve je sigurno da se te molitve nisu nikad nalazile na početku kodeksa, kao što je to slučaj s oxfordskim tekstom (fol. 20 r – 25 v),[172] jer se na listu gdje molitve sigurno završavaju nalazi početak zbirke pjesama koje po svome sadržaju spadaju na kraj knjige. Stoga rekonstrukcija treba da izgleda ovako:

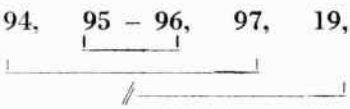

Tako bi izgubljeni početak *Poklona Križu* izvorno počinjao na prvom izgubljenom listu kvaterniona i zapremao 9 stranica, tj. nešto manje nego u oxfordskom.

8. *Četiri prigodne pjesme*

Upravo su dragocjene s kulturnopovijesnog stanovišta četiri pjesme zapisane na fol. 96 v – 97 v, 19 r – v te 98 r – 106 r. Prva od tih pjesama ima napjev zabilježen beneventanskim neumama bez crta, a posljed-

– 88 r). Na kraju tu je prastari obrazac *Preporučivanja duše*, veoma sličan jednome iz niza pseudo-Ciprijanovih obrazaca *Commendatio animae* primijenjen kao molitva prije spavanja: »Deus tibi commendo animam meam« (– Usp. Migne, PL 4, st. 905 – 906) na fol. 88 r – 90 r.

[170] Poredak je riječi malo izmijenjen. – Usp. Sl. 13 a–b. – *Tuam crucem adoramus* sigurno je antifona u oxfordskom kodeksu, dok je u budimpeštamskom zapisana krupnijim slovima nego ostale antifone, pa bi mogla biti molitva.

[171] Neke od molitava *Ad s. crucem adorandam* pogrešno se pripisuju sv. Petru Damijanskom (1007 – 1072) te su uvrštene među njegova djela (*Carmina sacra et preces* – Migne, PL 145, st. 917–986) pod naslovom *Orationes die Veneris sancto in crucis adoratione dicendae* (Molitve koje se govore na Veliki petak kod poklona križu).

– *A. Wilmart*, Les Auteurs spirituels et textes dévots du moyen âge latin, Paris 1932, dokazao je da se golema većina tih molitava susreće već u vrelima 9. stoljeća, a samo bi dvije mogle doći u obzir kao djelo sv. Petra Damijanskog. Nijedna od te dvije molitve 11. stoljeća nije uvrštena u *Poklon križu* bilo oxfordskog bilo budimpeštanskog rukopisa.

[172] Čini se da ni u kom slučaju *Poklon križu* ne spada na mjesto koje sada zauzima u uvezu MS *Canon. Liturg. 277*. Pitanje je samo da li ga treba smjestiti u prazninu nakon nedovršenih *Časova BDM III* (iza 105 v) ili nakon molitve sv. Ildefonsa poslije pričesti (iza 146 v). Držim da se ta druga mogućnost može dokazati jasnim analogijama, što više i to da je izvrno u oxfordskom jednako kao i u budimpeštanskom kodeksu *Poklon križu* slijedio iza izgubljenih ispovjednih molitava i prethodio također izgubljenoj zbirci »Versa«, od koje je sačuvan samo neznatan ulomak (147 r).

nja je bitno važna za utvrđivanje porijekla rukopisa. Jedna od njih također predstavlja dramatizirano »Žiće« sv. Ivana u kojem se nazire početak srednjovjekovne pobožne drame.[173]

Latinska božićna pjesma pod naslovom *Uersi de natale domini* pisana je u elegijskom dvostihu naročita oblika, u kojem se prvi dio heksametra (prije cezure) uvijek ponavlja kao drugi dio pentrametra.[174]

⏑ ⏑ / ⏑ ⏑ /	// – / ⏑ – / ⏑ ⏑ / ⏑ – /
Rex a-gy- os ho-di-e	ce-lo de-scendit ab al-to
⏑ ⏑ / ⏑ ⏑ /	// ⏑ ⏑ / ⏑ ⏑ / ⏑ /
Pre-se-pi-o ia-cu-it.	*Rex a-gy- os ho-di-e*

Ne samo da su samoglasnici raspoređeni prema dužini i kratkoći, strogo prema zakonima kvantitativne metrike, nego i jezik oponaša čistoću i otmjenost klasične latinštine. Pojava grčke riječi »(h)agios« navodi nas da postanak te zaista lijepe pjesme stavimo najkasnije u 9. stoljeće – u doba karolinške renesanse kad je upotreba grčkih riječi bila prava moda, ali nije isključeno da je nastala u doba kasne antike.

Glazbeni skriptor započeo je pisati melodiju na mjestu predviđenu za note, tj. slobodnu prostoru ostavljenu između pojedinih redaka, kakav se opaža i kod pjesama u čast B.D. Marije. Međutim, očito mu se prostor činio pretijesan, jer su neke neume morale prijeći na sam naslov pjesme. Kako su i naslov i neume pisani crvenom tintom, to je čitanje otežano, te se note ne vide niti na dobroj fotografiji. Jedino u originalnu primjećuje se da se jedan notni oblik (virga) nalazi povrh slova »e« u riječi »de«, drugi (punctum) pri dnu slova »a«, i treći (virga) pri vrhu slova »t« u riječi »natale«. Samo prve tri note toga dijela i posljednja vidljive su i na fotografiji. Pošto je na taj način zabilježio melodiju prvog dijela heksametra, pisar je odlučio da ostatak melodije zabilježi na rubu sa strane.[175] Na žalost, pri jednom uvezivanju melodija je oštećena obrezivanjem ruba pergamene. Transkripcija je otežana još i time što pisar nije zabilježio melodiju za posljednji dio strofe, tj. za drugi dio pentametra. Međutim, kako je taj dio doslovno ponavljanje prvog dijela heksametra, najvjerojatnije treba da ima jednaku melodiju. Ta melodija, bez sumnje, dobro pristaje na kraj strofe što se tiče tonaliteta. Postoje, također, dva čvrsta oslonca za rekonstrukciju oštećenih neuma: položaj

[173] Sadržajem ta pjesma slijedi apokrifni spis zvan »Acta Iohannis« iz 2. polovine 2. stoljeća. – Usp. *M.R. James*, The Apocryphal New Testament, Oxford Clarendon Press) 1953, str. 228 – 270.

[174] Takav »vezani« oblik elegijskog dvostiha upotrebljava krajem 4. početkom 5. stolj.. *C. Sedulius* u pjesmi »Elegia«, koja počinje riječima »Cantemus, socii . . .«. Jedan između dvostiha koji opisuju rođenje Kristovo –

»*Virgo Maria nitet*, nullo temerata pudore,
Post partum pueri *virgo Maria nitet*.«

– upravo se upadno podudara s jednim dvostihom »Uersi de natale domini«. – Usp. niže, Dodatak B (1); Migne, PL 19, st. 757.

[175] Usp. Sl. 14 a.

gvide, koja pokazuje visinu tona u oštećenom trećem retku, i pravokutni oblik prvog clivisa,[176] koji pokazuje visinu prethodnog tona. Tako su u priloženoj transkripciji na kraju radnje samo dvije note konjukturne, tj. dodane na temelju ustaljenih estetskih načela, a sve ostale čvrsto dokumentirane. – Kako se vidi iz naslova »*Uersi*« i stila, tu se svakako radi o pobožnoj pjesmi a ne o liturgijskom himnu u strogom smislu riječi. Stoga je već ovdje slobodno reći da je to najstarija božićna i uopće najstarija pobožna pjesma s napjevom poznata u našim krajevima, a također među najstarijim takvim pjesmama na svijetu.

Pjesma o Posljednjem sudu[177] počinje bez naslova riječima »Judicii signum tellus sudore madescet« na fol. 19 v i nakon prekida od jednog lista[178] nastavlja se i završava na fol. 98 r. Pisana je u heksametru te za nju vrijedi sve što je rečeno o klasičnoj tendenciji prethodne pjesme. I ta je pjesma bila uglazbljena, ali, na žalost, melodija nije zapisana. Vidi se, doduše, na rubu pet neumatskih oblika (*pes* – u prvom retku, *punctum* u drugom, te *punctum, clivis i virga liquescens* u trećem retku), ali se iz toga ne može pouzdano zaključiti kakav je bio napjev. Sigurno je samo to da su po tri heksametra bila raspoređena u jednu strofu.

Suprotno od stila dviju navedenih pjesama, *Uersi de sancti Iohanni apostoli et euangeliste* (naslov fol. 98 r, početak teksta 98 v, svršetak 103 v) predstavljaju i po jeziku i po književnoj formi primjerak ranosrednjovjekovnog pjesništva. Jezik je daleko od klasične čistoće, te upravo vrvi napakama i pogrešnim gramatičkim oblicima. Pjesma je puna nevjerojatnih događaja i naivnih čudesa koji vjerno slijede sadržaj apokrifnog spisa zvanog »Acta Iohannis«. Sve to odražava duhovnu klimu »mračnog doba«, tj. otprilike 10. stoljeća.

Metar pjesme prilično je neobičan. Svaka strofa sastavljena je od šest stihova deveteraca koji redovito imaju ovaj obrazac: ∪ / – ∪ ∪ / – ∪ ∪ / – ∪; samo se veoma rijetko daktilska stopa zamjenjuje spondejem. Gramatički naglasak prevladava nad kvantitetom slogova. Primjećuje se stalna upotreba asonance u krajnjim stopama pojedinih stihova (»norat« – »ponat«), a ta često prelazi u savršen srok (»mise – réreˇ« – »fu – éreˇ«).

[176] Usp. G.M. Suñol, n. d., str. 67; – M. Grgić, n. d., str. 284 (Tablica).

[177] Pjesma je citirana u govoru sv. Augustina »Contra Iudaeos, Paganos, et Arianos, Sermo de Symbolo« (Migne, PL 42, 1126) kao *Vaticinia Sybillina*. Nalazi se također u zbirci »Sybilla Erithreia« i navodno je spjevana u grčkom originalu u 1. stoljeću prije naše ere. Sv. Augustin komentira pjesmu: »... Ovo je rečeno o rođenju, trpljenju i uskrsnuću Kristovu, te o njegovu drugom dolasku na takav način da svatko tko pogleda početna slova stihova odmah vidi ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΕΙΣΤΟΣ ΘΕΟΥ ΥΙΟΣ ΣΩΤΕΡ To je do neke mjere sačuvano i u latinskom prijevodu...«.

Analecta Hymnica (sv. IV, str. 15) donosi također tu pjesmu pod naslovom *In Natiuitate Domini infra Nocturnum*. U tom je izdanju ispušten jedan stih (četvrti prije svršetka »Orbem gemens...«) i pogrešno su stihovi raspoređeni po dva u jednu strofu, a trebalo bi da su po tri. – Za vrela usp. U Cheavalier, n.d. I, No. 9876.

[178] Posve je sigurno da nije izgubljeno više od jednog lista, jer tekst koji nedostaje veoma lako stane na dvije stranice. – Usp. Dodatak B (2). – Osim toga sadašnji fol. 19 u stvari je sedmi list izvornog kvaterniona, a pjesma koja tu počinje završava na prvom listu idućeg svečišća. – Usp. niže – Pregled rekonstrukcije.

U svakoj se strofi nakon petog stiha ponavlja prvi. To. čini se, pretpostavlja upotrebu kora koji ponavlja »pripjev«. Pjesma je puna dijaloga i upravnog govora. Evo jedan primjer:

Novem geniti sunt annorum,
ad hos numerus septenorum.
Iohanni cum haec, Christus dicit:
»Epulare nunc mecum veni
in convivio sanctorum!«
Novem geniti sunt annorum.

Ta stalna dramatizacija ukazuje na mogućnost da je pri izvođenju pjesme sudjelovalo više različitih uloga. To bi značilo da se tu radi o primitivnu obliku crkvenog skazanja. Pjesma nije potpuna, nego je tekst oštećen između fol. 101 v i 102 r, ali ima sačuvan završetak.

Na kraju niza prigodnih pjesama nalazi se za određivanje porijekla jedan od najznačajniijh dijelova rukopisa: pjesma u čast sv. Stošije. Počinje na fol. 103 v s naslovom *Uersi de Sancta Anastasia*[179] a završava na fol. 106 r. Nazvao sam je pjesmom u skladu s ostalima koje su označene kao »Uersi«, premda u ovom slučaju ima više vjerojatnosti da se radi o pravom liturgijskom himnu. I ta pjesma sadrži životopisne podatke kao i prethodna. ali je u načinu prikazivanja golema razlika. Sadržaj je trijezan i uvjerljiv, a jezik dostojanstven s klasičnim tendencijama, Upravo se namjerno upotrebljavaju klasični sinonimi kao npr. »tonanti« (gromovniku) mjesto »Deo (Bogu) i sl. Strofe se sastoje od po tri stiha »izlomljenog« heksametra, što znači da je redovito posljednja stopa prije cezure u asonanci, ili, što više, u pravom sroku sa završnom stopom heksametra. U tome se metar bitno razlikuje od onoga u pjesmi strofu, ali nema te tendencije rimovanja. Nekoliko manjih jezičnih po- o Posljednjem sudu, gdje su također heksametri složeni po tri u jednu grešaka ne smetaju da pjesmu smatramo lijepom i posve pravilno gradenom. Ona dosiže visok domet crkvenog pjesništva ranog srednjeg vijeka. Zbog tih osobina može se njezin postanak staviti najkasnije u drugu polovicu 9. stoljeća, dok zbog sadržaja životopisnih podataka treba smatrati mjestom postanka najvjerojatnije sam Zadar.

Nije teško niti u ovom dijelu uspostaviti izvorno stanje uveza. Pjesme počinju u već rekonstruiranom sveščiću s *Poklonom Križu*, zatim obuhvaćaju kvaternion kojemu nedostaje samo jedan list nakon fol. 101:

a) 98, 99, 100, 101, – x, 102, 103, 104.

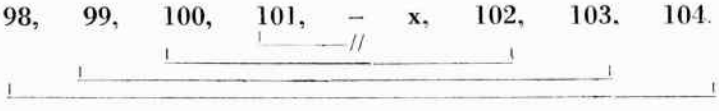

U postojećem uvezu fol. 101 zaista je slobodan list, a nekoć je bez sumnje bio dvolist s nastavkom pjesme o sv. Ivanu apostolu. – Niz pjesama završava u posljednjem, također oštećenom kvaternionu izvornog kodeksa:

[179] Usp. Sl. 14 b. – Početna strofa ima dvostruki prored, očito predviđeno za melodiju.

b) 105. 106. 107. 108 – 109. x. x. x.

U tom sveščiću na fol. 106 r završava pjesma o sv. Stošiji a na fol. 106 v počinje posljednji dio beneventanskog rukopisa.

9. *Služba za mrtve*

Nema ništa naročito da se kaže o sadržaju posljednjeg dijela. To je ulomak *Službe za mrtve* (Officium defunctorum) koji počinje s Invitatorom »Regi cui omnia« i *I Noćnicom* – sve kao u Rimskom brevijaru[180] – a prekida se bez završetka u toku II Responzora *II Noćnice*. Ostali su dijelovi Službe posve izgubljeni. Međutim, treba istaknuti dvije važne okolnosti s obzirom na taj dio. *Prvo*, sama činjenica da se Oficij nalazi u knjizi ovakve vrste govori u prilog pretpostavci da se tu ipak radi o Privatnom časoslovu, a ne o koralnoj monastičkoj knjizi. *Drugo*, s paleografskog stanovišta taj dio pretpostavlja rad druge ruke, premda ne nužno vrijeme različito od ostalih dijelova rukopisa. Oblik i veličina slova znatno su drugačiji, razmak među recima manji je nego u prethodnim dijelovima, a iluminacija neusporedivo skromnija.

Utrošili smo mnogo prostora u nastojanju da saznamo kako je rukopis izvorno izgledao. Treba se još, ipak, osvrnuti na pitanje da li je u početku kodeks imao kalendar ili nije. Kako u sadašnjem ostatku ostataka nema ni traga kakvu kalendaru, na to pitanje nije moguće posve pouzdano odgovoriti. Međutim, već je do sada uvjerljivo dokazano da su budimpeštanski i oxfordski rukopis dvije *u suštini istovetne* liturgijske knjige, različite samo u nebitnim dijelovima. Budući da kalendar u takvoj knjizi zauzima bitan položaj, to je pretpostavka o ranijem postojanju kalendara u budimpeštanskom kodeksu više nego vjerojatna. Zbog toga ćemo u pregledu rekonstrukcije izvornog *Cod. Lat. 8-o 5* tu pretpostavku uvažiti. Broj listova toga kalendara određen je opsegom odgovarajućeg dijela oxfordskog kodeksa. Da se ipak vidi razlika između vjerojatne pretpostavke i zajamčene činjenice, označit ćemo u rekonstrukciji listove kalendara posebnim znakovima.

Slovima A i B označena su dva predmijevana sveščića s kalendarom, rimskim brojkama izvan zagrada sveščići zajamčenih dijelova izvornog uveza, a rimskim brojkama u zagradama sveščići sadašnjeg uveza.

Slovom »X« označeni su izgubljeni listovi, arapskim brojkama izvan zagrada sadašnji broj folija, arapskim brojkama u zagradama pravilan redoslijed listova kakav bi trebalo upostaviti.

Naslovi u zagradama označuju potpuno izgubljeni dio, a oni bez zagrada označuju potpuno ili djelomično sačuvani dio. Strelice ispod naslova s lijeve strane broja folija znači *recto*, a s desne strane *verso* pojedinih listova.

[180] Usp. Breviarium Romanum, Nav. izd. (Pars hiem.) str. (253)–(256).

(KALENDARIUM)

(A) X, X, X, X — X, X, X, X

(B) X, X, X, X — X, X, X, X

1) OFFICIUM S. TRINITATIS (Dominica

I X, X, X, X — X, ↓ X, X, X

(Dominica ad Laudes)

II X, X, X, ↓ X — X, X, X, X

(Dom. ad Vesperum) (Feria II) (Feria III) Feria IV

III X, ↓ X, X, ↓ X — X, ↓ X, X, X ↓

IV(I,II) 2(1) 6(2) 7(3) ↓ X — X, 8(4) ↓ 9(5) 5(6)

Sabbato (Ad Nocturnum) Sabbato ad Vesperum 2) OFFICIUM BMV I (Ad Noct.)

V(I) X, X, X, 3(7) — 4(8) X, X, X

(Ad Laudes et) Suffragia Sanctorum

VI X, X, X, X — ↓ X, X, X, X

Plurium Confessorum, S. Benedicti

VII(VI) X, X, ↓ 23(9) X — X, X, X, X

OFFICIUM BMV I, Ad Primam Ad Nonam Ad Vesperum

VIII(XII) X, ↓ 55(10) X, X, — X, X, ↓ 56(11) X ↓

Ad Completorium OFFICIUM BMV II, Dominica ad I Nocturn.

IX(XIII) X, 57(12) 58(13) ↓ 59(14) — 60(15) ↓ 61(16) 62(17) X

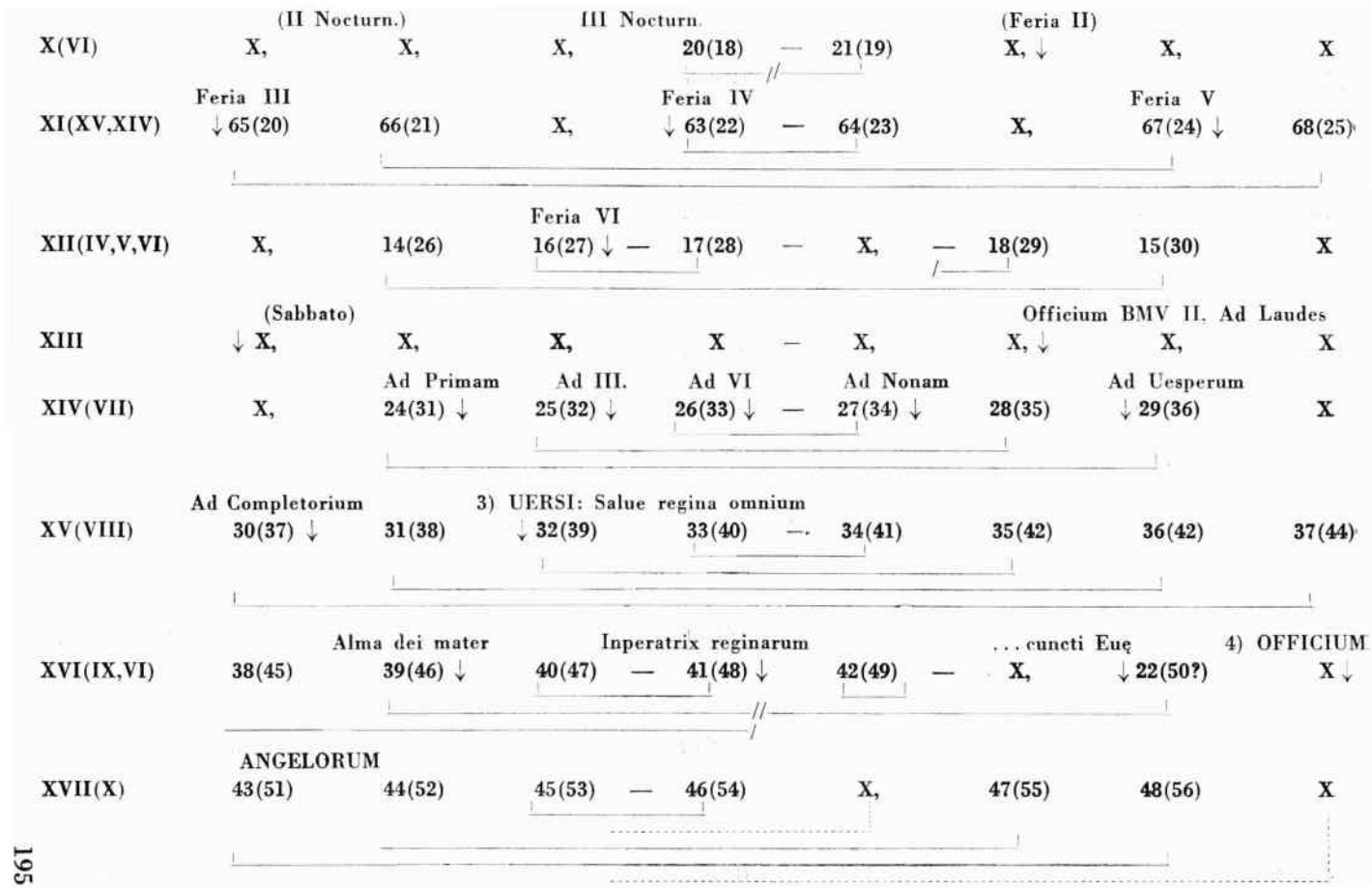
(II Nocturn.)
III Nocturn.
(Feria II)
X(VI)
X, X, X, 20(18) — 21(19) X, ↓ X, X
Feria III
Feria IV
Feria V
XI(XV,XIV)
↓65(20) 66(21) X, ↓63(22) — 64(23) X, 67(24) ↓ 68(25)
Feria VI
XII(IV,V,VI)
X, 14(26) 16(27) ↓ — 17(28) — X, — 18(29) 15(30) X
(Sabbato)
Officium BMV II. Ad Laudes
XIII
↓ X, X, X, X — X, X, ↓ X, X
Ad Primam
Ad III.
Ad VI
Ad Nonam
Ad Uesperum
XIV(VII)
X, 24(31) ↓ 25(32) ↓ 26(33) ↓ — 27(34) ↓ 28(35) ↓29(36) X
Ad Completorium
3) UERSI: Salue regina omnium
XV(VIII)
30(37) ↓ 31(38) ↓32(39) 33(40) — 34(41) 35(42) 36(42) 37(44)
Alma dei mater
Inperatrix reginarum
... cuncti Eue
4) OFFICIUM
XVI(IX,VI)
38(45) 39(46) ↓ 40(47) — 41(48) ↓ 42(49) — X, ↓22(50?) X↓
ANGELORUM
XVII(X)
43(51) 44(52) 45(53) — 46(54) X, 47(55) 48(56) X

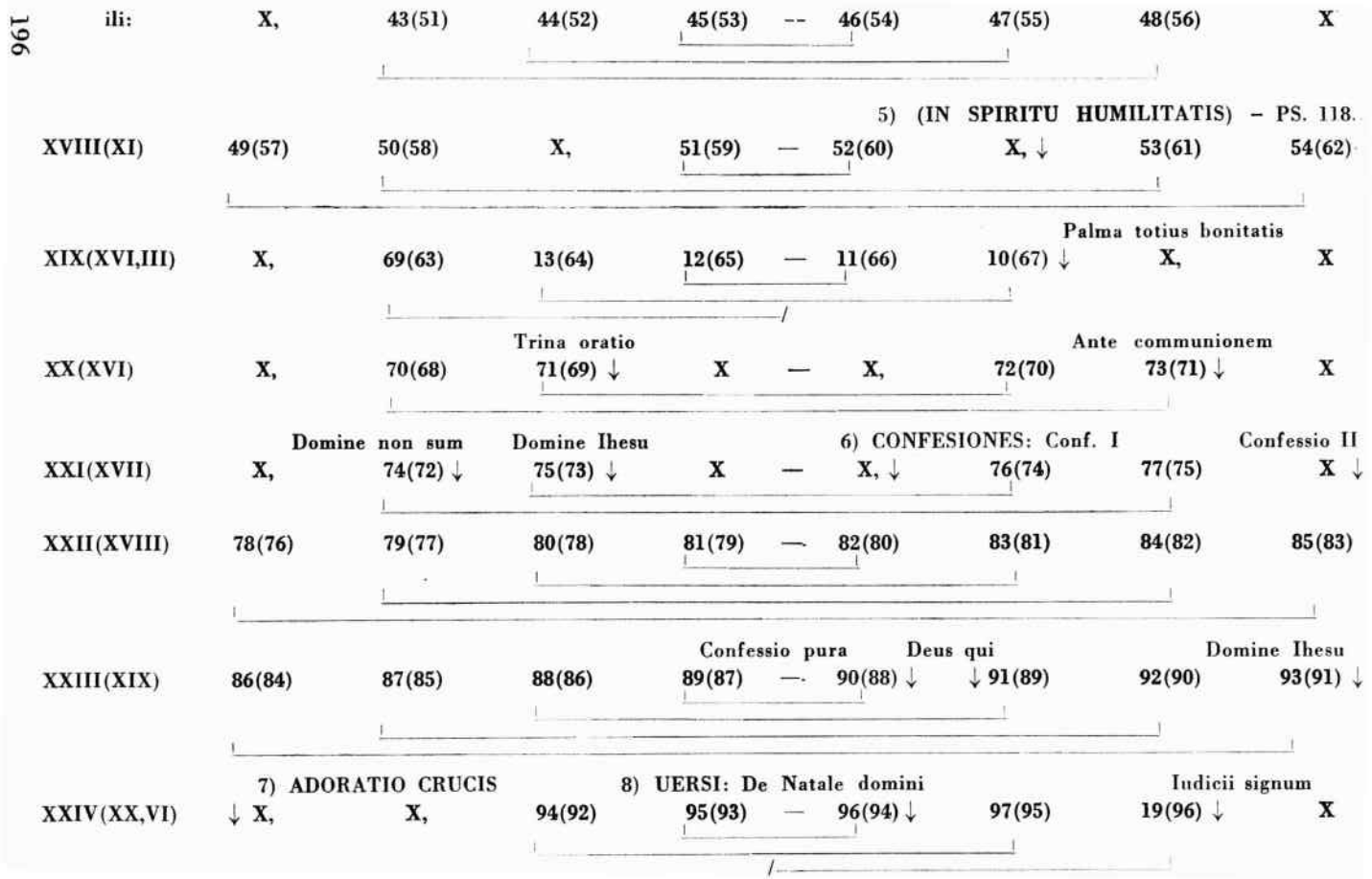
ili: X, 43(51) 44(52) 45(53) -- 46(54) 47(55) 48(56) X
5) (IN SPIRITU HUMILITATIS) - PS. 118.
XVIII(XI) 49(57) 50(58) X, 51(59) — 52(60) X, ↓ 53(61) 54(62)
Palma totius bonitatis
XIX(XVI,III) X, 69(63) 13(64) 12(65) — 11(66) 10(67) ↓ X, X
Trina oratio
Ante communionem
XX(XVI) X, 70(68) 71(69) ↓ X — X, 72(70) 73(71) ↓ X
Domine non sum
Domine Ihesu
6) CONFESIONES: Conf. I
Confessio II
XXI(XVII) X, 74(72) ↓ 75(73) ↓ X — X, ↓ 76(74) 77(75) X ↓
XXII(XVIII) 78(76) 79(77) 80(78) 81(79) — 82(80) 83(81) 84(82) 85(83)
Confessio pura
Deus qui
Domine Ihesu
XXIII(XIX) 86(84) 87(85) 88(86) 89(87) — 90(88) ↓ ↓ 91(89) 92(90) 93(91) ↓
7) ADORATIO CRUCIS
8) UERSI: De Natale domini
Iudicii signum
XXIV(XX,VI) ↓ X, X, 94(92) 95(93) — 96(94) ↓ 97(95) 19(96) ↓ X

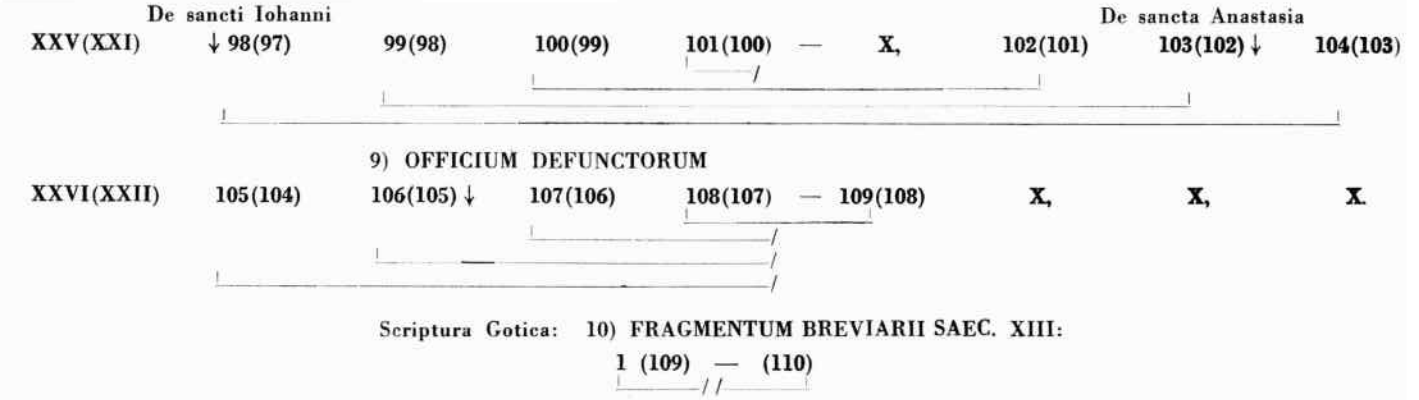
De sancti Iohanni
De sancta Anastasia
XXV(XXI) ↓ 98(97) 99(98) 100(99) 101(100) — X, 102(101) 103(102) ↓ 104(103)
9) OFFICIUM DEFUNCTORUM
XXVI(XXII) 105(104) 106(105) ↓ 107(106) 108(107) — 109(108) X, X, X.
Scriptura Gotica: 10) FRAGMENTUM BREVIARII SAEC. XIII:
1 (109) — (110)

Bilo je potrebno provesti gornju rekonstrukciju *COD. LAT. 8-o 5* da da bi se moglo nešto određeno reći o njegovu porijeklu i o vremenu postanka. Prije svega, iz pregleda se vidi da sačuvanih 108 listova beneventanskog teksta u najmanju ruku predstavlja samo nešto više od polovice izvornog rukopisa, jer je on, ne računajući kalendar, morao imati najmanje 208 listova, rasporedenih u 28 kvaterniona. Ako u tu procjenu ubrojimo još 16 listova kalendara – jer je više nego vjerojatno da ga je rukopis u početku imao – onda je omjer sačuvanih listova prema izgubljenima još nepovoljniji, tj. 108 sačuvanih a 116 izgubljenih. U jednom i drugom slučaju rukopis je više nego teško oštećen.

Druga stvar očita iz pregleda jest velika sličnost između *Cod. Lat. 8-o 5* i oxfordskog *MS Canon. Liturg. 277*. Od 108 sačuvanih listova budimpeštanskog rukopisa 42 lista su posve istovjetna s oxfordskim, što čini samo nešto manje od polovice. Taj omjer postaje još povoljniji kada među istovetne listove ubrojimo i one izgubljene koji su kao takvi rekonstrukcijom utvrđeni. Tako, ne računajući predmnijevani kalendar, broj jednakih listova rekonstruiranog rukopisa iznosi 126, a različitih samo 82 (3 :2), odnosno u pretpostavci da je oxfordski kodeks izvorno imao i molitve za ispovijed, 149 jednakih a samo 59 različitih. Konačno, uzimajući u obzir i kalendar, vjerojatni bi omjer izgledao 165 istovjetnih a samo 59 različitih listova, tj. samo nešto više od jedne četvrtine razlika.

Zadarsko porijeklo budimpeštanskog »BREVIJARA«

Pošto smo uspostavili pravilan redoslijed listova te uz pomoć oxfordskog *Officia et Preces* ustanovili kako je kodeks izvorno izgledao, neće biti teško utvrditi njegovo zadarskog porijeklo.

Tri su glavna razloga koja nas sile da prihvatimo kao posve sigurno da je »Brevijar« pisan u Zadru i za Zadar. *Prvo*, velika sličnost s oxfordskim kodeksom. Ta sličnost obuhvaća: osnovnu istovetnost liturgijskog teksta koja pretpostavlja istovetnost namjene, približnu jednakost formata, istu školu beneventanskog pisma, jednak stil iluminacija i jednu te istu školu beneventanskog pisma, jednak stil iluminacija i jednu te istu školu beneventanskog glazbenog pisma. *Drugo*, spomen sv. Zoila, *Priznavaoca* u »Spomenu Svetih« jedne i druge knjige. *Treće*, himan ili pjesma u čast sv. Stošije, te početak molitve u čast sv. Stošije u »Spomenu Svetih« budimpeštanskog rukopisa. Kao dodatni razlog, i ujedno jak dokaz da se rukopis prije nalazio u Samostanu sv. Marije u Zadru, može se navesti rečenica na hrvatskom jeziku (fol. 16 v – 17 r) u »Brevijaru«.

a) *Rukopisni »Breviarium« pisan je u Zadru*

Već su ranije britanski povjersničari utvrdili zadarsko porijeklo *MS Canon. Liturg. 277*. Tako *A. Madan*[181] smatra da je on pisan »u Dalma-

[181] Summary Catalogue of Western MSS in the Bodleian Library, II (1895–1953), str. 372.

ciji« za »ženski benediktinski samostan«. *E.W.B. Nicholson*[182] drži da je rukopis moguće pisan u Montecassinu, ali za »ženski benediktinski samostan sv. Marije u Zadru«. *R. Hesbert*[183] oprezno tvrdi da su glazbeni dodaci u rukopisu svakako pisani »u Dalmaciji«. *E. A. Loew*[184] ispravno isključuje mogućnost montekasinskog porijekla jer je oblik pisma barijski tip beneventane, karakterističan za mnoge dalmatinske rukopise. *V. Novak*[185] bez oklijevanja tvrdi da je rukopis izrađen u Skriptoriju Sv. Krševana u Zadru oko g. 1066, te da je vjerojatno pripadao Ciki, obnoviteljici Samostana sv. Marije. *G. D. Schlegel*[186] pišući o tipovima srednjovjekovnih molitava sv. Benediktu ne upušta se u raspravljanje, nego samo kratko tvrdi da je rukopis pisan za »potrebe ženskog samostana u Dalmaciji«. *G. Praga*[187] zastupa otprilike isto mišljenje kao V. Novak. – Jedini pisac do sada koji taj rukopis ne dovodi u vezu sa Zadrom i Dalmacijom, nego s južnom Italijom (»Unteritalien«), jest *G. M. Dreves*,[188] ali njegova se procjena temelji isključivo na jednom blagdanu Kalendara i puna je protuslovlja.

Jedno je posve sigurno: budimpeštanski je rukopis pisan u onom mjestu i za ono mjesto u kojem i za koje je pisan oxfordski »Officia et Preces«, a to znači u Zadru i za Zadar. Bilo bi preuranjeno tvrditi da su te dvije knjige izrađene *za Samostan sv. Marije u Zadru*, premda se takva misao nameće sama od sebe. Međutim, u tom bi slučaju trebalo najprije razjasniti čemu su te knjige u samostanu služile, a na to pitanje nije nipošto lako odgovoriti.

Poznato je da Regula sv. Benedikta tačno propisuje što se ima moliti pri zajedničkoj službi u redovničkom koru.[189] Propisani su, u stvari, dijelovi Rimskog oficija kakav je postojao prije franačko-rimske litargij-

[182] Early Bodleian Music, III, London 1913, str. LXXII–LXXIII.

[183] *Paléographie musicale*, XV, str. 144. – Definira rukopis kao »Recueil d'offices votifs du XI-e siècle« (Zbirka zavjetnih oficija).

[184] The Beneventan Script, A History of the South Italian Minuscule, Oxford 1914, str. 151.

[185] Kartular ... str. 44.

[186] N. d., str. 253, doslovno: »... an eleventh century *service-book* (ja podvukao) written *for the use of a convent of nuns* in Dalmatia.«

[187] Lo »Scriptorium« dell' abbazia benedittina di san Grisogono in Zara, Archivio storico per la Dalmazia, Roma 1929 – 1930; fasc. 40, str. 33.

[188] Analecta Hymnica, XII, str. 9 sl. – Nakon kratkog opisa kodeksa pisac tvrdi da je čitav tekst »pisan jednom rukom u 11. stoljeću i to langobardskim, odn. montekasinskim pismom«. – Zbog blagdana sv. Julijane (16. II) u Kalendaru povezuje rukopis s gradićem Sora, gdje postoji katedrala posvećena sv. Mariji. Nije mu jasno na što upućuju blagdani sv. Emerenciane (23. I) i sv. Adelgunde (29. I). Tvrdi da blagdan sv. Barbata (19. I) upućuje na Benevento. – Pisac nije primijetio da u Kalendaru ima takvih »lokalnih« svetaca iz čitave Evrope (npr. sv. Geminijan – Modena, sv. Genoveva – Pariz, sv. Brigita – Škotska, sv. Lambrecht – Maastricht i čitav niz sličnih primjera), ali da su svi ti sveci titulari znamenitih prošteništa koja su u 11. st. na ovaj ili onaj način bila povezana s različitim kongegracijama benediktinskog reda. Prema tome, ta imena ni u kojem slučaju ne mogu poslužiti kao osnova za provencijenciju čitava kodeksa.

[189] Ti su propisi sadržani u poglavljima VIII – XIX Regule. – Usp. *E. Woelfflin*, Benediti regula monachorum, Lipsiae (Leipzig) 1895.

ske reforme početkom 9. stoljeća. To je ostalo kao jezgra benediktinskog oficija sve do 13. stoljeća. Nije postojalo posebno pravilo za benediktinsku žensku granu. Koludrice su se pridržavale, koliko je to bilo moguće, iste regule koja je vrijedila za monahe. Jedva da bi moglo biti govora o tome da ženske u toku 11. stoljeća recitiraju oficij u koru samostanske crkve. To je praksa tek novijeg datuma, a prije su redovnice samo bile dužne prisustvovati Oficiju, koji su u njihovoj crkvi obavljali bilo pridruženi monasi (»fraters«) bilo nešto poslije svjetovni svećenici, određeni za bogoslužje u samostanskoj crkvi (»capellani«).

Ni u kojem slučaju oficiji dvaju rukopisa o kojima je riječ ne mogu se smatrati dijelovima službenog benediktinskog brevijara. Međutim, još u toku 9. st. službenom su oficiju dodavani različiti zavjetni oficiji koji su se recitirali uz onaj redoviti. To su u prvom redu *Mala služba BDM* (Officium parvum BMV), *Oficij Duha Svetoga* te posebno *Oficij za mrtve*.[190] Već krajem 10. stoljeća dodatni su oficiji tako reći postali sastavni dio službene molitve, a smatrani su, što više, vrednijima nego sama naređena služba u koru. Zbog toga su bilježeni u redovite liturgijske knjige na kraju obvezatnog teksta. Najviše takvih dodatnih oficija nalazi se u psaltirima 11. stoljeća. Svejedno, i dodatni su oficiji bili namijenjeni redovnicima, koji su jedini smatrani sposobnima za vršenje liturgijske molitve. Kao takvi bilježeni su također na kraju tzv. epitomarija ili brevijara koji tokom 11. st. nastaju ujedinjavanjem različitih knjiga potrebnih u koralnoj službi, kao Psaltir, Ordo, Himnarij, Lekcionar, Pasional, u jednu jedinstvenu zbirku.[191]

Premda se i *Sedmični oficij* sv. Trojstva i *Časovi BD Marije* po sebi slični dodatnim oficijima, oni su ipak u oba slučaja složeni u posebnoj knjizi po uzoru na Epitomarij, a ne kao dodatak redovitim liturgijskim knjigama. Kad bi to bio »Monastički oficij«, ne bi gotovo polovicu teksta zapremale posve privatne pobožnosti, mahom preuzete iz karolinških i ranijih *Libelli Precum*, a uz to bili bez ijedne službene liturgijske molitve. Konačno, protiv teze o dopunskom oficiju stoji činjenica da su neki dijelovi pisani u *jednini ženskog roda*, čak i na mjestima gdje bismo to najmanje očekivali. Tako npr. u antifoni za *Benedictus* Časova BDM I u oxfordskom rukopisu čitamo: »O formosissima genitrix Dei, ianua paradisi, opitulare *indignę famulę tuę* . . .« itd. Zbog svega toga ostaje otvorena mogućnost da su obje knjige bile napisane za *svjetovne osobe* koje su kasnije stupile u samostan i svoje privatne časoslove donijele sa sobom kao miraz, služile se njima osobno za svoga života u samostanu, a poslije su ti časoslovi prešli u vlasništvo bilo drugih redovnica, bilo samostana kao cjeline. Ističem to samo kao mogućnost koja zaslužuje potanje ispitivanje. Dok takva mogućnost postoji, ne može se naprosto dokazivati da su oxfordski i budimpeštanski kodeks pisani

[190] Usp. *H. Leclercq*, Officium, Dictionnaire d'Archéologie Chrêtienne et de Liturgie, XII, Paris 1936, str. 2006 – 2013.

[191] Isti, str. 1962 – 1981. – Kojiput se takva zbirka zove »cursus« ili »ratio«.

»za Samostan sv. Marije u Zadru«. Ovdje će biti dovoljno da se pokaže da su obje knjige pisane u Zadru i za Zadar, te da su se gotovo od samog svog početka nalazile u Samostanu sv. Marije u Zadru.

Naglašeni kult presv. Trojstva u jednoj i drugoj knjizi dobro pristaje u zadarski okvir. Još od vremena biskupa Donata postojalo je u Zadru žarište toga kulta, koji je Donat vjerojatno bio prenio u Zadar s dvora Karla Velikoga. To je žarište bila crkva sv. Trojstva, danas poznata kao sv. Donat. *Sedmični oficij*, koji zaprema (ili je prije zapremao) više od jedne petine listova, po svom je sastavu isključivo franačkog porijekla, jer su sve antifone, responzori i Lekcije sastavljeni od odlomaka Alkuinova spisa o sv. Trojstvu.[192] Premda se sličnih oficija može naći i na području franačkog carstva i u nekim anglo-saksonskim središtima (Sarum),[193] ipak je *Sedmični oficij* posve jedinstven te nema nigdje drugdje izrazita uzora. Ne postoji, stoga, razlog zašto ne bismo mogli smatrati da je izvorno bio sastavljen za službu u Donatovoj crkvi sv. Trojstva, to više što u himnima toga oficija nalazimo znatan broj grčkih riječi kao *theon*, *athanaton*, *agian*, *doxa* i sl. Ima, doduše, takvih grčkih riječi i u pjesmama koje su nastale na tlu franačke države. Svakako u Zadru, gradu s jakom grčkom kolonijom, takvo umetanje grčkih riječi u latinske tekstove može se s pravom očekivati.

Osebujnost himana u Časovima BDM također lijepo pristaje u zadarsku sredinu. Snažno središte marijanskog kulta u Zadru u ranom srednjem vijeku bila je bazilika sv. Marije Veće (tj. Uznesenja Marijina, ili »Vela Gospa«) kojom je upravljao zbor regularnih klerika.[194] Uz titul te crkve osobito dobro pristaju himni »Ad laudem matris domini« i »Lux mundi beatissima«. Ima ukupno 16 himana u čast BDM (ne računajući himne »Quem terra pontus ęthera« i »O gloriosa femina«, koji su općenito rašireni) kojima ne možemo naći uzora nigdje drugdje i koji se uopće ne nalaze ni u kasnijim rukopisima.[195] I u tim himnima kao i u *Sedmičnom oficiju* ima znatan broj grčkih riječi, kao *climata*, *stomate*, *Kyria*, *Basilea*, (h)*elios* i sl. – Također s obzirom na sastav ostalih dijelova, *Časovi BDM* čine posve osebujan tip, te osim psaltira i već spomenuta dva himna nemaju ništa zajedničko s bilo kojim poznatim primjerkom srednjovjekovnih »Horae BMV«.

Neoboriv dokaz za zadarsko porijeklo obaju rukopisa jest spomen izrazito zadarskih svetaca u izvornom dijelu teksta. Tu je na prvom mjestu ime *sv. Zoila* koji se navodi kao *priznavalac* (confessor). Upravo taj

[192] Usp. Migne, PL 101, st. 11 sl.

[193] Sličan oficij ima rukopisni kodeks S. Emmerami, Paris, gdje Alkuinova *Confessio* dolazi pod naslovom *Lectiones de S. Trinitate, hoc est. in festivitate S. Trinitatis legi consuetae.* – Usp. Migne, PL 101, str. 13. – Isto tako ima ga i kodeks opatije St. Denis iz 12. st. (fol. 328 v – 332 v »Officium in honore s. Trinitatis«), te već navedeni »Breviarium ad usum Sarum«. Međutim, nijedan od tih oficija nije istog tipa niti ima dijelova za dane u sedmici.

[194] Oxfordski ima svih 16 a budimpeštaski samo 10, što potpunih, što oštećenih (– Analecta Hymnica, XII, brojevi: 56, 59, 60, 67, 61, 62, 63, 64, 65, 66).

[195] Crkva je osnovana vjerojatno još u 5. stoljeću, a obnovljena g. 1018. Prva je od 6 zadarskih zbornih crkava spomenuta u ispravi iz g. 1154. – Usp. C.F. Bianchi, Zara cristiana, I, str. 399.

specifični naziv najjači je dokaz da se radi isključivo o zadarskom kultu. Prema legendi sadržanoj u Propriju nadbiskupa Nowaka[196] na dan 23. XII kaže se da je Zoilo bio svećenik u Gradu (kraj Akvileje) koji je iz mora izvukao tijelo mučenika Krševana te pružio utočište trima sestrama, mučenicama Agapi, Hioniji i Ireni, koje mu je preporučila sv. Stošija. Nakon svoje smrti bio je najprije sahranjen u Gradu. Kasnije mu je tijelo preneseno u Zadar i u mramornom kovčegu sahranjeno u crkvi sv. Marije Veće. Tu je ostalo sve do rušenja te crkve, zatim smješteno privremeno u crkvicu sv. Roka, a g 1622. preneseno u katedralu sv. Stošije. Ostaci glave čuvaju se u posebnom relikvijaru u Samostanu sv. Marije.

Upravo oko naziva *confessor* (priznavalac) nastala je neprilika kad je Dekretom od 21. ožujka 1671. rimska Kongregacija obreda zabranila štovanje sv. Zoila.[197] Taj dio Dekreta glasi: »Ne smije se obavljati nikakvo štovanje sv. Zoila *priznavaoca*, jer ni u Rimskom martirologiju ni u drugim starijim martirologijima nema spomena o kakvu sv. Zoilu *priznavaocu*, nego se spominje samo sv. Zoilo *mučenik*, kojega se dan smrti slavi 27. lipnja«. Štovanje je uspostavljeno nastojanjem nadbiskupa Zmajevića, koji je provjerio I. Tanzligheru-Zanottiju da ispita povijest svečeva kulta i da stvar ponovo predloži Kongregaciji na odobrenje. Tanzlingher je na temelju dokumenata iz Zadra i Akvileje uspio dokazati da takav kult u oba ta grada postoji od pamtivijeka (»ab immemorabili«). C.F. Bianchi[198] među ostalim Tanzlingherovim dokazima navodi jednu antifonu iz (sada izgubljenog) misala opata Veniera (1480. g.) koja glasi: »O *confessor* invictissime, et martyrii cupide, sancte Zoile, castri Gradensis et urbis Jadertine protector et refugium, nostris aquiesce precibus, et pro salute omnium funde preces ad Dominum.« Ta je ista antifona, samo bez spominjanja Grada i Zadra, uvrštena kasnije i u Nowakov Proprij.[199]

Nema stoga sumnje da stilizacija molitve koja je zabilježena u izvornom dijelu obaju rukopisa jasno dokazuje da su oni pisani u Zadru. Uza sve to što je jednaki kult sv. Zoila postojao i u Akvileji, nemoguće

[196] *J. F. Nowak* (approbavit), Officia propria Sanctorum celebranda in Civitate, atque universa Archidioecesi Jadertina, Jaderae (Zadar) 1833, str. 189.

[197] Miješanje naziva »Confessor« i »Martyr« tipično je za Ravensku crkvenu pokrajinu ranokršćanskog razdoblja. Tako u natpisu iz g. 549. u bazilici S. Apollinare in Classe čitamo: »In hoc loco stetit arca beati Apollenaris *sacerdotis* et *confessoris* . . .«. – Poznato je iz drugih vrela da je Apolinar bio *mučenik* i *biskup* u Raveni. Do miješanja naziva došlo je zbog toga što su u Raveni za razliku od Rima ustaljene grčke izraze prevodili na latinski. Tako je u Rimu zadržan grčki izraz »Martyr«, a taj isti izraz preveden je u Raveni kao »Confessor«. U stvari oba ta izraza znače isto što i naša riječ »svjedok«. Tek se kasnije ustalila razlika da »martyr« označuje osobu koja je zbog kršćanskog uvjerenja nasilno izgubila život, a »confessor« osobu sveta života koja je umrla prirodnom smrću.

U slučaju sv. Zoila naziv »sacerdos et confessor« bez sumnje upućuje na staru ravensku praksu i ujedno navodi na misao da je on zapravo bio »biskup i mučenik« u Gradu (Aquae Gradatae), kao i to da je njegovo štovanje uvedeno u Zadar svakako prije 9. stoljeća.

[198] C. F. Bianchi, Zara cristiana I, str. 400.

[199] J. F. Nowak, Officia propria . . . str. 193.

je zamisliti da bi netko te molitve pisao beneventanskim pismom u tom gradu, gdje nikada takvo pismo nije bilo u upotrebi. Stoga Zadar ostaje jedina stvarna mogućnost.

Jednaku dokaznu snagu ima i spomen sv. Stošije, *djevice i mučenice* (S. Anastasia uirgo et martyr). Premda je štovanje te srijemske mučenice već od 5. stoljeća bilo rašireno po čitavu kršćanskom svijetu, samo je naročito štovanje moglo uzrokovati uvrštavanje onakve molitve kakvu nalazimo u oxfordskom kodeksu, a kakva je bez sumnje postojala i u budimpeštanskom gdje je sačuvana početna antifona te molitve. Naročito štovanje sv. Stošije iza 9. stoljeća nalazimo samo u Zadru, kamo su oko g. 812. prenesene njezine relikvije i pohranjene u »biskupskoj crkvi sv. Petra«, koja je od tog vremena postala stjecištem velikih hodočašća na svetičin grob. Osim toga, sadržaj molitve svojim životopisnim podacima upućuje na stariju zadarsku legendu o svetičinu životu i o mučeničkoj smrti. Starija legenda, prije svega, prikazuje Stošiju kao bogatu baštinicu iz Sirmija koja je u vrijeme Dioklecijanova progonstva podijelila svoje imanje za pomoć utamničenim kršćanima. Na kraju bila je i sama optužena kao kršćanka i živa spaljena na lomači.

Tek kasnija zadarska legenda, pod utjecajem u prvom redu akvilejskih izvora, prikazuje Stošiju kao kćerku *rimskih* roditelja Pretestata i Fauste, koja je prisiljena da se uda za poganina Publija ali joj uspijeva da u tom neželjenom braku sačuva svoje djevičanstvo. Nakon Publijeve smrti razvija među progonjenim kršćanima dobrotvornu djelatnost sve do svoje mučeničke smrti u Sirmiju. Ta razvijena legenda djelomično također ovisi o Laternskom pasionalu, koji sadrži još i navodna pisma Krševana i Stošije. Najstarije vrelo takve proširene legende nalazi se u Zadru tek u 13. stoljeću,[200] a starija je očito poznata još piscu legende o prijenosu relikvija sv. Stošije iz 11. stoljeća.

Podudaranje životopisnih podataka u molitvi sv. Stošije sa starijom zadarskom legendom donekle ukazuje i na rani datum rukopisa. Tu mislim osobito na neosporni djevičanski titul sv. Stošije koji je s vremenom u Zadru bio modificiran. Doduše, titul *djevice* pridaje se sv. Stošiji u Zadru barem do kraja 15. stoljeća, i najraniji trag da je ta praksa promijenjena nalazi se u responzorima između »Čtenya« koja je oko god. 1677. zabilježio Š. Vitasović. Ti responzori, naime, upotrebljavaju se na blagdan »mučenice koja nije djevica«,[201] ali sama »Čtenya« tretiraju Sveticu kao »zaručenu djevicu« (virgo desponsata). Uza sve to, možemo smatrati da u tako opširnu opisu života sv. Stošije kakav je sadržan u molitvi ne bi bilo moguće izbjeći aluzije na njezinu udaju za Publija da je ta molitva nastala poslije 11. stoljeća.

[200] Usp. *V. Brunelli*, Storia della città di Zara dai tempi più remoti sino al MDCCXV, I, Venezia 1913, str. 168.

[201] Rukopisni zbornik u Knjižnici zadarskog Kaptola, sign. 3310, str. 7–28, pod naslovom *Ctenya na blaghdan preslaune, i suete mucenice Stosie* ima Responzore »Razlite yest milost«, »Vgliudnostiju«, »Istine ràdi«, »Vzgliubilsi praudi«, »Hinbena yest«, »Vsta suoya otuori« i »Kragliestuo myra«. – Usp. Breviarium Romanum, nav. izd., str. (148)–(151) »Pro Virginibus« i (155)–(165) »Commune non Virginum«.

Jednaku ovisnost o starijoj zadarskoj legendi opažamo i u popijevci ili himnu budimpeštanskog kodeksa. Tu se sv. Stošija naziva *uirgo* (djevica) i *sponsa Regis superni* (zaručnica višnjega Kralja), potanko se opisuje njezino dobrotvorno djelovanje, optužba, ispitivanje i mučenička smrt, ali nema nikakvih aluzija na njezino navodno rimsko porijeklo niti na udaju za Publija. Premda u himnu nema nikakvih drugih lokalnih elemenata koji bi upućivali na Zadar, samo podudaranje sa starijom zadarskom legendom dovoljno je da se utvrdi zadarsko porijeklo te pjesme, to više što jedini nezadarski srednjovjekovni himan u čast sv. Stošije[202] (»Clangat fortis tuba evangelica« – raširen u njemačkim krajevima) naziva sveticu samo *mučenicom* (martyr) i očito pretpostavlja legendu o udatoj sv. Stošiji.

Treće ime koje nedvosmisleno upućuje na Zadar jest ime sv. Krševana, mučenika. Molitva njemu u čast zauzima u spomenu muških svetaca oxfordskog kodeksa ono mjesto koje molitva u čast sv. Stošije ima u spomenu svetica: stavljena je na prvo mjesto neposredno iza spomena apostola. Za njom slijedi spomen više mučenika, a tek onda sv. Nikole i sv. Benedikta. Već bi sam poredak tih molitava bio dovoljan dokaz da je rukopis nastao *tamo gdje je sv. Krševan mjesni zaštitnik*. Molitva osim toga sadrži životopisne podatke o mučeništvu sv. Krševana još opširnije nego je to slučaj kod sv. Stošije. Tu se govori kako je svetac »tješio djevicu Stošiju (Anastaziju) svojim svetim poticajima dok je trpjela muke zbog Kristova imena«.[203] kako je »obratio Kristu namjesnika Rufa i čitavu njegovu kuću« i kako je konačno »zavrijedio da mu zbog toga (Kristova) imena bude odsječena glava«. Zanimljiv je i zaključak molitve: mjesto uobičajenog *Per eundem dominum* ima *Prestante ipso domino nostro*, sličan zaključku legende o prijenosu relikvija sv. Stošije u Zadar.[204]

Kult sv. Krševana (Chrysogonus) proširen je u Zadar iz Akvileje još u 7. stoljeću. Središte štovanja bila je crkva njemu posvećena u kojoj je bilo sahranjeno njegovo tijelo.[205] Ta je crkva početkom 10. stoljeća po-

[202] Analecta Hymnica, IV, Leipzig 1888, br. 120 (str. 74–75).

[203] Teško je utvrditi da li su te riječi izravna aluzija na navodno dopisivanje između sv. Stošije i sv. Krševana. Međutim, čini se da se izraz »... tuis sanctis monitis Anastasiam uirginem confortasti in agone certantem ...« ni u kom slučaju ne može odnositi na navodni »kućni zatvor« u kući Publijevoj, odakle je ona potajno slala pisma i primala Krševanove odgovore, kako to potanko opisuju akvilejska i lateranska legenda.

Slično i spomen namjesnika Rufa, o kojem govori mlađa akvilejska legenda: » ... Grisogonus ... erat apud Ruphum uicarium, quem dominus Ihesus Xristus, cum omni domo sua ... lucratus est ...«, ne mora nužno potjecati iz te proširene legende koja povezuje mučeništvo Krševana i Anastazije, nego iz starije akvilejske. Ne smije se zaboraviti da je štovanje sv. Krševana uvedeno i njegove relikvije prenesene u Zadar davno prije prijenosa relikvija sv. Stošije g. 912. – Usp. rukopis u Historijskom arhivu, Zadar, Miscellanea III, Poz. br. 2, fol. 81 r – 89 v »Passio S. Chrysogoni ...«.

[204] – Narratio historica circa beatam Anastasiam virginem et martyrem«, nav. rukopis u Historijskom arhivu, Zadar, 91 r – 94 r.

[205] Usp. C.F. Bianchi, Zara cristiana, I, – Zanimljiva je stilizacija blagdana 24. XI u šibenskom Misalu crkve sv. Frane iz g. 1423: »Sancti Grisogoni m(artiris) *de Jadra*«, Oxford, Bodleian Library, MS Canon. Liturg. 284.

stala središtem benediktinske obnove, sjedište benediktinskog opata, te od toga vremena pa sve do ukidanja krševanskog samostana krajem 18. stoljeća zauzimala iz katedrale vodeće mjesto među gradskim crkvama. Sv. Krševan je tokom čitava srednjeg vijeka smatran glavnim gradskim zaštitnikom, a njegov lik se nalazio na gradskom grbu.

U budipeštanskom rukopisu, doduše, nema te molitve, ali držim da se ona svakako nalazila na izgubljenim listovima *Spomena svetih*. Taj se zaključak nameće sam od sebe nakon svega što je rečeno o sličnosti između *Suffragia Sanctorum* u jednoj i drugoj knjizi.

S obzirom na osobine beneventanskog pisma budimpeštanskog i oxfordskog rukopisa, bit će dovoljno da se utvrde tri stvari. *Prvo*, ni u kojem slučaju ta dva kodeksa nisu proizvod montekasinske skriptorske škole, a još manje samog Montekasinskog skriptorija. Već sam opći izgled isključuje takvu pretpostavku. Montekasinska beneventana zove se **još i uglata, zbog** karakterističnih oštrih oblika slova, s jakim oprekama između debelog i tankog poteza. To nije slučaj sa slovima ovih dvaju rukopisa. Prije svega, u ovom se slučaju radi o barijskom tipu beneventane koji je zbog zaobljenosti slova poznat kao obla beneventana. To se jasno vidi kod karakterističnih slova »t« i »g«, koja imaju zaokruženi barijski izgled, a ne isprekidani montekasinski. *Drugo*, potanje ispitivanje oblika pokazuje da oba rukopisa pripadaju istoj skriptorskoj školi kojoj pripada i beneventanski dio Kartulara Sv. Marije, beneventanski dodatak u Evandjelistaru sv. Šimuna i Evanđelistar Većenege – sve od reda rukopisi za koje je do sada utvrđeno zadarsko porijeklo, što više i to da su bili izrađeni u Skriptoriju Sv. Krševana. To osobito vrijedi za oblike ligatura kao *ri*, *fi*, *ti*, *st*, *Xp*, *ei*, *or*, *nt*, *gi* i *sp*. Isto tako upotreba karakterističnih oblika interpunkcija povezuje oba kodeksa sa zadarskom skriptorskom školom. To se u prvom redu odnosi na oblik *perioda*, a zatim *kolona* koji je predstavljen veoma nježnim kosim potezom. *Treće*, usporedbom oblika slova, pogotovu skraćenica i interpunkcija, može se ustanoviti određena razvojna linija koja povezuje sve spomenute kodekse. Ta linija počinje s oxfordskim *MS Canon. Liturg. 277* i nastavlja se ovim redom: Budimpešta, *Cod. Lat. 8-o 5*, Oxford, *MS Canon. Bibl. Lat. 61* (Većenjegin evanđelistar), najstariji dio *Kartulara* (Zbirka Samostana sv. Marije), dodatak iz g. 1114. u Evanđelistaru Sv. Šimuna, Berlin, Staatsbibliothek, *Theol. Lat. quart. 248* (-pismo Evanđelistara još nije dovoljno ispitano), te konačno beneventanski *dodaci* u MS Canon. Liturg. 277. Prema tome s paleografskog stanovišta budimpeštanski »Breviarum« nešto je mlađi od prvoga, a malo stariji od trećega u gornjem nizu, za koji je uvjerljivo dokazano da je izrađen 1095/96.

Dovoljno su samo dva primjera da se pokaže osnovanost takva razvojnog niza. Jedan nalazimo u upotrebi starinskog, izlomljenog oblika slova »c«: »ɛ«. Dok se taj oblik u starijem oxfordskom rukopisu upotrebljava veoma često, i gotovo redovito ispred samoglasnika »a«, »o«,

»u« i suglasnika, a mladi oblik (neprelomljeni) dječe i gotovo uvijek ispred »i« i »e« (moguće zbog razlike u izgovoru), dotle u budimpeštanskom nalazimo mnogo više iznimaka od toga pravila, a u mlađem oxfordskom znatno se manje upotrebljava starinski oblik, dok se oba znaka upotrebljavaju bez ikakva određenog kriterija. Drugi je slučaj upotreba staroitalskih ligatura »sp« i »Xp« s karakterističnim spojnim lukom. U starijoj oxfordskoj knjizi te se dvije ligature susreću veoma često, u budimpeštanskoj rijetko,[206] a u mladoj oxfordskoj nikako, nego se uvijek razriješene u dva odijeljena slova.

Što je rečeno za pismo vrijedi u punoj mjeri i za slikarske ukrase. Sve nabrojene knjige (osim Kartulara, koji nema nikakvih iluminacija) očituju jednu jedinstvenu iluminatorsku školu iste razvojne linije kakva je utvrđena i za pismo.

U budimpeštanskom rukopisu ima ukupno 144 inicijalna ukrasa. Ne računam među inicijale obojena kapitalna slova koja po veličini odgovaraju ostalim slovima, tj. zauzimaju samo jedan međulinijski prostor. Razlikujem samo velike inicijale koji prelaze tri međulinijska prostora i male inicijale koji su veći od jednog a manji od tri takva prostora. Tako od ukupnog broja 105 otpada na velike, a samo 39 na male. I jedni i drugi mogu se podijeliti na čisto *ornamentalne* i na *figuralne* koji uz ornamente sadrže životinjske i ljudske likove. Najbrojniji su ornamentalni inicijali s prikazima pletera,[207] vitica i, katkada stiliziranih, ptičjih glava.[208] Isključivo životinjski inicijali najčešće prikazuju ptice i pse[209] u neobičnim pozama, savinute tako da poprime oblik željenog slova. Takvih inicijala s životinjama ima ukupno 21. Preteže motiv ptice s 12 inicijala, zatim psa (odn. lava) s osam i jedan s motivom ribe (fol. 29 r).

Među inicijalima ima dosta pokušaja prikaza ljudskog lika. To su ponajprije ukrasne maske u sklopu vegetalnih ili animalnih ornamenata Takvi su ukrasi veoma popularni u ranijoj insularnoj (keltskoj) tradiciji, zatim se javljaju u karolinškim minijaturama, te konačno dobivaju veoma istaknuto mjesto u anglo-normanskoj iluminaciji vinčesterske škole. Ima ukupno šest takvih inicijala s maskama.

Mnogo su zanimljiviji ukrasi s pokušajima prikaza svetačkih likova. Pet je takvih inicijala-porteta u rukopisu. Na žalost, mnogi su od tih znatno oštećeni bilo zbog kvarenja boje inkarnata bilo zbog fizičkog oštećenja pergamene, pa je teško donijeti siguran estetski sud o tim pokušajima. Tu je prije svega inicijal »O« na početku himna »O lux beata trinitas« (fol. 4 r). To je zapravo medaljon s likom mladića koji pridr-

[206] Usp. Sl. a–b »*Spiritus sancti*« «s istom skraćenicom u Većeneginu evanđelistaru (M. Grgić, n.d., str. 296, sl. 4).

[207] Inicijal »S« – Sl. 6 a.

[208] Inicijal »A« – Sl. 9 a. i 10 a.

[209] Sl. 5 b – Pas ujeda vlastiti rep i pri tom poprima oblik minuskulnog slova »B«, i sl. 8 a. – ornamentalna hasta s ptičjom glavom spojena je sa savinutom pticom u oblik slova »P«.

žava ploče Zakona, vjerojatno popularnog prikaza »Logosa«. Lik je pri dnu oštećen i nemoguće je utvrditi što drži u desnoj ruci. Pocrnjela boja inkarnata prekriva veoma fin i siguran crtež glave s valovitom kosom, složenom na bizantski način. Uzak i pravilan nos i rumenilo na obrazima odaju još jednu bizantinsku crtu.

Drugi prkaz ljudskoga lika nalazi se na fol. 23 r.[210] To je dugoljasti ornamentalni inicijal »I« kojemu je donji dio oštećen obrezivanjem, pergamene, a koji na vrhu nosi poprsje sveca u monaškom habitu s kukuljicom na glavi. Svetac je prikazan bez aureole, ali po žutom pektoralu (križu na prsima) može se zaključiti da se radi o opatu. Kako je inicijal smješten na početku molitve »Intercessio nos quesmus« u čast sv. Benedikta, jasno je da se radi o poprsju toga sveca, koji se uvijek prikazuje kao opat. Tehnika bojenja lica je ista kao i na prethodnom inicijalu, samo je ovdje inkarnat manje potamnio. Sjene su zelenkaste a obrazi pojačani crvenim mrljama. Boja škapulara i kukuljice je plava.

Neobičan portret »Bogorodice s djetetom« na fol. 41 v treći je svetački prikaz. I to je inicijal »I« posve istog tipa kao onaj sv. Benedikta (jednako pri dnu oštećen) a na vrhu su smještena dva lika, veći ženski lik i nešto manji lik mladića. Jedina ikonografska crta zapaža se u tome što su obje glave, otprilike u istoj visini i malo razmaknute, pa bi to mogao biti prikaz Uznesenja, odnosno Bogorodice na prijestolju u skraćenu obliku. Takvo bi tumačenje pristajalo uz sadržaj pjesme »Inperatrix reginarum« koju portreti ilustriraju.

U okviru oblog dijela uncijalnog inicijala »D« kojemu je gornja vitica ostala neobojena (fol. 69 v) nalazi se četvrti svetački porteret. To je lik mladića s aureolom koji drži lijevu ruku uzdignutu a desna pokrivena plaštem. Boja lica je i tu potamnjela, a isto tako i boja haljine koja je nekoć bila ružičasta. Krug oko glave je crvenkast, a preko haljine prebačen je plašt plave boje. Kosa je kao obično obojena smeđim okerom. Nema nikakvih, posebnih ikonografskih crta, ali se vjerojatno radi o poprsju Krista, jer inicijal stoji na početku molitve »Da nobis quesumus domine«[211]

Peti i posljednji svetački lik opet je uokviren slovom »D«, kojemu je također gornja vitica ostala samo u crtežu. Razlika u odnosu na prethodni prikaz je u tome što ovdje sama oblina slova tvori aureolu, a donji se dio poprsja nalazi niže, izvan okvira slova. Mladenački lik s uzdignutom lijevom rukom i tankim prstima, te s palcem savinutim na bizantinski način posve je isti kao i u prethodnom slučaju, samo što ovdje jedna ikonografska oznaka pokazuje da se radi o Kristovu liku. Uzdignuta ruka pridržava nacrtan, neobojen križ na sličan način kako

[210] Usp. sl. 7 a.

[211] Sl. 11 a – Gornja je vitica slabo vidljiva na fotografiji, jer je neobojena. Pažljivim promatranjem vidi se mali tintom izvučen trokutić na rubu između dva posljednja retka.

se opaža na nekim prikazima »Posljednjeg suda« iz vremena rane romanike. Pergamena je pri dnu oštećena i samo je sačuvan obris lijeve strane prsa. Tekst kojemu prethodi taj inicijal je molitva iz *Poklona križa* koja počinje riječima »Domine Ihesu Xpiste uexillum sanctę crucis tuę« (fol. 97 v).

Uspoređujući iluminacije budimpeštanskog kodeksa s onima iz starijeg oxfordskog dolazimo do zaključka da je veza među njima tolika da se tu radi ne samo o istoj iluminatorskoj školi nego, što više, o istom skriptoriju, a moguće i o istom iluminatoru. Ta sličnost obuhvaća isti oblik slova, isti tip ornamenata, isti delikatan crtež s manje uspjelim bojadisanjem, istu vrstu upotrebljenih boja koje su se na isti način promijenile zbog starine. To samo po sebi ne bi bilo dovoljno kad ne bismo vidjeli da iluminator na tekstovno istim mjestima upotrebljava gotovo iste uzorke. Već je spomenuta iluminacija koja se nalazi na početku himna »Ianua celi inclita« (Sl. 8 a–b). Međutim, ograničimo li se samo na svetačke prikaze, vidimo da su isti obrasci upotrebljeni za inicijal himna »O lux beata trinitas« (Bud. 4 r – Ox. 57 v), te uz molitvu sv. Benediktu (23 r – 72 r). Na tekstovno različitim mjestima nalazimo isti Kristov lik s križem (Bud. 97 v – Ox. 127 v – u sklopu Kolekta ps. 118, uz molitvu »Deus cui omnia«). Jedina je razlika u tome što je bojadisanje u oxfordskom rukopisu nešto bolje kvalitete i što se tamo više upotrebljavaju zlatni listići, a upotreba zlata u budimpeštanskom rukopisu gotovo je neznatna.

Sličnost postaje još očitija kad oba rukopisa usporedimo s iluminacijama u Većeneginu evanđelistaru. Uza sve to što je tamo gotovo isključivo izbor slova sveden na »I« (evanđeoski tekstovi redovito počinju riječima »In illo tempore«), ipak i tamo nalazimo isti dekorativni repertoar pletera, vitica, ptičjih glava, te svetačkih poprsja ili čak cijelih likova, a što je najuvjerljivije, posve isti oblik dugoljastog ornamentalnog »I« s poprsjem na vrhu. Naravno, iluminacije u Evanđelistaru mnogo su bogatije, jedno zbog veće površine pergamene, a drugo zbog namijenjene svečane upotrebe u crkvi.[212]

Na kraju neumatski zapis božićne pjesme »Rex agios hodie« u budimpeštanskom rukopisu svakako spada u okvir zadarske beneventanske glazbene tradicije 11. stoljeća. Tu nalazimo sve oblike neuma posve jednake s onima u Većeneginu evanđelistaru. Posve je jednak oblik *punctuma*, upotrebljena su dva oblika *clivisa* – jedan iza niže prethodne note, drugi iza više ili iste visine, posve je isti način bilježenja *likvescencija*. Sličnost se proteže i na opseg ljestvice upotrijebljene u melodiji i na tonalitet. – Činjenica da su u budimpeštanskom kodeksu neume pisane crvenom a u jednom i drugom oxfordskom crnom bojom ne može umanjiti snagu dokaza da se tu radi o posve istoj glazbenoj školi, ako i ne o istom glazbenom skriptoru.

[212] M. Grgić, n. d., sl. 1 (str. 290), veliki inicijal »E« i sl. 17 (str. 322), inicijal »I«.

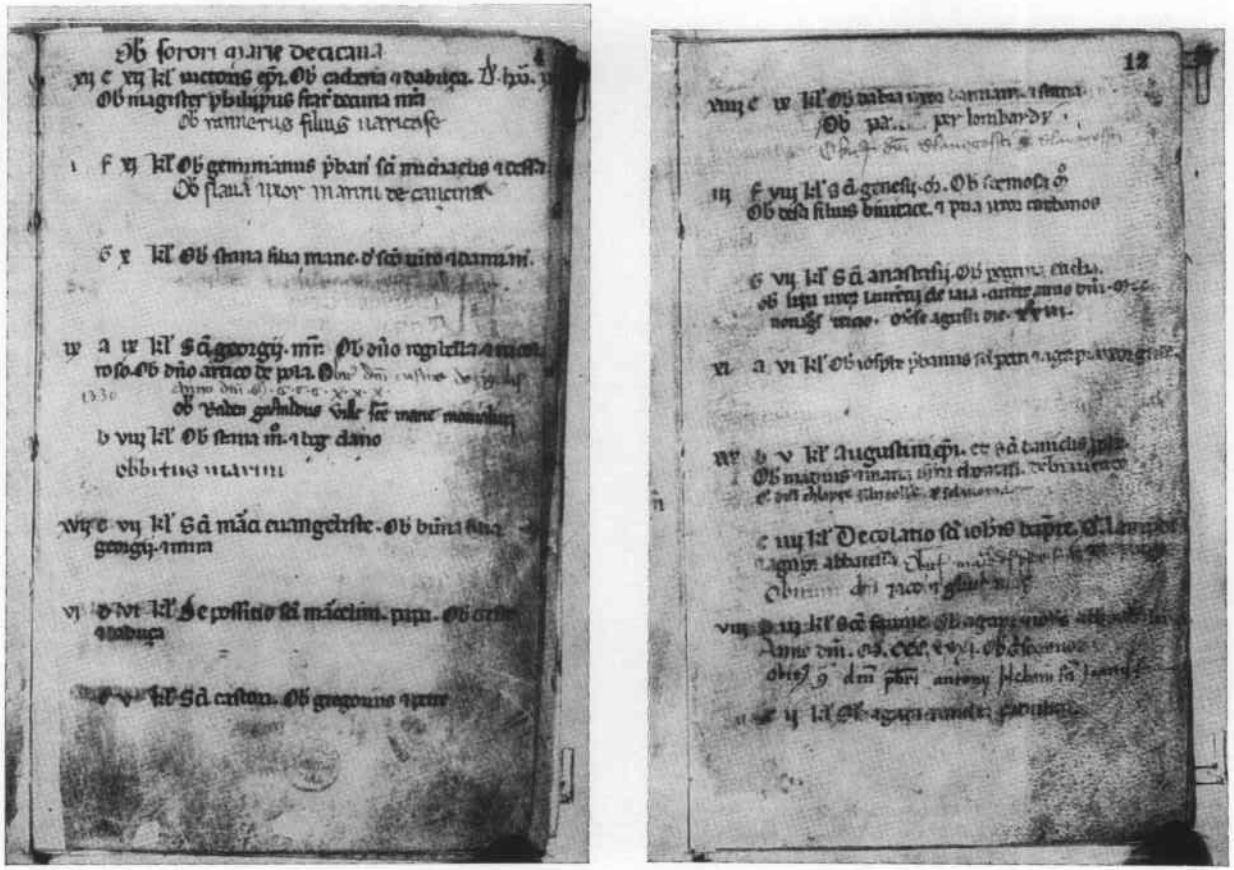

Sl. 1 – Kalendar i Godovnjak Samostana sv. Marije u Zadru, 1290–1293, Budimpešta, Drž. biblioteka Széchény, *Cod. Lat. 48:* a) fol. 4 r: (23. IV) »Ob domino R e g i B e l l a« — b) fol. 12 r: dodatak (Ob. Lipa . . .M.CC.nonagesimo tertio)

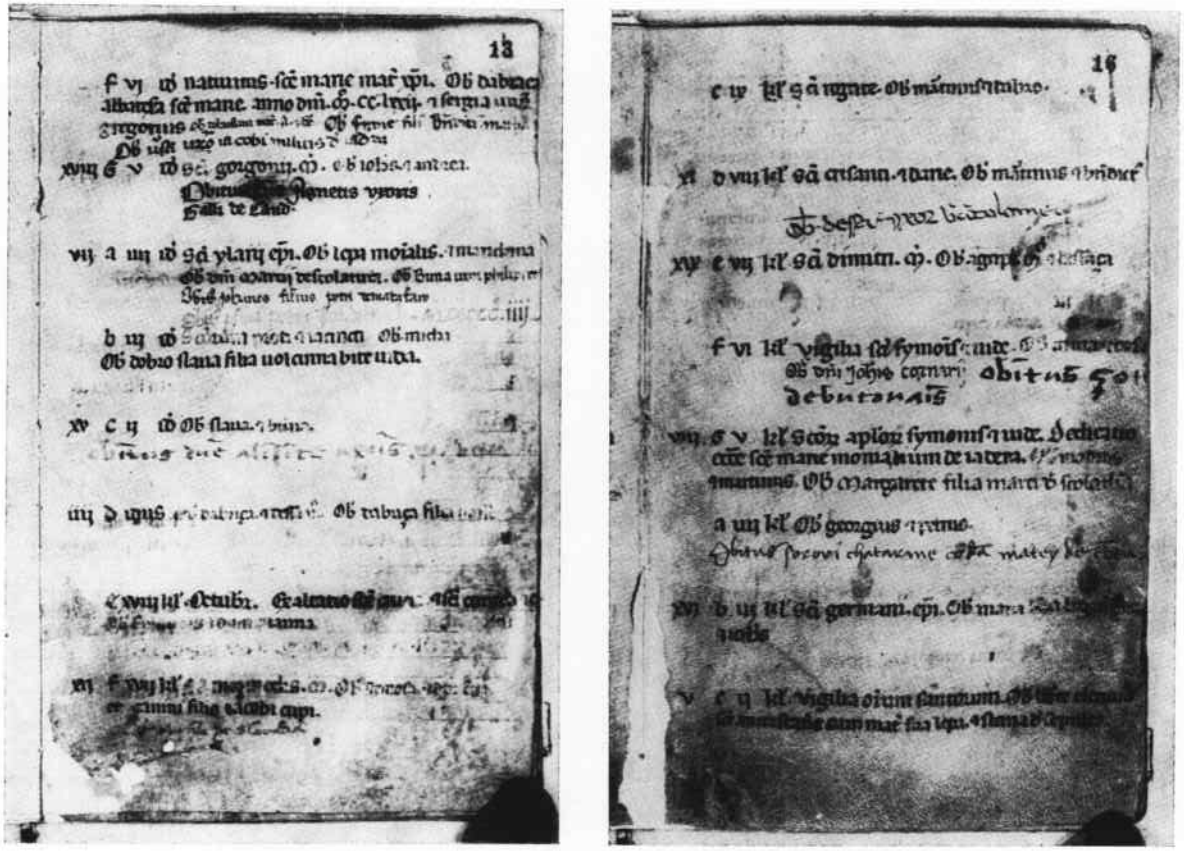

Sl. 2 – Kalendar i Godovnjak Samostana sv. Marije u Zadru, 1290–1292, Drž. biblioteka Széchény, *Cod. Lat. 48:* a) fol. 13 r. *»Dabraca abbatessa . . .* A.D.*M.CC.lxx.ij.«* — b) fol. 16 r: *»Dedicatio ecclesie S. Mariae monialium de Iadera«*

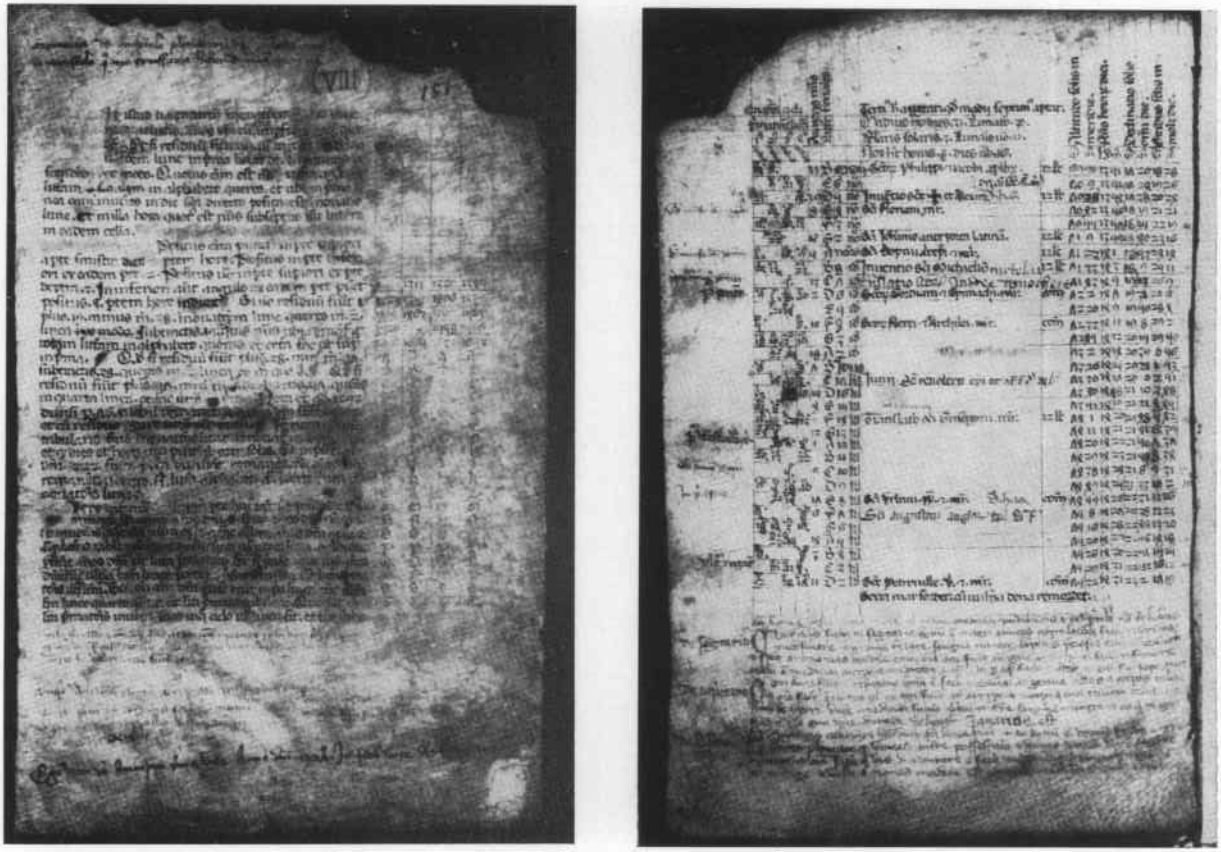

Sl. 3 – Astronomski kalendar Samostana sv. Krševana u Zadru, 13 st. (Oxford, MS Ashmole, 360): a) fol. 151 r – dodatak (»Ego Veni de Auinione ... A. D. 1327-9«) — b) fol. 154 v *»Translatio sci Grisogoni, mr.«*

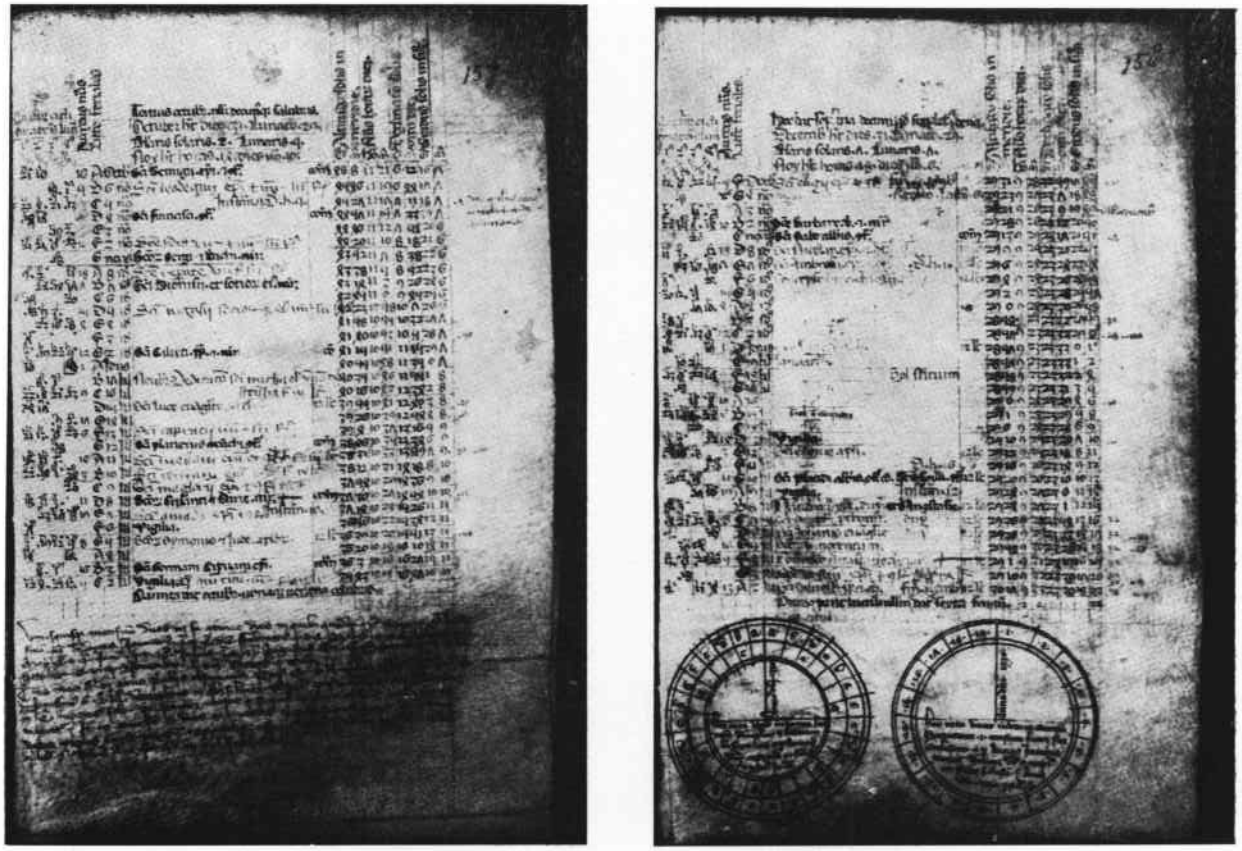

Sl. 4 – Astronomski kalendar Samostana sv. Krševana u Zadru, 13 st. (Oxford, MS Ashmole, 360): a) fol. 157 r, dodatak: (Dedicatio S. Michaelis in monteTUMBA) — b) fol. 158 r: »S. Çoilli conf.« »S. ANASTASIE v. et m.«

Sl. 5 – Budimpešta, Cod. lat. 8-o, 5. Bilješka na hrvatskom jeziku:
a) fol. 16 v: »Poslite mi libar /
– oli Stazi ro bres c-//
b) fol. 17 r: – po sore Sene
– og me çini(?) Maria Sors(i?)

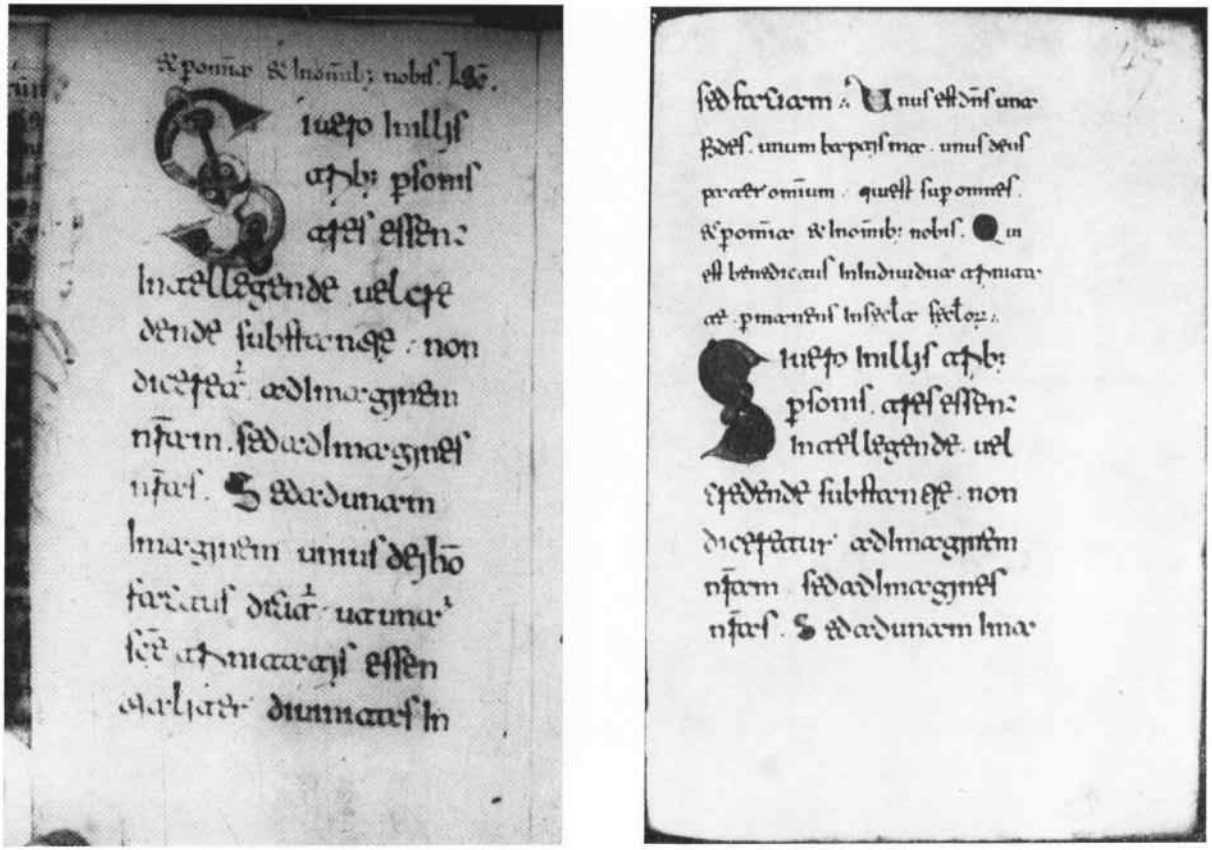

Sl. 6 – Officium S. Trinitatis: Lectio »Si uero . . .«:
a) Budimpešta (Cod. lat. 8-o, 5, fol. 2 v) — b) Oxford (MS. Canon. liturg. 277, fol. 46 v)

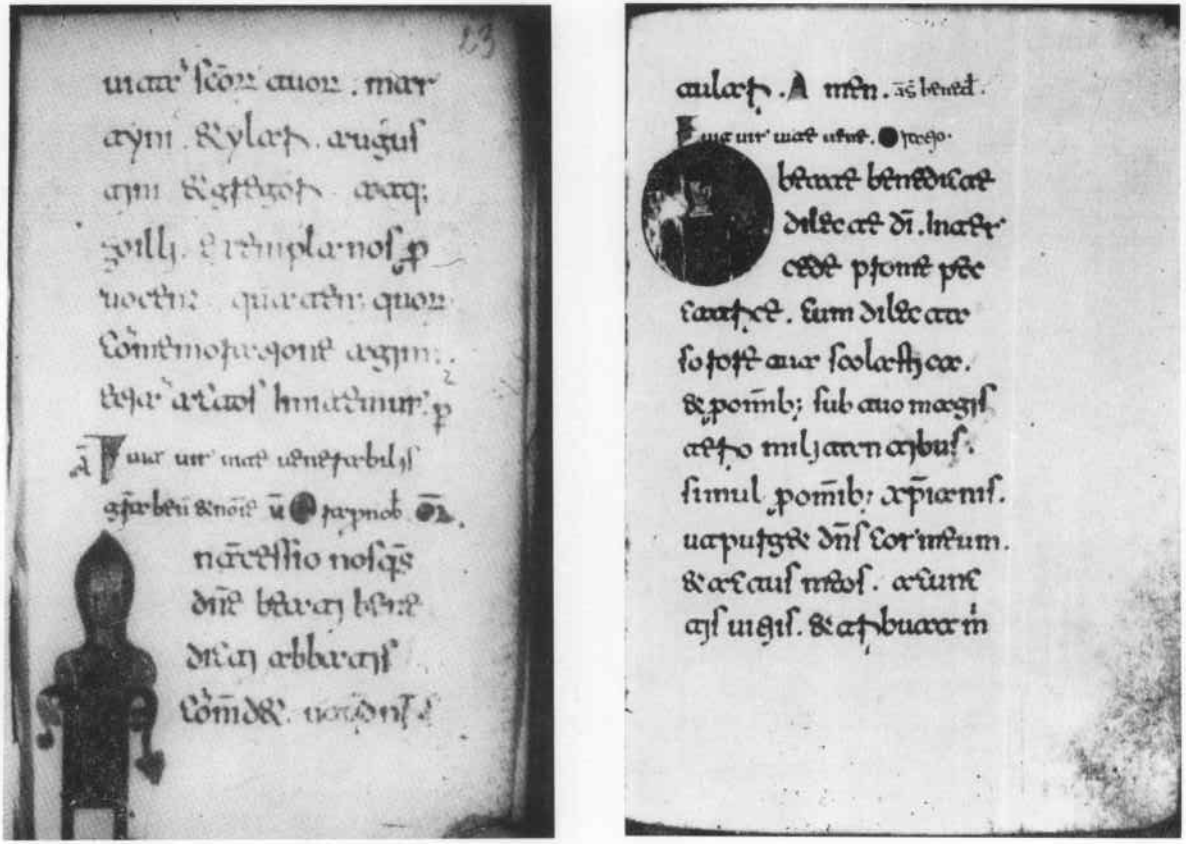

Sl. 7 – Oficium BDM I, »Fuit uir uite uenerabilis« – Spomen sv. Benedikta:
a) Budimpešta (Cod. lat. 8-o. 5, fol. 23 r) — b) Oxford (MS. Canon. liturg. 277, fol. 72 r)

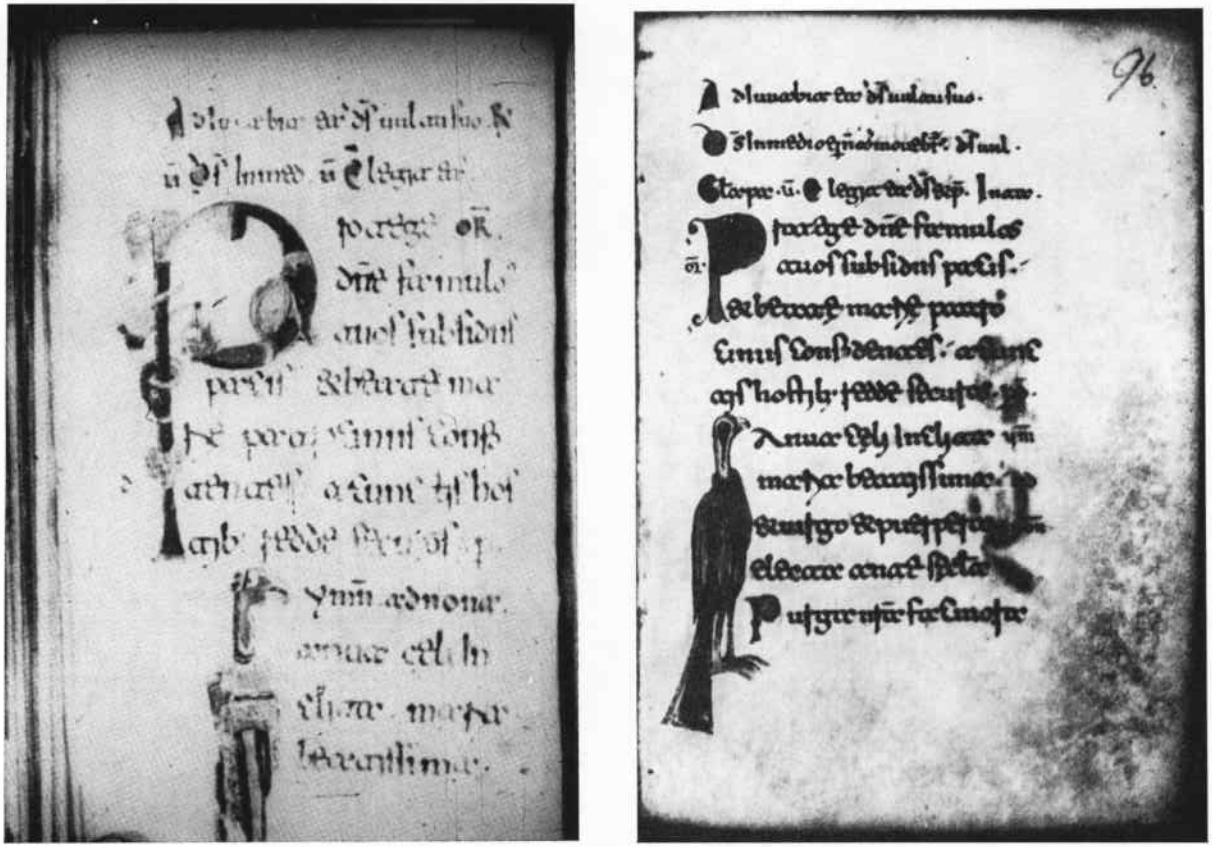

Sl. 8 – Officium BMV II – Oratio: »Protege domine . . .«, Himan: »Ianua cęli . . .«
a) Budimpešta (Cod. lat. 8-o, 5, fol. 27 v) — b) Oxford (MS Canon. liturg. 277, fol. 96 r)

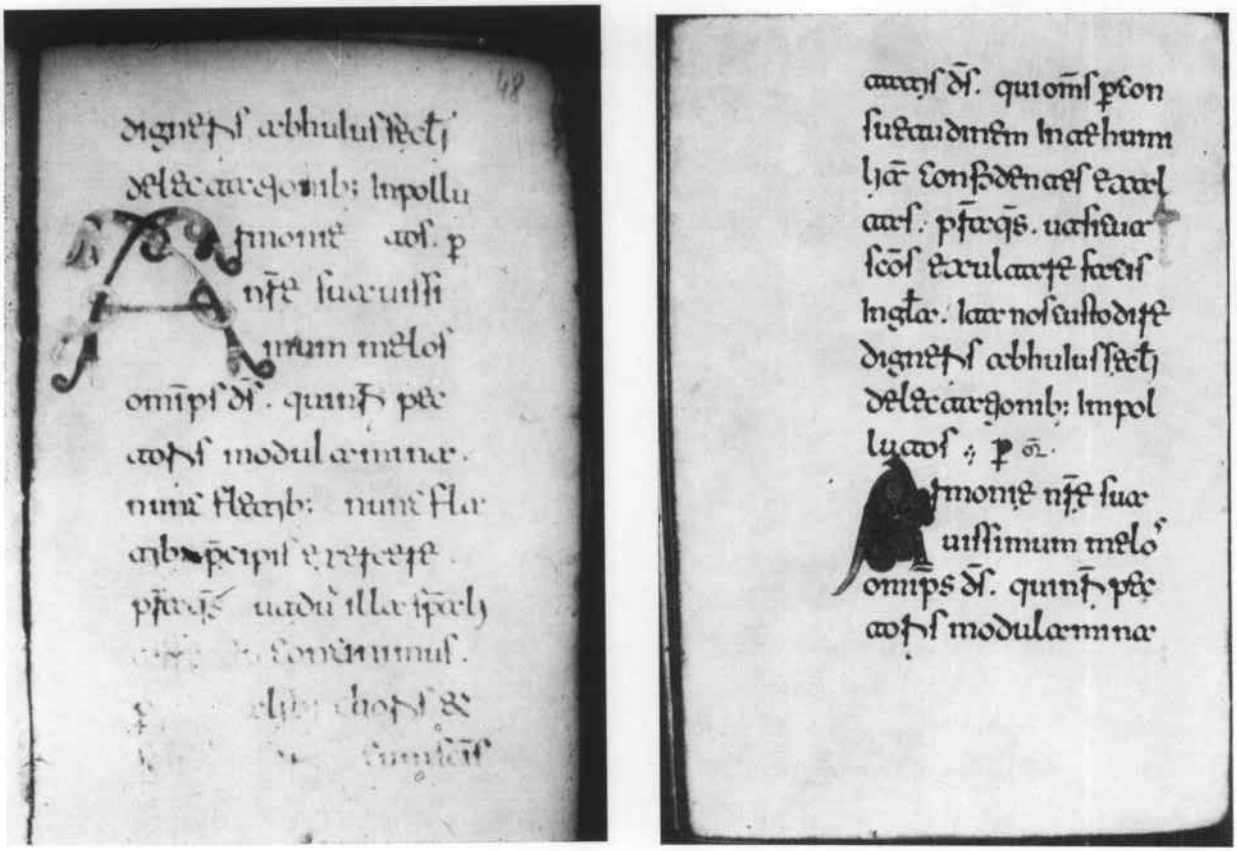

Sl. 9 – Officium Angelorum: Kolekta »Armonie nostrę«:
a) Budimpešta (Cod. lat. 8-o 5, fol. 48 r) — b) Oxford (MS Canon. liturg. 277, fol. 111 v)

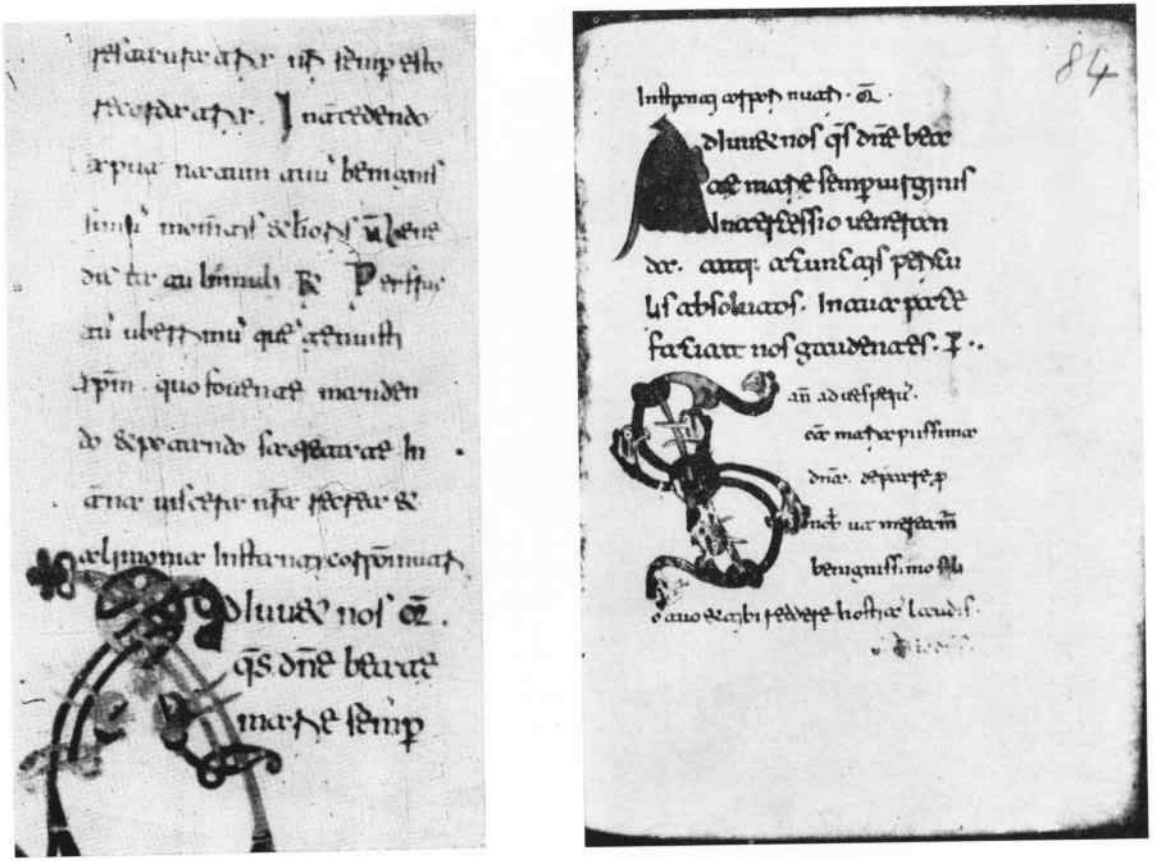

Sl. 10 – Officium BMVI, – Oratio: »Adiuuet nos ...«:
a) Budimpešta (Cod. lat. 8-o, 5, fol. 56 v) — b) Oxford (MS Canon. liturg. 277, fol. 84 r)

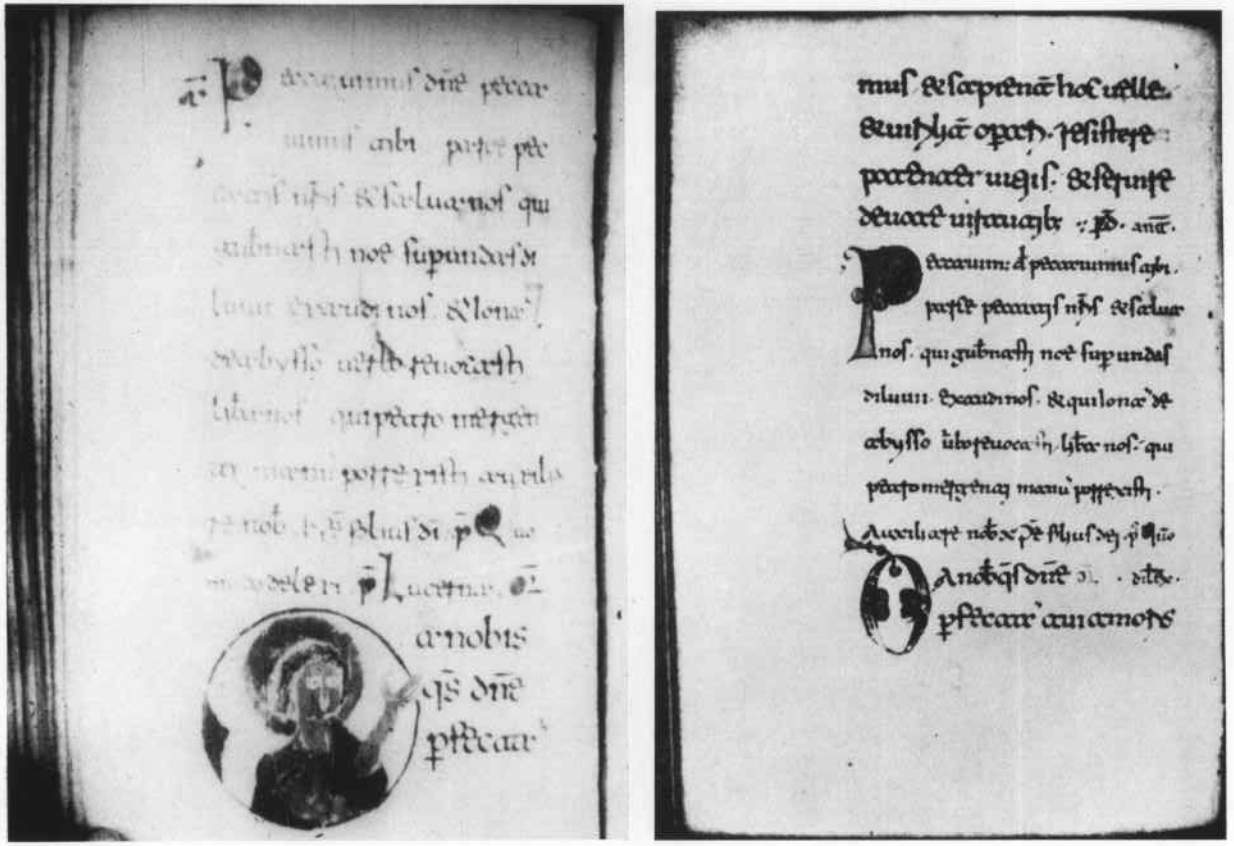

Sl. 11 – Kolekte za Psalam 118 – antifona: »Peccauimus domine . . .«:
a) Budimpešta (Cod. lat. 8-o, fol. 69 v) — b) Oxford (MS Canon. liturg. 277, fol. 124 v)

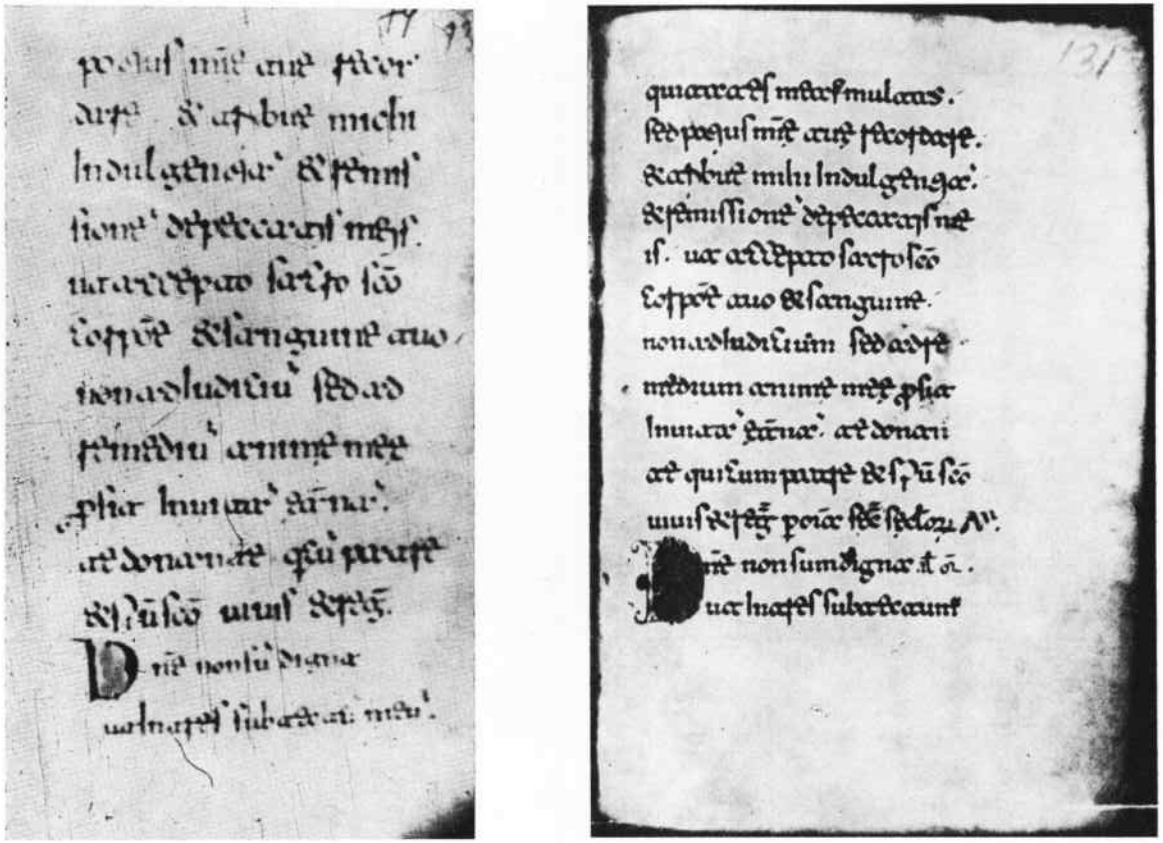

Sl. 12 – Molitve kod Pričesti: »Domine non sum digna . . .«:
a) Budimpešta (Cod. lat. 8-o 5, fol. 74 r) — b) Oxford (MS Canon. liturg. 277, fol. 131 r)

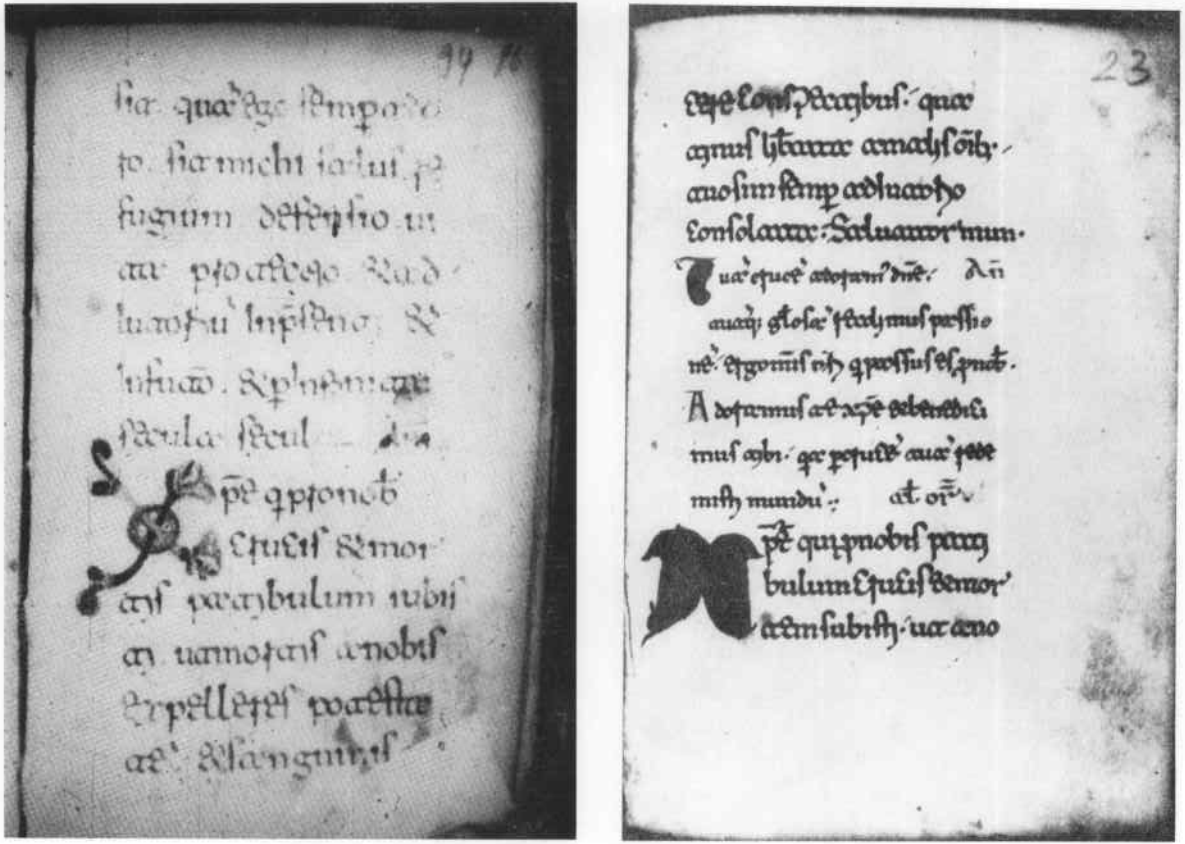

Sl. 13 – Adoratio Crucis: dio molitve »Xpiste qui pro nobis«
a) Budimpešta. Cod. lat. 8-o, 5, fol. 96 r. — b) Oxford, MS Canon. liturg. 277. fol. 23 r.

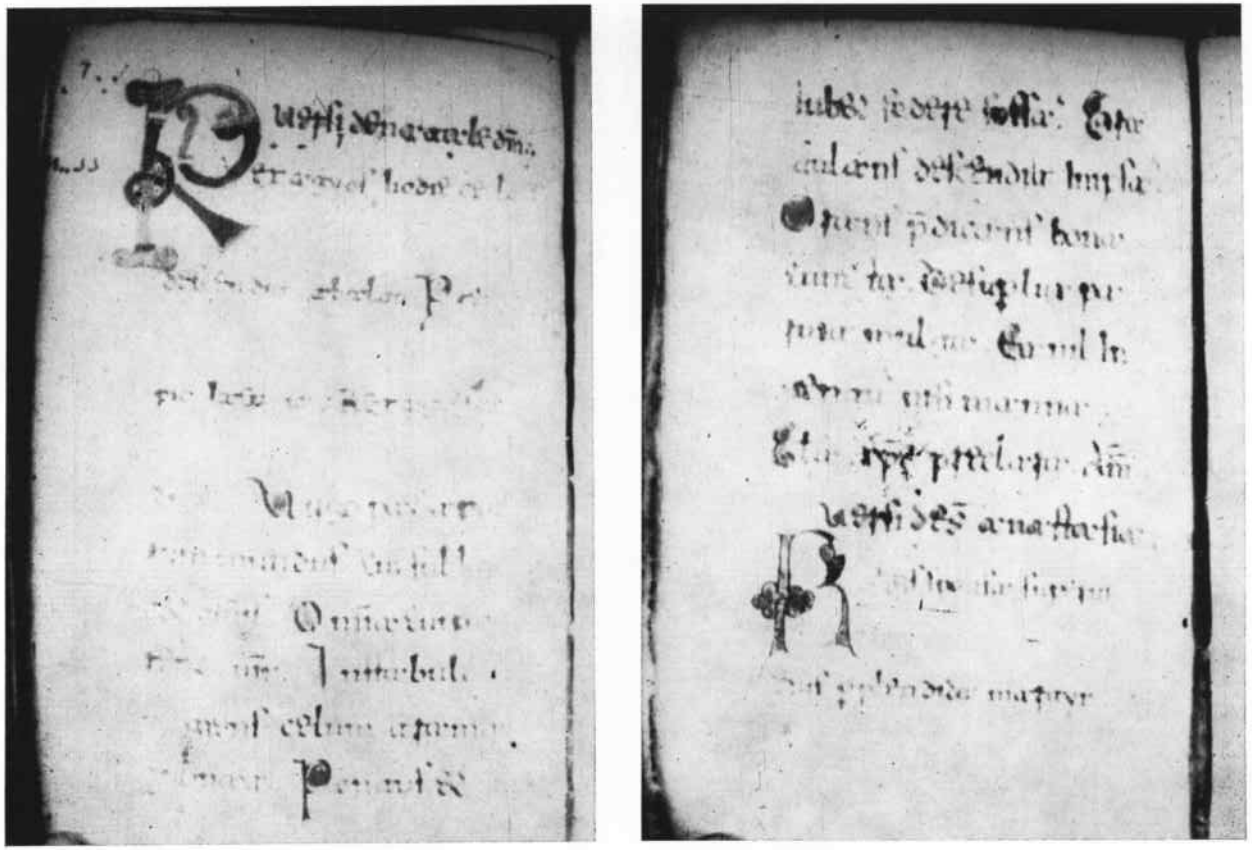

Sl. 14

a) Uersi de Natale Domini (Cod. lat. 8-o, 5, fol. 96 v) — b) Uersi de S. Anastasia (Cod. lat. 8-o, 5, fol. 103 v)

b. Rukopis je bio u posjedu Samostana sv. Marije

Već sam prije istaknuo s kakvim je opasnostima suočen svatko tko pokuša dokazivati da su »Officia et Preces« ili »Breviarum« pisani za Samostan sv. Marije u Zadru. Prije svega, ni u jednom od dva rukopisa nije izričito spomenuto ime toga samostana, kao što je to slučaj u Većeneginu evanđelistaru.[213] Ima doduše takvih tekstova iz kojih bi se moglo zaključiti da su i jedan i drugi kodeks pisani za potrebe *jedne benediktinke*. Takav se zaključak osobito nameće kod teksta molitve sv. Benediktu oxfordskog rukopisa, gdje čitamo: » . . . intercede pro me peccatrice, cum dilecta sorore tua Scolastica: et *pro omnibus sub tuo magisterio militantibus*, ut . . . *tribuat michi* seruare cuncta que precepit, et *custodire sancte regule tue tramitem quam seruaturam me promisit* (-promisi!) . . .«. Kako god jasan i nedvosmislen izgledao taj tekst u prilog mišljenju da je naručiteljica bila benediktinka, snaga dokaza prilično slabi ako tu molitvu usporedimo s njezinim karolinškim prototipom iz *Liber Turonensis*, gdje ispred riječi »Uniuersis sub tuo magisterio militantibus« ima još » . . . *et omni tua sancta congregatione* . . .« kamo se obično uvrštavao puni naziv dotičnog samostana gdje se molitva molila.[214] Čini se da je taj dio namjerno ispušten, jer je u budimpeštanski kodeks uvršten posve drugi obrazac – *De communi abbatum* Rimskog misala – u kojem nema ni najmanje aluzije da bi naručiteljica pripadala benediktinskom redu. U takvim okolnostima obrazac molitve sv. Benediktu ne može poslužiti kao nepobitan dokaz da je jedan ili drugi rukopis bio izrađen *za potrebe Samostana sv. Marije*.

To isto vrijedi za neke druge tekstove koji naizgled pretpostavljaju benediktinku-naručiteljicu, kao već spomenuta *Confessio peccatorum*. Svi takvi tekstovi dopuštaju više različitih i oprečnih tumačenja, pogotovu ako se uzmu u obzir različiti stupnjevi pripadnosti Redu od rekluza i korista preko konverza i oblata do pridruženih redovnica koje žive u svijetu izvan samostanskih zidina, često puta u bračnoj zajednici, s namjerom da kratko pred smrt obuku benediktinski habit. Jedino se sa sigurnošću može zaključiti da su oba dodeksa sastavljena prema *benediktinskim predlošcima*, i to iz nekog *muškog samostana*, jer je skriptor na mnogim mjestima prvotno zapisao oblik za muški rod zamjenice ili pridjeva i odmah sam to ispravio. – Uza sve to čini se da bi bilo vrijedno ispitati potanje sve takve tekstove i potražiti u njima odgovor na pitanje za koga su, zapravo, pisane te dvije knjige.

Stvari stoje posve drugačije s pitanjem da li su se ta dva rukopisa nekad nalazila u posjedu Samostana sv. Marije. Odgovor na to pitanje je nedvosmisleno potvrdan. To je veoma lako utvrditi za oxfordski rukopis koji sadrži velik broj naknadnih pripisa. Za taj se rukopis može pouzdano tvrditi da se nalazio u samostanu barem od početka 12.

[213] Isto, str. 319, 321 (sl. 15, 16) – fol. 122 v – 123 r čitamo » . . . famulę tuę abbatissę nostrę. U totiusque congregationis sanctę Marię sibi commissę . . .«.

[214] Usp. A. Vilmart, Precum libelli, str. 140.

stoljeća. Osim himna »Letabunda« koji sadrži riječi » . . . huniuersus populus Dalmatie . . .«, na koje se često pozivaju strani historičari.[215] postoji i drugi s riječima » . . . quas Rosata abbatissa ad honoren . . .«, što bi se moglo čitati također »Rosana abbatissa« (slova su izblijedila pa je nejasno čitanje) i u tom slučaju odnositi na opaticu Rožanu (Radoslavu) koja se u samostanskim ispravama spominje g. 1170. i 1187. To opet znači da je u to vrijeme rukopis bio vlasništvo samostana. Što više, u Kalendaru je na početku rukopisa zabilježeno 25 godova smrti. Sudeći po obliku pisma neka se imena odnose na posljednji decenij 11. stoljeća i početak 12. stoljeća. Među imenima od kojih su neka očito hrvatskog porijekla nalazimo i dva kojima je dodan naziv *monacha* (Pribiza mon. -24. VII i Dausita mon. -23. IX) Osim toga, neka imena su posve jednaka onima iz Godovnjaka sv. Marije iz 13. stoljeća kao *Dobrača* (Dabraca), *Petrača* (Petraca), *Domaća* (Domazza). Posve je očita veza između goda 11. VII u Kalendaru i onoga na isti dan u Godovnjaku 13. stoljeća: »Altasie uxoris Petri de Barce (Barde)« u »Officia et Preces« i »ALTASIE UXOR PETRI« u Godovnjaku. Međutim, najočitiji dokaz da većina godova spadaju barem na početak 12. stoljeća je ime *Dobre*, opata Sv. Krševana (25. IV – Dabrus abbas), koji je upravljao samostanom početkom toga stoljeća.[216]

Budimpeštanski rukopis nema naknadnih zapisa iz kojih bi se dalo nepobitno zaključiti da je već tako rano pripadao Samostanu sv. Marije. Da kodeks nije toliko oštećen bez sumnje bi bilo obilje takvih podataka a moguće i koje izravno svjedočanstvo o porijeklu rukopisa. Međutim, rečenica na hrvatskom jeziku, premda nije jasno na koji se »libar« odnosi, zbog prisutnosti riječi »sora« (suora – sestra) ukazuje, svakako, na Samostan sv. Marije. To vrijedi, strogo govoreći, samo za razdoblje 17 – 18. stoljeća, kad je otprilike rečenica zabilježena. Iz analogije s oxfordskim kodeksom može se utvrditi da je budimpeštanski rukopis također već prije bio u posjedu Samostana sv. Marije. Obje su knjige nastale otprilike u isto vrijeme, služile su posve istoj namjeni, bez obzira da li se radi o samostanskom molitvenom priručniku ili privatnom časoslovu. Obje su sastavljene u Zadru prema, u najvećoj mjeri, istim benediktinskim predlošcima u vremenskom razmaku ne većem od 20 godina. Čini se da je posve nevjerojatno da bi jedna od tih knjiga dospjela u samostan već početkom 12. a druga tek u 17. ili 18. stoljeću. Takav slučaj mogao bi se tumačiti samo uz uvjet da je taj rukopis nabavljen za samostan iz kolekcionarskih pobuda. Kad bi to bilo istina onda bi nemoguće bilo protumačiti da su obje knjige kratko iza toga vremena otuđene. Prema tome, obje knjige, bilo da su pisane po na-

[215] E. A. Loew, n. d., str. LXXV, bilj. 1, iznosi mišljenje da bi čitava strofa mogla glasiti: »Letabunda ac iocunda fatie
Huniuersus populus Dalmatie
conj. (Laudat clarum nomen Anastasie) – «
i tako tu pjesmu dovodi u izravnu vezu sa Zadrom.

[216] Usp. Ostojić, n. d., III, str. 283.

rudžbi samostana, bilo po narudžbi privatnih osoba koje su kasnije stupile u Samostan sv. Marije, mora da su se nalazile u posjedu toga samostana barem od početka 12. stoljeća. Tu su ostale ove do novijeg vremena, oxfordska do 70-tih godina 18. stoljeća, a budimpeštanska vjerojatno do prve polovine 19. stoljeća, kada su zauvijek promijenile vlasnika.

Vrijeme postanka budimpeštanskog »Brevijara«

E. V. B. Nicholson stavlja postanak oxfordskog »Officia et Preces« »iza g. 1091«. Svoje mišljenje dokazuje činjenicom da u rukopisu »ne postoji nikakva molitva niti za mletačkog dužda niti za *dalmatinskog* kralja, stoga je vjerojatno izrađen nakon što je *dalmatinska* kraljevska loza izumrla g. 1091, a prije nego je Koloman, kralj Ugarske, preuzeo taj naslov i izdao povelju u korist koludrica Sv. Marije u Zadru, što se dogodilo g. 1102«.[217] Pisac ne dokazuje da bi se takve molitve *morale* nalaziti u toj zbirci, pa njegov dokazni postupak gubi svaku uvjerljivost. Kad se uoči narav tih molitava, tj. da one predstavljaju niz poznat kao »Suffragia«, odn. *Spomen svetih*, iz kojega se niza prema potrebi odabire po koja bilo u čast opće-kršćanskih, bilo staleških, bilo mjesnih zaštitnika i moli kao dodatak nakon zaključne molitve u Pohvalama službenog oficija ili privatnog časoslova, kad se uoči da su te molitve sastavljene za potrebe jedne ženske osobe i da među njima nema nikakve molitve za papu ili biskupa, jasno je da u taj niz nikako ne spadaju bilo kakve molitve za »mletačkog dužda ili dalmatinskog kralja«. Tako Nicholsonov navodni *argumentum ex silentio* ne dokazuje upravo ništa.

Nema sumnje da su oba rukopisa nastala u 11. stoljeću. U tome se slažu svi navedeni povjesničari za oxfordski, a to je i procjena madžarskog povjesničara *F. Tellera* o budimpeštanskom. Pitanje je samo da li je moguće potanje odrediti datum postanka jedne i druge knjige. Već je rečeno da se ispitivanjem paleografskih značajki pisma može ustanoviti razvojna linija koja povezuje sve zadarske beneventanske rukopise. U toj liniji budimpeštanski »Brevijar« stoji svakako između »Officia et Proces« i Većenegina evanđelistara. Za posljednji je uvjerljivo utvrđena g. 1095/96. kao vrijeme postanka. Stariji rukopis nije tako jasno datiran. Međutim, ako uzmemo u obzir da za razvoj pisma treba nešto vremena, to je opravdano smatrati da je prošlo barem 10 godina između izradbe »Brevijara« i Evanđelistara. Tako bi postanak budimpeštanskog rukopisa na temelju paleografskog uspoređivanja trebalo smjestiti »prije g. 1085«. Otprilike isti vremenski razmak opravdan je između »Officia et Preces« i »Brevijara«, tako da bi prvi bio izrađen »prije g. 1075.«

[217] To je izrazio u štampanom dodatku *F. Madan*, Summary Catalogue (pod br. 19. 379) u primjerku koji se čuva u velikoj čitaonici Old Library Bodleianske knjižnice. – Donosi pogrešnu godinu osnutka Samostana sv. Marije: »The nunnery *was founded in 1052* . . . «.

Analizirajući podatke fundacione povelje Samostana sv. Marije *V. Novak* ide još i dalje u datiranju »Officia et Preces«. On izričito tvrdi: »Nije isključeno, da je već tada (tj. 1066. g.) bio izrađen, ili vrlo brzo poslije otvaranja manastira, izvanredno iluminiran i kaligrafski ispisan rukopis, molitvenik, takozvane *Horae monasticae*, djelo krševanskog skriptorija«. U bilješci 96. na istoj strani[218] kaže još i ovo: »E. A. Lowe datira doduše rukopis sa XI. st. *ex*, ali moja analiza pomiče datiranje unazad za nekoliko decenija«.

Na žalost, fundaciona povelja opatice Cike teško je oštećena. Na mjestu gdje Cika spominje koje je liturgijske knjige donijela sa sobom i pohranila u riznici u našem samostanu«[219] sačuvan je naziv samo za dvije knjige iz očito poduljeg niza. To su »... *duo ymnaria. unum matutinale*....«, a ni jedna ni druga ne mogu se naprosto poistovjetiti bilo s »Officia et Preces« bilo s »Brevijarom«, jer se nazivi, čini se, odnose na službene liturgijske knjige za potrebe kora u samostanskoj crkvi. Stoga, *V. Novak* i ne pokušava svoje datiranje dovoditi u vezu s tim osakaćenim inventarom. Međutim, jedna okolnost, koju *V. Novak* nije uočio, govori u prilog njegovu datiranju. Sadržaj se knjiga oslanja na vrelo koje nema mnogo zajedničkih veza s montekasinskim i kamaldoljanskim oblicima duhovnosti kakvi su poznati u 11. stoljeću, i ono je neobično blizu izvorima s područja franačkog carstva, posebno gornje Rajne, kakvi su tamo poznati u 9. stoljeću. Opravdano se smatra da je u Zadru tokom 11. stoljeća utjecaj Monte Cassina u crkvenim stvarima bio znatan, a uza nj također utjecaj kamaldoljanske istarske grane benediktinaca preko osorske opatije sv. Nikole, pa je stoga pravo čudo da se takav utjecaj ni u jednom od dvaju kodeksa gotovo i ne opaža. Kao uvjerljivo razjašnjenje te zagonetke ukazuje se mogućnost da je izvor, ili nekoliko različitih izvora prema kojima su knjige sastavljene, bio sastavni dio karolinške tradicije[220] koja se održala bilo na hrvatskom dvoru ili samostanima na području hrvatskog kraljevstva, bilo u nekim južnijim dalmatinskim gradskim središtima. Kako je Cika, osnivačica samostana,

[218] Usp. V. Novak, Kartular, str. 44.

[219] »... duo ymnaria. unum matutinale. cereum laudum. pro decem et octo. sol(idos). In candelis candeolisque hac(!) arcella maiori. decem sol(idos) dedi. Hęc ego Cicca abbatisa in thesauro' apposui nostro monasterio s(ancte) Marię.« – fol. 13 r. – Izraz »cereum laudum« mogao bi po sebi značiti uskrsnu svijeću, ali kako se nabraja među knjigama, a ne među svijećama, vjerojatnije je da se tu radi o tekstu blagoslova uskrsne svijeće zvanom »Laus cerei«, tj. tekstu *Exulteta* kojim se služi đakon na Uskrsnu subotu.

[220] Sadržaj je knjige vrlo »konzervativan« i nema mnogo suvremenih elemenata kakve bi čovjek očekivao u 11. st. Već sam upozorio da molitve sadržane u »Poklonu križu« ni u kojem slučaju ne smijemo pripisati kao autoru sv. Petru Damijanskom (1007 – 1072.), nego treba njihovo porijeklo staviti barem u 9. stoljeće. Ovdje još dodajem da budimpeštanski kodeks ima samo jednu, a oxfordski samo tri molitve iz niza koji se pripisuje sv. Petru Damijanskom (od ukupno 12 molitava), te da oba imaju nekoliko molitava kojih uopće nema u tom nizu. Već zbog toga ne može biti neke izravne ovisnosti tih dvaju *Poklona križu* o pobožnosti »Orationes die Veneris sancto« koje nalazimo u Mignea, PL 145, str. 326 – 330.

bila u rodbinskim vezama s kraljevskim dvorom, nameće se misao da je ona već prije osnivanja samostana dala sastaviti za sebe jednu osobnu zbirku, koja joj je uz Psaltir – obavezni dio biblioteke svakog imućnijeg velikaša – služila za potrebe osobne pobožnosti, prije nego je odlučila da se zajedno s kćerkom (Dumn) Anom »posveti Bogu kao koludrica«[221]. U tom bi slučaju trebalo staviti postanak starijeg oxfordskog kodeksa u vrijeme oko g. 1065. Analogno tome mogao bi se vezati postanak budimpeštanskog »Brevijara« uz ime Cikine mlađe kćerke Većenege (Veke) za koju isprava iz g. 1092. *(Kartular*, fol. 21 v – 24 v) kaže da je »uiri sui Dobroslaui, thorum custodiens, uiginti annis deo deuota monastico utebatur habito«.[222] Već prije smrti svoga muža Većenega je bila odlučila da će postati koludricom, jer je Dobroslav to imao u vidu kad je sastavljao svoju oporuku: »... suę e consensu coniugis Uekę, *quam futuram nouerat monacham* ...«.[223] I u tom je slučaju posve moguće da je Većenega dok je još živjela u svijetu kao pridružena, odn. obećana redovnica *(consoror monasterii)* naručila za svoje osobne potrebe zbirku zavjetnih oficija i molitava, sličnu onoj kakvu je već posjedovala njezina majka, a moguće i mnogi drugi velikaši u Zadru i u Hrvatskoj. U tom bi slučaju trebalo datirati budimpeštanski »Breviarium« s god. 1071. ili nešto prije. Kad su kasnije Cika a zatim i Većenega stupile u Samostan sv. Marije, s njima su u samostan dospjele i knjige kojima su se one, po svoj prilici, služile dok još nisu bile koludrice.

Navodim sve to samo kao ozbiljnu mogućnost, ne iznoseći sve dokaze koji bi se mogli navesti u prilog i takva definiranja namjene dvaju beneventanskih »molitvenika« i takva njihova datiranja. Dok ta mogućnost nije potvrđena ostaje kao vjerojatan datum postanka *MS Canon. Liturg. 277* između 1065. i 1075, a budimpeštanskog *COD. LAT. 8-o 5* između 1071. i 1085. godine.

Kulturnopovijesna vrijednost budimpeštanskog »Brevijara«

Iz svega što je rečeno vidi se kako važno mjesto zauzima budimpeštanski beneventanski rukopis u našoj kulturnoj povijesti. Očito je prije svega da je taj rukopis ne samo zadarskog porijekla nego također usko vezan uz početke Samostana sv. Marije i zbog toga omogućuje da zavirimo u dosad posve nepoznate pojedinosti duhovnog i intelektualnog zbivanja ranofeudalnog društva u tom našem gradu. Međutim, značenje toga rukopisa prelazi lokalni, pa i nacionalni okvir, te duboko zahvaća u važna pitanja evropske kulture.

[221] – »Scique michi salubriter estimans consilium ut ego cum maiori filia scilicet Domnanna, deo dicarer monacha. ...« – V. Novak, Kartular, fol. 12 r–v.

[222] Isto, str. 251.

[223] Isto, str. 251 – 252.

Kad se pojava budimpeštanskog rukopisa dovede u vezu s oxfordskim »Officia et Preces« onda ona u prvom redu postavlja pred *liturgijsku povijest velik zadatak*. Dok je posljednji stajao usamljen kao neobična liturgijska knjiga za koju se nije pravo moglo utvrditi niti kakvoj vrsti liturgijskih knjiga pripada, moglo se gledati u njemu neki kuriozum a da se i ne pokuša odrediti mu smisao i povijesni okvir u kojem je nastao. Pojava još jednog takva rukopisa zahtijeva da se s novim zanimanjem i bez predrasuda pristupi rješavanju pitanja o postanku privatnog časoslova, te značajne knjige koja je znatno utjecala na mentalitet srednjovjekovnog društva. Odgovor na to pitanje mogao bi pokazati gdje, kada i zbog čega je započeo proces razdvajanja kleričkog i svjetovnjačkog staleža, tj. sekularizacije društva i sve veće klerikalizacije crkvenih ustanova, proces karakterističan za razdoblje razvijenog srednjeg vijeka. U tom je smislu budimpeštanski rukopis prvorazredno liturgijsko-povijesno vrelo evropskog značenja.

Nadalje, svetomarijski rukopis u Budimpešti osim jedinstvenog himnarija u Časovima BDM, kakav se susreće još samo u svetomarijskom oxfordskom rukopisu, sadrži još i jedinstvenu zbirku »Uersi«, tj. pobožne latinske popijevke vanliturgijskog karaktera. Obično se smatra da pojavu takvih popjevaka treba tražiti početkom 12. stoljeća. Stoga pojava toga rukopisa stavlja novi zahtjev na povjesničare *srednjovjekovne latinske poezije* da preispitaju dosadašnje stavove, te pokušaju utvrditi kada se tačno pojavljuje ta književna vrsta koja u kasnijem razdoblju prerasta u pravu narodnu poeziju na narodnim jezicima i udara temelje narodnih književnosti u Evropi. Za povjesničare srednjovjekovne latinske književnosti otvara se još mogućnost da povuku oštriju granicu između tzv. liturgijske proze, sekvence i himna, a osim toga da ispitaju način preobrazbe klasične kvantitativne metrike u metriku gramatičkog naglaska, te razloge uvođenja različitih vrsta sroka.

Konačno, za nacionalnu kulturnu povijest svetomarijski rukopis iz Budimpešte ima upravo neprocjenjivo značenje. On otkriva intelektualni i duhovni domet jednoga od najistaknutijih kulturnih središta na dalmatinskoj obali u vrijeme iz kojega su nam sačuvani samo fragmentarni i često preoblikovani ostaci likovnih umjetnosti i relativno rijetki dokumenti pravne prirode. Kao takav, rukopis postavlja pred našu nauku zadatak da pokuša ispitati do koje su mjere u njemu sadržana književna djela proizvod domaćih ljudi, a koliko preuzeti iz kulturne baštine evropskog zapada ili istoka; zatim, u kolikoj su mjeri ti radovi utjecali na kulturna zbivanja u drugim krajevima Evrope. To posebno vrijedi za latinske himne i pobožne popijevke, ali također i za druge oblike duhovne literature za koje nije moguće naći starijih evropskih uzoraka. Bilo bi još potrebno ispitati koliko je ta latinska literatura utjecala na stvaranje sličnih djela na crkvenoslavenskom i hrvatskom jeziku. Da je takav utjecaj postojao, jamči sama činjenica da su postojali veoma tijesni odnosi između gradskih zadarskih samostana i utjecajne glagoljaške opatije sv. Kuzme i Damijana na otoku Pašmanu. Pojava »Brevijara« omogućuje da se na tekstovima provjere i utvrde takve moguće veze

Čini mi se da neće biti suvišno ponovo uprijeti prstom na jednu čudnu tendenciju u našoj historiografiji[224] da se samo ono što je glagoljaško, odn. hrvatsko prikazuje kao jedini autentični plod narodne kulture, a sve što je latinsko kao tuđinski utjecaj. Takav je stav bio shvatljiv samo u razdoblju naivnog romantičkog nacionalizma i donekle prihvatljiv samo u našim specifičnim uvjetima krute borbe za narodno samoodržanje. Međutim, da su takav stav zauzeli povjesničari velikih evropskih narodnih zajednica ostalo bi malo ili ništa od, recimo, njemačke, francuske, engleske ili bilo koje druge srednjovjekovne »narodne« kulture evropskog zapada. Koliko je takav stav pogrešan vidi se ne samo iz činjenice da glagoljaška književnost gotovo isključivo počiva na temeljima latinske kulture nego i iz toga što su mnoge latinske književne tvorbe srednjeg vijeka originalni i samostalni radovi naših ljudi, a nije isključeno da je poneki od tih radova nastao pod izravnim utjecajem djela na narodnom jeziku. Latinski je jezik bio zajednički jezik izobraženih krugova feudalnog društva evropskog zapada, pa kao što ostali narodi smatraju latinske rukopisne spomenike srednjega vijeka sastavnim dijelom svoje narodne kulture tako bi trebalo da i naša historiografija prekine s vrednovanjem naše kulturne baštine po kriteriju slavenski – latinski u smislu narodni – tuđinski, te da latinskim književnim spomenicima srednjega vijeka pisanim u našim krajevima posveti dužnu pažnju i iskreno zanimanje jednako kao i hrvatskima. Latinski »Breviarium« u Knjižnici Madžarske akademije nauka – taj značajan prilog starodrevnog Samostana sv. Marije u Zadru našoj kulturi – zaslužuje u punoj mjeri takvu pažnju.

[224] Istakao sam prije na kolike teškoće nailazi svaki naš medievalista zbog nedostatka potpunih i iscrpnih kataloga latinskih rukopisnih kodeksa koji se čuvaju bilo u našim bilo inozemnim knjižnicama i zbirkama. Izrada takvih kataloga jedan je od bitnih zadataka naših bibliografa. – Usp. M. Grgić, n. d., str. 270, bilj. 2.

DODATAK

A. ČETIRI POBOŽNE PJESME U ČAST B. D. MARIJE

(1) *Uersi*[225]

32 r Salue regina omnium
Uirgo mater post unicum:,
Salue celestis ianua.
Peccatoribus patula.

Salue o dei genitrix.
Uirga florens et fertilis.
32 v Quo processit / / utero
Tnquam sponsus de thalamo.

Qui nos uenit redimere.
mundum dignatus uisere.
ne sit michi dampnatio.
piissima redemptio.

Ecce quantum horibilis.
castis assisto oculis.
Quis primum post omnium.
felicibus cęlestium.

Quorum mea luxuria.
mordetur pudicitia.
Nec istud modo uitium.
33 r Michi infert prinici- / / -pium.

Sed quod dicuntur nomina.
Tot michi insunt uitia.
Quorum miser dominio.
Assiduus interino (!).

Et quia moles criminum.
Me malis facit miserum.
A(!) te sola confugio.
Tuum solamen querito.

Aperi michi prissimum.
Pietatis sacrarium.
Pateant aures sanctissimę.
Meę uotis angustię.

Apella pro me filium.
dei tuique unicum. / /
33 v Ut sit michi remissius.
Quod te quęro pro omnibus.

Audi uoces miserię.
Qua non possum exsoluere.
Nisi tibi sanctissima.
Uirgo post partum unica.

Nec sit tibi offensio.
Tot scelerum concessio.
Nam se calcari pedibus.
Meis uellet diutius.

Si me terra cognosceret.
Se subtus me deisceret.
Dum enim ob ouis omnibus.
34 r Ma- / / -lis meis contrarius.

Quo(!) diligis non diligo.
Uirginitatem fugio.
Periurus mendax inuidus.
Illicitorum cupidus.

Ira fremens et odio.
Et semper studens otio.
O quam lugere debeo.
Tot uitiis qui servio.

Nam non urbis excidium.
Sed animę est periculum.
Imago dei periit.
Anima cęlo decidit.

Quid dicam ante iudicem.
34 v Cęlis terris terri- / / -bilem.
Cum statuet iudicium.
Et iudica(bi)t sęculum.

[225] *Analecta Hymnica* donose čitav tekst u sv. XLVI, str. 176 - 178 (br. 134), pod naslovom »Oratio«, prema rukopisima »Benedictoburanus (Monialium) saec. 12/13. »i« COD. Capituli Schaffnaburgensis, 181 A«. – U. Chevalier, n. d. II, No. 18151 kao jedino vrelo navodi »Oxford, Bodleian, MS Canon. Miscell. 266 (31) – XII saec. exeun.« – Sve su to vrela mlada od budimpeštanskog kodeksa.

Uix cum iustus saluabitur.
Et impius dampnabitur.
Ibi parebunt omnia.
A sęculo abscondita:,

Unusquisque pro merito.
Recipiet a domino:,
Boni bonorum gaudia.
Mali malorum premia:,

Locus mei similibus:,
Cum igne gelu uermibus:,
Infelices qui talia
passuri sunt supplicia:,

Ego tamen pre omnibus:. //
35 r Si horum ero socius:,
Heu michi misero.
cur processit(!) ex utero:,

Cur lactatus uberibus:,
Cur nutritus remissius:,
Et infernales pascerem:,
Flammas. et deum perderem:.

Mors mea nimis misera:,
Luge(te) mecum omnia:.
Dole celum superius:,
Tellus necnon inferius:,

Immo Xpistum exposcite:,
Et pro me intercedite:,
Quo nam miser effugiam.
35 v Quo aduocatum // expetam.

Dum peccator pre omnibus
Idcirco nunc sublimius:,
Expedit me transcurrere.
Et adiutorem querere.

Tu sancta dei genitrix.
Fac es in re possibilis.
Te spem meam constituo.
Tibi me seruum offero.

Fide tua me suscipe.
Nato tuo restitue.
Mea infelix anima.
Ne sit in fine perdita.

Presta mihi subsidium.
36 r Dum hoc // suspiro sęculum
Et cum recedat spiritus.
Adesto castis precibus.

Nam te orante domina.
Surgent sanctorum milia.
O si tu sola silueris.
Uox nulla erit aliis.

Nam es regina cęlitum.
Potens adiutrix omnium.
Noli silere domina.
Esto mihi propitia.

Non uult me enim perdere.
Qui me redemit sanguine.
Ille regina unicum.
Quem genuisti filium.

36 v Fac festum eius // angelis.
Fac nunc uacare gaudiis.
Mea enim conuersio.
Fiet eis lętatio.

Et conuersum a uitiis.
Custodi dei genitrix.
De cunctis locis protege.
In uiam pacis dirige.

Stantem sedentem corrige.
In cunctis factis dirige.
Manum sacratam porrige.
Labentem necnon erige.

(T)e maris stella obsecro.
Serua me malo tedio.
Aufer mihi periculum.
Ut ualeas(!) et scis indignum. //

37 r Tales enim pre omnibus.
Quos precellis uirtutibus.
Tu angelorum domina.
Et prophetarum gloria.

Apostolorum. Martyrum.
Confessorum. Et uirginum.
Necnon sanctorum omnium.
Ut est ordo cęlestium.

Quorum iuncta consortio.
Ora pro me miserrimo.
Solue mei miseriam.
Et impende clementiam

Ab (h)ędis tristem eripe.
Ut(!) ouibus intersere.
Fac me gaudere floridis.
37 v Paradysi // deliciis.

Ut Xpisti uocem audiam.
Per quam regnum possideam.
Per te regina omnium.
Uirginitatis speculum.

Audi Xpiste piissime.
Patris matrisque unice.
Illius absque termino.
Istius in hoc sęculo.

Audi matrem pissimam.
Quam si fecisti inclitam.
Hęc est. cuius uisceribus.
Dulcis prodisti dulcibus.

Dulcedinem inuenian.
38 r Quam in te spero // unicam.
Tu es enim suauitas.
(E)t singularis pietas.

Adiuro te rex omnium.
Per hoc nomen mirificum.
Cunctis rebus terribile.
Cunctis seclis mirabile.

Et sit michi proficuum.
(E)t auertat periculum.
Dumque micabit terminus.
Omnium rerum celitus.

Eius mihi confessio.
Sit scelerum remissio.
Et adipiscar ueniam.
Suadendo sententiam.

38 v Nec // inputes stultitię.
Rex Xpiste clementissime.
Quod nominare audeo.
Exponere quod nequeo.

Regem enim nesessitas.
Non habet nec aduersitas.
Tale redemptor omnium.
Unica spes mortalium.

Tales beata trinitas[225]
(. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .)

Tale per omne per sęclum.
Et dele massa scelerum.
Salue tu dei genitrix.
Uirgo inestimabilis. //

39 r Salue cęlestis pietas.
Et pietatis karitas.
Sis serui tui deprecor.
(I)mmeriti non immemor, Amen:.

(2) *Uersi de sancta Maria*[227]

39 r Alma dei mater.
honor mundi sacer.
salus uniuersi.
interemti eui:,

Sona pro qua tanta'.
uidemus peracta.
propter cuius partum
39 v mundus est // saluatus.

Clamor ad te supplex'.
Simplex et non duplex.
audi tu clamorem
meam atque uocem:,

mihi postulare.
peto et orare.
te beata uirgo'.
meo pro delicto:,

Exurge beata
mater et intacta'.
ad Ihesum accede.
pro me intercede:,

Funde et oramen
pia et precomen'.
pro peccatis meis.
et pro factis reis:,

Grauiter deliqui'.
amnes in delicti.
40 r ruens misera // ego.
unde et et quęso:,

Habes postulandi'
atque impetrandi.
ausum quicquid uellis.
mater summi regis,.

[226] Zaključujem da je strofa nepotpuna po tome što je u svima ostalima bez izuzetka provedena asonanca ili srok, a ta se riječ »trinitas« ne može dovesti u vezu ni s prethodnim stihom »mortalium« ni s idućim »per sęclum«. – Držim da nedostaju tri stiha, premda *Analecta* imaju samo još jedan (»Et triplicata unitas«). pa posljednja strofa ima 6 stihova.

[227] Te pjesme nema ni kod Chevaliera ni u kojoj drugoj štampanoj zbirci.

Oram quam formido'.
iure cordis imo.
tui nati flecte.
alma tua prece:,

Pya (et) solle(m)pnis.
Uirgo ac perhennis.
quod (de)precor faue.
multipotens aue:,

Lumen mihi uerum':
esse fac sincerum
iubar hac(!) perhenne(m)'.
(uitam?) fac sollempnem:,

40 v Munus // castitatis.
et ęterne pacis.
omne opus bonum
posce atque donum:,

Nocte atque die'.
me custodi pie.
custos esto mei,
ac aula spei:,

Omne quod inique.
gessi ac maligne.
totum illud tolle'.
procul a me pone:,

Perde mea facta.
nequam tui plasma.
nati et conserua.
tutum a gehenna:,

Quando presentabor.
atque iudicabor. //
41 r ante athronum dei
mis(erere) mei.

Regem sempiternum.
deum et inmensum.
fac tunc esse sudum.
Terga me non durum:,

Solamen benignum
tibi canto ymnum.
orbis uniuersi.
nostri hac(!) superni:,

Tu clementer audi.
clemens et exaudi.
et intende uoci
hac(!) petitioni:,

Uirgo sine ruga.
pietate tua'.
non sit tibi graue.
quod hic dico aue.

Semper redemptorem.
tui dulce prolem': //
41 v (f)aue postcircumda'.
tua prece summa:,

Ymnum in superno.
me cantare regno.
quod concedat semper.
ante se decenter:,

Uelum sanctitatis.
ac uirginitatis.
iam ad finem (e)do'.
mei tu memento:, Amen.

(3) *Uersi de S*(ancta) *M*(aria)[228]

41 v Inperatrix reginarum.
et saluatrix animarum. //
(–uatrix animarum – *brisano)*
pretiosa margarita
rosa gelu non atrita.

Lux solaris clara stella'.
spiritalis dei cella.
paradysi patens porta.
per quam salus fuit orta:,

[228] U. Chevalier, n. d. I, br. 8391, pod naslovom »B. Leo Papa, Laudes beatae Marie V.« navodi vrela: »MSS – Vêndome 157 (142), Zürich, C 58 (275), Paris BN 1. 1063 (XV saec.) te štampanu zbirku MONE, II, 421. – *Analecta* imaju sličan naslov »Rythmi b. Leonis Pape«, prema COD. St. Wandrille (s. XII) i mlađem Cod. Paris BN 10509. – Prema posljednjem je nadopunjen izgubljeni dio (u zagradama), tako da čitava pjesma ima 14 strofa, od kojih je 7. sačuvano. Time je dokazano da je na tom mjestu postojao još jedan list (usp. Pregled rekonstrukcije) na kojem je još ostalo mjesta za jednu strofu pjesme ili himna »... Cuncti Eue« kôja slijedi na umetnutom fol. 22.

Benedicta gloriosa
super omnes speciosa.
Uirga Iesse generosa.
pulchra nitens et frondosa:,

(Cuius sacrum per liquorem
Tu extinguas hunc ardorem
Aut per spiritalem facem
Prorsus uras hanc fornacem)

42 v Uas electum crea- / / -toris.
medicina peccatoris.
Super choros angelorum
exaltata spes lapsorum:,

(Multa flamma iam surrexit
unde multus fumus exit
Ita fumi foetor olet
Sulphur ut olere solet)

Lepra tabens peccatorum.
ad te clamo fons (h)ortorum.
in extremo uitę pirgo.
me tuere pia uirgo.

(Inimicus ob reatum
talem dedit odoratum
Sed tu pia tu regina
Fac ut cadat haec pruina)

Uitis sacra dulcis uua.
fidem sitientis iuua.
ex oliue tue ramo'.
mitte gutta(!) quam reclamo:,

(Fac calere solem uite
Et pruinam hanc remitte
Ipsum solem interpella
Per quem lucet omnis stella)

In camino uitiorum.
stabiliui mihi thorum.
ex mamilla pietatis
(Izgubljeno: – Funde rorem castitatis)

(Ut in sole, quem rogamus
tabernaculum ponamus
Et ab ipso doceamur
per quod iter gradiamur)

(4) *Ulomak pjesme ili himna*[229]

(Nedostataje početak –
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
22 r – cuncti Euę debiti:,

22 v Unde parui atque magni
iuges laudes recitent.
sibi suum atque sanctum
nomen semper celebrent
numquam cessent reso(na)re
quę ad illam pertinent:,

Per hanc namque cęlum terrę
terra cęlo iungitur'.
flamea illa romphea,
a ianua tollitur
paradýsi nostrum genus
illuc intromittitur:,

Dicant omnes. dicant cuncti
salue felix femina.
clament cęli. clament(!) terra.
salue o (e)gregia.
elementa cuncta tonent.
salue stella splendida:,

Asta fletum gemitumque
abstulit mortalium'.
mestibusque uniuersis
magnum dedit gaudium.
languidisque et infirmis
contulit solacium:, //

(H)Aurię(nt ?) . . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
(– završetak izgubljen.)

[229] Po sadržaju pjesma bi se mogla zvati »De nativitate B. Mariae«. Pokušao sam u svim pristupačnim zbirkama među pjesmama slična sadržaja pronaći uzorak, ali nisam našao ništa ni izdaleka slično. Budući da nedostaje prvi redak, nije moguće ustanoviti da li je navedena u »Repertoriumu«. – Svakako je značajno da je pjesma posvećena rođenju B.D. Marije, jer je to titul samostanske crkve. Međutim, dok se tačno ne utvrdi tekst izgubljenog dijela, nije moguće iz sačuvanog ulomka izvoditi nikakav zaključak.

(1) *Za Božić*

96 v *Uersi de natale domini*[230] *(»gvida«)*

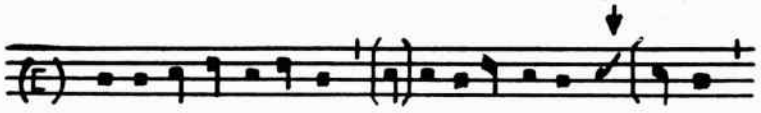

Rex a – gy – os ho – di – e ce – lo de – scen – dit ab al – to.

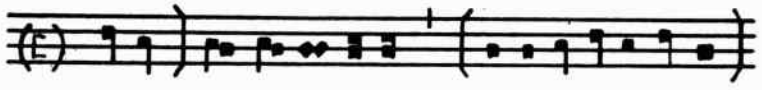

Pre – se – pi – e ia – cu it. Rex a – gy – os ho – di – e[231].

Uirgo parit puerum mundus cui subiacet omnis.
Omnia cui parent. uirgo (parit puerum).

In stabulo uagiens cęlum terramque gubernat.
97 r Pontus et // astra regit. In (stabulo uagiens).

Quam ueneranda dies cunctis uiuentibus apta
Xpisticolisque magis. Quam (ueneranda dies).

Gaudeat omne genus sexus gradus atque potestas.
Uenit in orbe deus. G(audeat omne genus).

Gaudeat omnis homo iuuenes simul et seniores
Cordibus eximiis gaudeat omnis homo

Ars uero corda manus tres sunt sonus extat et unus.
97 v Unum dant et opus Ars uero corda // manus.

Conuenit hęc domino trinus qui permanet unus.
Nam problema lire. Conue(nit hęc domino).

Arida uirga diu florem sine cortice duxit.
Protulit atque nuces. Arida (uirga diu).

(U)irginis ex utero prodit sine coniuge Xpistus.
Lux oriens mundo uirginis (ex utero).

Sol speculum penetrans numquam corrumpitur ipso.
Nec uiolare ualet. Sol (speculum penetrans)

[230] Pjesma nije objavljena ni u Chevaliera ni u kojoj drugoj štampanoj zbirci. Po stilu odgovara Sedulijevoj »Elegiji« (Migne, PL 19, str. 755–762) *Cantemus socii*, te ima nekoliko stihova koji su slični i po smislu i po izrazima. Svejedno, držim da bi bilo nerazborito na temelju tih sličnosti staviti postanak pjesme u 4/5 st. kad znademo kako su brojne u 9. stoljeću imitacije i preradbe starokršćanske literature.

[231] S obzirom na rekonstrukciju melodije posve je konjunkturna nota u prvoj zagradi (d) te druga i treća nota (c, d) u drugoj zagradi. Sve su ostale zajamčene oblicima sačuvanih nota.

19 r Uirgo Maria fuit nullo // temerata pudore.
Exemplum speculum uirgo Maria fuit.

Quis tibi Xpiste ualet digna persoluere grates.
Pangere nunc laudes. quis (tibi Xpiste ualet).

Tu bone nate. dei nostris tu parce piaclis.
Protege nos semper Tu bone (nate dei).

Laus honor atque decus patri sit semper ubique.
Spirituiquę sacro. laus (honor atque decus).

Gloria Xpiste tibi nasci qui nunc uoluisti.
19 v Dicite Xpisticole // Gloria Xriste tibi. Amen:.

(2) O *Posljednjem sudu*[232]

19 v Iudicii signum tellus sudore madescet.
E cęlo rex adueniens per sęcla futurus.
Scilicet in carne presens ut iudicet orbem. // *(Dalje izgubljeno)*

(Unde Deum cernet incredulus atque fidelis
Celsum cum sanctis aevi jam termino in ipso,
Sic animae cum carne aderunt, quas iudicat ipse.
Cum iacet incultus densis in vepribus orbis,
Reicient simulacra viri. cunctam quoque gazam
Exuret terram ignis pontumque polumque.
Inquirens tetri portas confringet Averni,
Sanctorum enim cuncta lux libera carni,
Trudentur sontes, aeterna flamma cremabit.
Occultos actus retegens tunc quisque loquetur
Secreta, atque Deus reserabit pectora luci,
Tunc erit luctus, stridebunt dentibus omnes.
Eripitur solis iubar, et chorus inerit astris,
Volvetur coelum, lunaris splendor obibit.
Deiciet colles, vales extollet ab imo.
Non erit in rebus hominum sublime vel altum,
Jam aequantur campi, montes et caerula ponti,
Omnia cessabunt) – *(Završetak sačuvan:)*
98 r Tellus confracta peribit.

Sic pariter fontes Torrentes fluminaque. Ignis.
Sed tu beatum sonitum tristem dimittet ab alta.
Orbem gemens facinus miserum uariosque labores.

Tartareumque chaos monstrauit terra deiscens.
Et coram hic domino Reges sisterunt ad unum.
Decidet ę(!) celo ignisque et sulphuris omnis. Amen:

[232] Tačniji bi naslov bio »Vaticinium Sybillinum« ili »Uersi de aduentu domini«. Stavljam, ipak, hrvatski naslov da se istakne kako u tekstu nema naslova. U. Chevelier (n. d. I, br. 9876) ima naslov *Dies iudicii* (Nativitas, Circumcisio domini), te nabraja mnoga rukopisna vrela. – Rekonstrukcija izgubljenog dijela provedena je prema Migneu, PL 42, str. 1126.

(3) *O sv. Ivanu apostolu*[233]

98 r *Uersi de sancti Iohanni apostoli et evangeliste:,*

98 v O uirgo Iohannes electe.
Tu polica aquila scripte.
Auriens(!) tu fonte perhennem
Ad id conscendisti quod semper.
Fuit erat est manet nempe.
(O) uirgo Iohannes electe.

Uerbum in principio erat
Ipsum erat dum manebat.
Uerbum deus et ipsum erat
99 r Hoc (facit ?) // idem et secla.
Ipsum uita lux erat uera.
Uerbum in principio (erat).

(O) exilio religate.
O infelix Domitiane.
Zabulus te mersit ad tetra
dat Xpistus Iohanni secreta.
Uirgo nimium felix sanctę(!).
O exilio (religate).

Moritur post hęc Drusiana.
Quę fertur apostolo clara.
Quam suscitat Xpisto iuuante.
Ueluti in somno iacentem.
Ipsaque conuiuium parat.
Morit (ur post hęc Drusiana).

99 v Cra-// ton tunc philosophus
clamat.
Duobus hęc fratribus narrat.
Capere qui uultis sophiam.
Sumite as(!) nunc gemmas duas.
Turba eas frangere coram.
Craton (tunc philosophus
clamat).

Tale hoc apostolus uetat.
Quod Xpistus non talia mandat,
sed dicit uenumdari cuncta.
Atque pauperibus dona.
Et quodque mortale resonat.
Tale (hoc apostolus uetat).

Dum Craton philosophus contra.
100 r has gemmas sed inte. // -gra fra
gens.
Pręce fusa gemma restaurat.
Uasque (!) Craton (i) remandat.
Sic illum suosque baptizat.
Tum Cra(ton philosophus
contra).

Tt (= Et) sic taliaque cernentes'.
uotum concurrant dicentes.
Fratres opibus rutilantes.
Omnia quęque uenumdantes.
egenis ea tribuentes.
Et sic (taliaque cernentes).

Pergami uadant predicantes'.
Uernulas cernunt resplendentes.
100 v sese nudos aspicien-//-tes.
dolent plorant tristes benigni'.
iaculo percussi maligni.
Pergami (uadant predicantes).

Sacer hoc apostolus norat.
Quo fur sua tela reponat.
Uideo mestitia plenos.
quos iam census uexit ad deum'.
eu(!) cerno iam captantes retro.
Sacer (hoc apostolus norat).

100 v Uirgulas deferte siluestres.
Eas in obrizum connertens.
Similes portate lapillos
Gemmas eas uertam omnio.//
101 r Cunctos probate magistros.
Uirgu(las deferte siluestres).

Talia post facta fleuera
(-fleuere).
Xpisti gratia miserere.
Uirge uerse sunt ut fuere.
Gemmne lapides diruere.
sedem policam abuere.
Talia (post facta fleuere).

[233] Sadržaj pjesme potpuno slijedi apokrifna »Acta Iohannis«, i sva se »čudesa« navode istim redom kao u »Aktima«. – Usp. M. R. James, n. d., str. 228–270. – Pjesma nije navedena ni u jednoj štampanoj zbirci. Sadržaj posljednje strofe, gdje se govori kako je sv. Ivan čudesno nestao iz groba u koji je sam živ ušao, može se dovoditi u vezu sa stilizacijom blagdana 26. XII u Kalendaru oxfordskog MS Canon. Liturg. 277 »Assumptio s(ancti) Iohannis apostoli« *(Uznesenje* sv. Ivana apostola).

(U)idua de matre defunctus.
iuuenis (dicit ?) surge uade
Horco(s) satan que capituarat
(. . . . . .
. . . . . .)
Uidua (de matre defunctus).

Furiunt idolatra contra.
Uident sua templa deserta
Ad hoc dei famulus orat.
101 v Et templa dirue-/ /-re soluat.
Ab imo templa ruunt tota.
Furiunt idolatra contra.

(L)inquunt accole templa fana'.
Capiunt baptizmata sacra.
(Adsunt ?) Milia bis prelata.
Quere quę tum numerata.
Paruulus mulier ablata.
Linquunt (accole templa fana).

Ad hęc contra presul insanit
Quod tam (?) populus sapit.
Miser Aristodeme audi.
Xpisto crede regnans in astris.
Uenena linque // ... (Prekid od 1 lista)
. . . . . .

(Nakon prekida) : . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
102 r . . . . . //unus et summus.
Ipse fecit solem et mundum.
Nefas plebs concinit laudes.

Ad hec Aristodemus clamat.
Inest dubitatio magna.
Sed si sontes capiet in tam(-in-quam).
Ego statim ydola linquam.
Et uatus(?) sequar dicta.
Ad hęc (Aristodemus clamat).

Gestiens apostolus gaudet.
En tu meam tunica(!) cape.
Et supra mortuos uade.
102 v Eius a tactu // resurgens.
Et tu credes et omnes tecum.
Gestiens (apostolus gaudet).

Risit Aristodemus tale.
Quid hoc tunica tantum ualet.
Post (hęc ?) mortuos suscitarem.
Quod iam dura tartara habent.
Terris sola corpora manent.
Risit (Aristodemus tale).

Ad hoc sic apostolus contra.
Et tu meam tunicam porta.
Da petum ut mortuos tangit.
103 r Solo subito quoque sur-//-gunt.
Ouans Aristodemus multum.
(Ad hoc sic apostolus contra.)

Gaudens consulem uocitatur.
Tale hoc mirans enarratur:,
Dei baptisma capiamus
Hunc apostolum collaudemus:,
Hic ęcclesiam fabricemus.
Gaudens (consulem uocitatur).

Nouem geniti sunt annorum.
Ad (h)os numerus septenorum.
Iohanni cum hęc. Xpistus dicit.
Epulare nunc mecum ueni.
In conuiuio sanctorum.
Nouem (geniti sunt annorum).

103 v Post // iubet fodere fossam
Gratulans descendit in ipsam.
Orans predicans bona cuncta.
Desuper lux paruit multa.
Et nil inuentum nisi manna:,
Gloria Xpiste pręclara. Amen:,

(4) *O sv. Stošiji*

103 v *Uersi de S(ancta) Anastasia*[231]

Regis sponsa superni. Eius perplendida martyr. //
104 r Lucens et sydus in astris. Perfulgens gemma tonantis.
Anastasia beata. Sacra inuinta lorica:,

[234] Pjesma je bez sumnje najstariji poznati himan u čast sv. Stošije. – Tri himna koja su uvrštena u današnji Proprij zadarske nadbiskupije, tj. »Festum laetifico«, »Domus paternae copias« i »Quot iacent passim«, premda su neosporno zadarskog porijekla, mnogo su mlađi. Čini se da današnji oblik prvih dvaju od tih himana nije

Quę gerens signa salutis. fregisti telas draconis'.
quę Xpisti propter amorem. Spreuisti ruris honorem.
Tu tibi pauper et omni. Diues Xpisti famulantis.

Tam etiam corpore uili. Portabas dona beatis.
104 v Sic tibi // munera celsis. Condisti prouida regnis.
Et tua gaza benigno. Militibus data Xpisto.

O benedicta uoluntas:, O nimis alma facultas.
Quę datur ut petat astra. Et sparsa manere queat.
Semina uirgo beata:, Quę sunt supra astra metenda.

Tu sponsis(!) propter amorem. Splendens quod multa decore.
105 r Decli- / / -nans iura tiranni. Sanctorum iuncta cateruis.
Plurima passa pericla. Spernendo iussa maligna.

At postquam cuncta dedisti. ipsis cultoribus almis.
dira pericula passi. pro sancta prole tonantis.
Dulcis odor patuisti. cum temet uirgo dicanti.

105 v Nam cum te Probus iniquus, percontaretur / / inepte.
de sancto uomine dictu. a Xpisto rege benigno.
Quod xpistiana fuisses. narrasti uoceque corde.

Et quod stema piorum: tendens ad regna plorum:
per multa pericla malorum: per te benedicta fuisset.
Firmata fides sanctę dixisti promta tiranno.

106 r At cum te germine celso: ortam cog-//-nouit adesse:
protinus ipse prophanus regna caduca regenti.
Mandauit gesta tiranno. de te quod esset agendum.

(Sit) Iubilatio digna. hac(!) salutatio fida
eius promamus melodum. nuper quem canimus natum.
A n a s t a s i e qui tanta: dedit nunc agere mira. Ame(n)

stariji od uspostave jedinstvene dalmatinske metropolije g. 1828. To zaključujem po naglašenom isticanju Dalmacije u prvom

» . . . Cives praesidium nobile Jaderae /Grande et Dalmatiae decus« i drugom
» . . . Patrona, o nostras accipe / Preces Olympi e vertice,

Cives Jadrenses protege / Foveque cunctos Dalmatas . . .«. Officia propria iz g. 1833. najstarije je vrelo koje donosi te himne. – Isto je tako znatno mlađi himan (proza) objavljen u *Analecta* (vol. IV, br. 120, str. 74 – 75) *Clanget fortis tuba evangelica*, prvo zbog toga što je vrelo iz kojega je preštampan (München, CLM 4750) napisano otprilike 1494. god., a drugo, što stil pjesme ne dopušta stariji datum od 10. stoljeća.

TWO UNKNOWN MANUSCRIPTS IN BUDAPEST FROM THE CONVENT OF ST. MARY'S IN ZADAR

Summary

It is often difficult to trace portable objects of antiquity, such as manuscripts, once they have left their place of origin. This is especially so if such objects have not, for various reasons, been properly catalogued or published. The author had the good luck to become acquainted with two such lost manuscripts which had earlier been the property of the Benedictine Convent of St. Mary's in Zadar, and are now preserved in two public Libraries in Budapest.

The first of these MSS is kept in the Museum Library *Országos Szécsény Könyvtár* (shelfmark CODEX LATINUS 48) and is a *Calendar and Obituary* written in Gothic script, which was used at St. Mary's in the 13th, 14th and 15th centuries. First the appearance of the Codex is described and the transcription of the Calendar is given, the contents of which is then compared with a similarly dated Calendar, preserved in the Bodleian Library, Oxford (MS ASHMOLEAN 360) which was written in the Monastery of St. Chrysogonus, Zadar; by the early 14th century this was transfered to Avignon and later to one of English Benedictine Abbeys, probably Dorchester. – The text of a will which is written in Croatian on the last leaf of the Calendar-Obituary is also given in transcription.

On the grounds both of the structure of the Calendar and of the names of the deceased, the author concludes that the manuscript must have been produced in Zadar. This is clear from the group of Saints who are venerated only in Zadar and include: St. Agape, Chionia and Yrene, the Virgins and Martyrs (1/4), the Translation of St. Chrysogonus (19/5), the Dedication of the Church »*sancte Marie monialium de Jadera*«, the feast-day (23/12) and the Translation (14/12) of St. Zoillus, the Confessor, a special commeroration of St. Anastasia (29/12), as well as the principal Patron Saints of other Dalmatian cities, such as Split (St. Domnius), Trogir (St. John Ursini), Poreč (St. Maurus – 21/11) and Rab (St. Christophorus – 9/5). Furthermore, the inserted anniversaries leave no doubt that the manuscript originated in Zadar, and that it remained at St. Mary's for 3 centuries in liturgical use, since they mention the title of the Convent 18 times, the names of 14 Abbesses of St. Mary's, the names of 137 nuns, a few names of nuns from nearby convents, a list of employees of St. Mary's, a long list of Zadar clergy, including 3 archbishops and 7 abbots of St. Chrysogonus' and

finally, more than 500 names of the citizens of Zadar. What strikes one most is that a great many of the decesed had typically Croatian names, whereas there are very few Italian names to be found.

By comparing the form of the script in *CODEX LATINUS 48* and *MS ASHMOLEAN 360*, the latter dated about 1292, the author proves that both of them are not only very close in date, but were very probably written in the same Scriptorium. He also points out that some of the aniversaries have been copied from a similar older Obituary, because there are dates ranging from 8/7/1263 to 7/5/1290 undoubtedly written at the same time as the Calendar, and the earliest date to be inserted after the Codex was written is 16/11/1292 or, possibly, 10/10 1292. Therefore, the established marginal dates for the production of the manuscript are 1290/1292, and this is confirmed by the presence in the Calendar of all Franciscan and Dominican saints canonized during the 13th century.

The analysis of the script has shown that about half of the names were copied from an older prototype, which means that they apply to the persons who died before 1292. The author pays attention to these names (all given in capital letters in the transcription) in an attempt to find out the possible date of origin of the now lost prototype. Such a date is provided firstly by the anniversary of the Hungarian-Croatian King Bella III, mentioned on 23rd April, secondly by the anniversary of the Abbess Agapi, who is known from a document of 1103. The lost Obituary which was copied by the scriptor of the *CODEX LATINUS 48* must have, therefore, existed at leats by 1196 when name of Bella II was inserted, which means that it was produced some time in the 12th century.

The importance of this manuscript as a paleographical source is due to the fact that it is among the earliest written in Zadar in Gothic script from the period when this script replaced earlier Beneventan. The manuscript also appears to be essential for the study of local chronology, as it is very unlikely that it is a forgery as is so often the case in legal documents. Most of all, it is a very representative cross-section of the Zadar population from at least the 2nd half of the 12th to the beginning of the 15th century, and therefore a splendid demographical source. As such the *CODEX LATINUS 48* deserves still closser examination.

The second, and much older manuscript from St. Mary's is *CODEX LATINUS 8-o, 5* in the Library of the Hungarian Academia. It is also a liturgical book written on parchment of a small size (145×91 mm) and richly illuminated. As the present sequence of the leaves is obviously wrong, the author first tries to establish the right order. He closely examines the present binding of the book, and then compares it with the contents of the *MS CANONICI LITURGICAL 277* in the Bodleian Library, Oxford, which is very similar not only as regards its Offices and prayers, but also in its size. By this comparison it is possible to asses that between 100 – 116 leaves of the original 208 – 224 have been lost, and that more than 3/5ths of the text in the two manu-

scripts were identical. The survey of the reconstructed original is given in detail, which makes it possible to ascertain what the Codex contained before damage. This includes: possibly the Calendar, nothing of which has been preserved, then certainly 1) the Weekly Horae of the Trinity, 2 – a) the Daily Horae of the Virgin with the Suffragia Sanctorum. and b) the Weekly Horae of the Virgin, 3) the Versi (songs) to the Virgin (Salve regina omnium, Alma Dei mater, Inperatrix reginarum) and a fragment of a hymn (. . . Cuncti Eve debiti), 4) the Horae of the Angels (with Psalter Collects from the series *EFFICE* and from one unknown series), 5) the devotion for the Communion (Ps. 118 with Psalter Collects of an unknown series, the Trina Oratio and Ante Communionem), 6) the devotion for the Confession (the 3 »Confessiones« and 2 prayers), 7) the Adoration of the Cross, 8) the Versi: *Rex agios hodie* (Christmas), *Iudicii signum* (the prophecy of the Sybilla Erithreia on the coming of Christ), *O Virgo Iohannes electe* (St. John the Evangelist) and *Regis sponsa superni* (St. Anastasia), 9) the Horae for the Dead – all this forming the original Beneventan part of the book – and 2 leaves in Gothic script containing a fragment of the Office for All Saints' Day, added later.

As the Zadar origin of the Oxford Horae has already been proved, the similarity between the two manuscripts suggests the same conclusion for the *CODEX LATINUS 8-o, 5*. There is, however, much direct evidence, such as the presence of the prayer to St. Zoillus the Confessor, the Antiphone and the song in honour of St. Anastasia, both of which are prominent Zadar Patron Saints. Further proof is the Zadar type of the Beneventan script, of the illumination, and of the Beneventan music. Moreover, there is one sentence in Croatian on the folios 16 v – 17 r, probably added in the 18th century, written in Humanist Latin script with one glagolitic letter inserted, where a certain »Sister Sena« is mentioned. Both Oxford and Budapest MSS have 16 unique hymns to the Virgin which are not found in any other Medieval source; and 5 of the Versi in the Budapest MS are not known elsewhere.

Once the Zadar origin of the manuscript is made clear, the author tries to date it by fitting the *CODEX LATINUS 8-o, 5* into the line of the development of the Beneventan script in Zadar as it is known from other MSS. In doing so he maintains that this MS appears to be a little later than MS *CANON. LITURG. 277* and definitely earlier than the Gospel Book of Većenega (Oxford, Bodleian MS *Canon.BIBL. LAT. 61*) which has been correctly dated as 1095/96. Thus the marginal dates of the Budapest MS would be between 1071–1085, and it might be connected with Većenega, the daughter of the Croatian Princess Cika, the Foundress of St. Mary's. The question is whether the book was ordered before Većenega became nun about 1072 or after that date. Without going deeper into the argument, the author suggests that neither the Oxford nor Budapest Horae seem to have been composed for use in a convent, but for private secular female persons, and is inclined to think

that Oxford Horae were written for Cika before she founded and entered the Convent of St. Mary's in 1066, and similarly the Budapest Horae for Večenega while she was still in secular life. In that case the two books would in fact be the Books of Hours, 100 years older than all other known examples in the world. The author finally draws attention to the most interesting problems arising from the discovery of the *CODEX LATINUS 8-o 5*, such as the authorship of the pieces of poetry contained in it, and the possible influence of the book on both the Old-Slavonic and Croatian literature of Medieval Dalmatia. In an Appendix at the end of his paper, the author gives his transcription of the 8 Versi, one of them with music.

